

Liget

2022-06
június

TARTALOMJEGYZÉK [XXXV. évfolyam 6. szám]

NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM

Janecskó Kata | **A NYÚL** 4

Dobosi Bea | **RÓKAKÉPŰEK** 8

Nagy Ákos | **KIFOGÁS** 18

Linzenbold Fedra | **A HÍVOTT SZÁM NEM ELÉRHETŐ** 20

Maczák Orsolya Rita | **A HANG HETES** 23

Makó Ágnes | **NYOMOTT ÁR** 30

Makovnyik Veronika | **AMI HÁTRAVAN** 39

Lendvai Zalán | **HAJNALI KONYHAABLAK** 41

Nacsinák Gergely András | **LÁTÓ TÉR** 43

Petrik Iván | **KIS TAVAK VIDÉKÉN** 56

Taizs Gergő | **TŰR ÉS HATÁROL** 79

Bacsák Dániel A LÁTHATATLANOK [8]	81
Kovács Gábor A POSZTDEMOKRÁCIA KORA?	91
Kiss Lajos András ÉRZELEM ÉS POLITIKA	121

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Janecskó Kata

A NYÚL

[NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM]

2022-06-01 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, NOVELLA

A nyúl a hátsó ülésen utazott. Mindketten hallották, ahogy a kartondoboz félig nyitott teteje alatt szöszmötöl. Indulás előtt mellé tettek egy marékka az erkély alatt növényből. A lakótelepnek ezen a részén nyaranta olyan dús és zöld volt a növényzet, mint a temetőben. Amikor kiengedték az erkélyre, a nyúl oda-odanyomakodott a rácshoz. A fehér szőrszálak kifelé meredeztek a lyukakon keresztül.

A férfi fütyörészett vezetés közben. Rövidnadrág volt rajta és napszemüveg. A pólója mellzsebében még majdnem teli pakk cigaretta. A kocsit előző nap hozták el az Öregtől. A szerelés után hosszú idő óta először végre nem rángatott, és a gyerek úgy érezte, soha nem suhant még ilyen simán az úton.

próbálta elképzelni

A gyerek kibámult az ablakon, próbálta elképzelni, ahogy a nyúl az erdőben szökdécsel. Nem ment. Aztán a hülye felső szomszédokra gondolt, akik üvöltöznek egymással, és az anyja szerint tényleg képesek minden évben paprikást főzni a nyulaikból.

Őnáluk nem voltak veszekedések. Az ő apja dunakavicsot rejtegetett a kabátjában, meg rendes, pörkölt, sós mogyorót, és megtanította gyufásskatulyával felpöckölőset játszani. A nyulat is az apja hozta haza húsvétkor. Ugyanabban a dobozban volt, mint most. Kuksolt a sarokban, és nézte őt a piros szemével. Amikor benyúlt érte, puha volt, könnyű és gömbölyű. A kezébe simult. Valahogy nem ragadt meg rajta egyetlen név sem, így csak Nyúl lett, selymes fülű, folyton mozgó orrú Nyúl.

Megrágta a könyvtári Gógös Gúnár Gedeon gerincét és a szülői ágy feletti lámpa vezetéket.

Az autó bekanyarodott a presszó elé, ahol mindig megállnak. A gyerek most nem könyörgött málnaszörpért. Mintha lassított felvételt játszana, sokáig babrált a megcsavarodott biztonsági övvel. Aztán csak ácsorgott a kocsi mellett. Elnézett a ritkás fák sávján túlra, a magasfeszültségű távvezeték irányába, amerre a magasles is van.

A kartondobozt a férfi emelte ki a hátsó ülésről. Elindultak a parkolóból. A nyúl idegesen reagált a mozgásra. A gyerek nem akart odanézni, de hallotta, ahogy az apja minden második-harmadik lépésénél ugrásnak rugaszkodik, és nekihuppan a doboz oldalának. Szeretett volna még időt, szeretne volna, ha sikerül egy kivételesen szép bokrot találni, és még ennél is jobban: ha – csak messziről is – megpillantja a többi nyulat. De nem mondott semmit. Figyelt, hogy ne vonsozolja magát.

rápirít

Szégyellte, hogy nem szereti eléggé a nyulat. Szégyellte, hogy nem örül a nyúl majdani örömének – pedig hányszor elismételték: végre jó lesz neki kint az erdőn, mert az az igazi otthona, szabadon, a szabad barátai között. Tudta, hogy ha nem vigyáz, az apja is észreveszi az igazságot, és rápirít, hogy milyen önző.

Amikor a férfi azt mondta, itt most már jó lesz, megálltak. A gyerek visszanyelte a sírást.

A kartondoboz tetejét ő nyithatta fel.

Évekkel később, mikor megértette, mi történt aznap – na, akkor ijedt meg igazán.

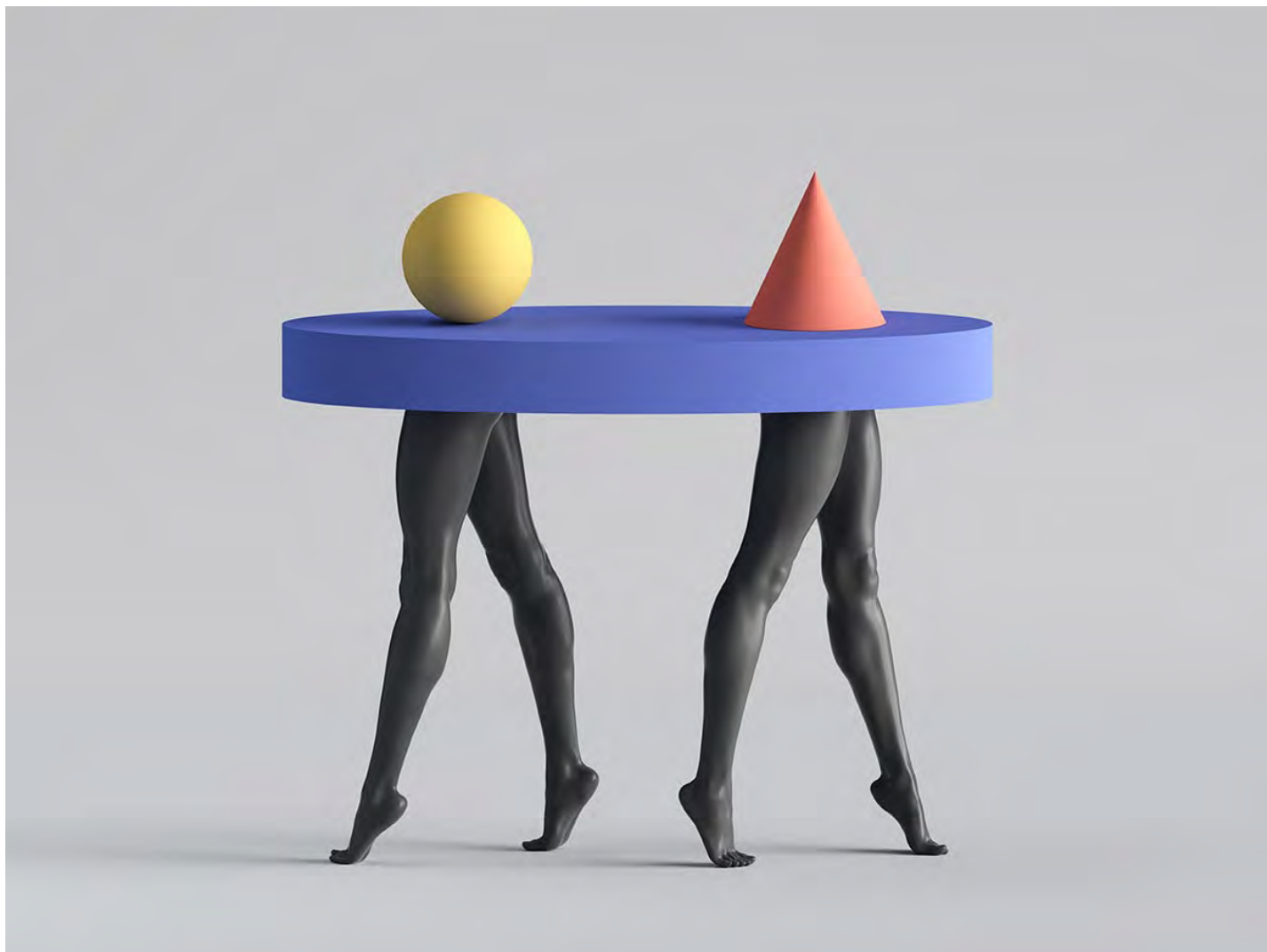
kép | Albrecht Dürer

Dobosi Bea

RÓKAKÉPŰEK

[NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM]

2022-06-08 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, NOVELLA

Szomszédjaink soványak voltak. Férjem rögtön a közhelyes szőlőkarós hasonlattel hozakodott elő, fiam meg rókaképűnek nevezte őket. Rászóltam, de férjem röhögése elvette a fegyelmezés életét. Az lett a vége, hogy rókaképűnek hívtuk őket magunk

között.

A nő szeme úgy izzott keskeny arcában, mintha gyulladt lenne. Férjem azt mondta, biztos valami divatos táplálkozási hóbort következménye, fiam szerint drogozott. Abban egyetértettünk, hogy örömtelenek és karót nyeltek. Nem akartunk barátkozni velük.

A rókaképűek már a házban laktak, amikor ideköltöztünk. A férfi divattanácsadással foglalkozott, talpig feketében járt, feszülő bőrnadrágokban és furcsán gombolódó zakókban. Viszolygást keltettek bennem a kézfejen tekergőző, kidudorodó erek. A nőnek horpadt volt az arca.

divattanácsadás

Megismerkedésünk után férjem hetekig nem tudott napirendre térni a divattanácsadás felett. Hogy lehet ebből megélni, kérdezgette. Felemelte a kezét, összecsippentette az ujját, mintha tartana valamit. Itt

van két nadrág, állatkertbe megyek, szerinted melyiket válasszam, vonta fel a szemöldökét gúnyosan.

A nő a kis postán dolgozott az önkormányzat épületében. Amikor előre hívott a sorban, elégedetlen pillantások és sóhajok kísérték. Zavaromban én is a szememet forgattam, mint akit méltánytalanság ért. A nő arcán hosszúkás alakot öltött a horpadás, szeme ravaszul fénylett.

Szabadidejében illegális fodrászatot üzemeltetett a ház alagsorában. A hideg lépcsőkön nyúlszájú öregasszonyok várakoztak töltött galamb tinik társaságában. Lányomnak az volt a véleménye, hogy a rókaképű nő jól tartja magát. Közben két szerencsétlen borsót kergetett a tányérján a villájával. A csudákat, botox, mondta teli szájjal férjem.

Fiam követni kezdte őket a közösségi médiában. Amikor tekintetem a dohányzóasztalon felejtett laptopjára tévedt, két tojásdad pupilla nézett rám vissza. Megjegyeztem, hogy nem szép mások után kémkedni. Mi van, stalkerkedsz, röhögött

lányom. Tettetett haraggal felé legyintettem, de csak a nyitott állattankönyvet vertem ki a kezéből. Olyan csattanással esett a parkettára, mint amikor összezárul egy csapda.

Előfordult, hogy láttam a nőt a lépcsőházban. Benézett a lábtörlők alá vagy cipője orrával rugdosta a porcicákat a fokok tövében. Vékony blúzában átlátszott az összes bordája. Máskor végighúzta kezét az ajtófélfákon, vagy megfogta a kilincseket. Amikor észrevett, sértetten félresöpörte vörös frufruját lapos homlokából. Megesküdtem volna, hogy morgott.

vad fejtegetések

A vacsoraasztalnál elmeséltem a családomnak. Lányom vad fejtegetésekbe bocsátkozott, férjem szerint besurranó tolvajok voltak. Figyeljétek meg, előbb-utóbb eltűnedeznek dolgok a környéken, rázta a mutatóujját fenyegetően. Hangosan puffant a fazék, amikor az asztalra tettem. Fiam fülhallgatójából cincogva szólt a nyolcvanas évek zenéje.

Rajtakaptam a lányomat, hogy tenyerét a szájára szorítva röhög a laptopja előtt a rókaképű férfi rossz angolságán. Te is követed őket, hüledeztem. Szeretek szörnyülködni, felelte. Szeme nedvesen csillogott keze felett.

Rendszeres esti programunk lett, hogy végignézzük a rókaképűek napi bejegyzéseit. Lökdösődve helyezkedtünk a sötétben. Lányom a nyelvi hibákat elemezte, férjem minden ételfotónál elégedetten oldalba bökött. Mondtam, hogy reformtáplálkozás, dünnyögte, csak fehérjét esznek. Uralkodnom kellett magamon, hogy ne hőköljek hátra, amikor megláttam, milyen nyúlszerű az arca a monitor kísérteties fényében.

A rókaképűek sokat utazgattak. Felülnézetből készített fotóikon homlokuk szélesebbnek, álluk hegyesebbnek látszott. Télen rövid, fekete szőrmekabátjukat fél kézzel összefogták a mellükön, árnyékuk dús farokként nyúlt el a hátuk mögött. Szenes róka, mondta lányom. Nem értettük, mire gondol.

A rókaképűek minden második este eljártak otthonról. Hallottuk a nő cipősarkának ideges kopogását és a férfi bőrnadrágjának nyikorgását. Amikor rosszul aludtam, vagy késő éjszakáig vártam gyerekeimet, és ki-kilestem a redőny résein, láttam őket végigsurranni az utcán. Nesztelenül mozogtak, bevárták és fürgén megelőzték egymást, mintha fogócskázának. Testük narancssárgán csillant az utcalámpák fényében.

Elhúzódtam az ablaktól, amikor közeledtek. A különös fényalakzatokat néztem a parkettán, vagy férjem alvásterápiás készülékét az éjjeliszekrényen. Fázott a talpam, egyik lábammal a másikra léptem. Amikor újra kikukucskáltam, a rókaképű nő sunyi szemébe néztem. Összerezcent, és villámgyorsan elszelelt. Reggelinél férjem váltig állította, hogy álmodtam. Nem szóltam, hogy szája szélére rászáradt a lágytojás sárgája.

Egy éjjel ajtócsapódásra ébredtünk. Na, akkor tényleg megijedtem. Lélegzet-visszafojtva hallgattuk a szomszédból átszűrődő hangos dobogást és rikácsolást. Mintha kergetőznének, könyökölt férjem a faleveles párnára. Most értek haza a vadászatból, röhögött lányom. Csak fehéren világító pizsamáját láttam, ahogy a sötétben a hálósoba ajtófélfájának támaszkodott. Nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy rajtam gúnyolódik. Reggel tollat és sáros lábnyomokat találtam ajtónk előtt.

Férjembe vetett bizalmam akkor rendült meg, amikor megláttam a rókaképű férfival beszélgetni. Kezemben zörögtek a nehéz bevásárlószatyrok, vállammal löktem be a kaput. Az ellenfényben összetéveszthetetlenül kirajzolódott a rókaképű vékony lába. Amikor férjemhez hajolt, finoman megfogta bal könyökét.

A postaládákhoz húzódtam. A visszhangos lépcsőházban nem értettem, miről beszélgetnek. A nejlonzacskóból hússzag szállt, a rókaképű a levegőbe szimatolt. Halottnak tettettem magam, amikor keskeny szemével felém nézett. Mondott valamit, majd kisietett a kapun. Megvártam, hogy lakásajtónk becsapódjon férjem után, aztán a rókaképű nyomába szegődtem.

A házfalak tövében osontam kapualjtól kapualjig, mint a tolvajok. Amikor a rókaképű hátranézett, leguggoltam cipőt kötni. A puha bitumenen bogarak és rágcsálók masíroztak katonás sorban. Némelyik felnézett, és bajsát vagy csápját mozgatta. Egy forgalmas kereszteződésben még láttam eltűnni, de mire befordultam a sarkon, nyomát vesztettem. Valahol hangosan csaholt egy rövid szőrű tacsó.

Talán mégis barátkozhatnánk velük, lehet, hogy jó emberek, mondtam vacsoránál. Ki akartam ugrasztani a nyulat a bokorból. Férjem csücsörítve fújta a gőzölgő zacskóslevest a kanalában, kilátszott sárga metszőfoga. Bal könyökét néztem, mintha látható nyomot hagyott volna rajta a rókaképű érintése. Lányom szájából a leves a nyitott állattankönyvre cseppent. Amikor tenyere élével letörölte, nedves csík maradt utána.

Bezárkóztam a fürdőbe a laptopommal. Remegett a kezem, amikor kattintottam. Az volt a kényszerképzetem, hogy a rókaképű bejegyzést írt a férjemről. A napi posztok között azonban csak általános iskolai kötelező olvasmányokat találtam. Egy könyves kihívásban vett részt, és állította, hogy szereti La Fontaine állatmeséit. Nem lepett meg, hogy nem olvas.

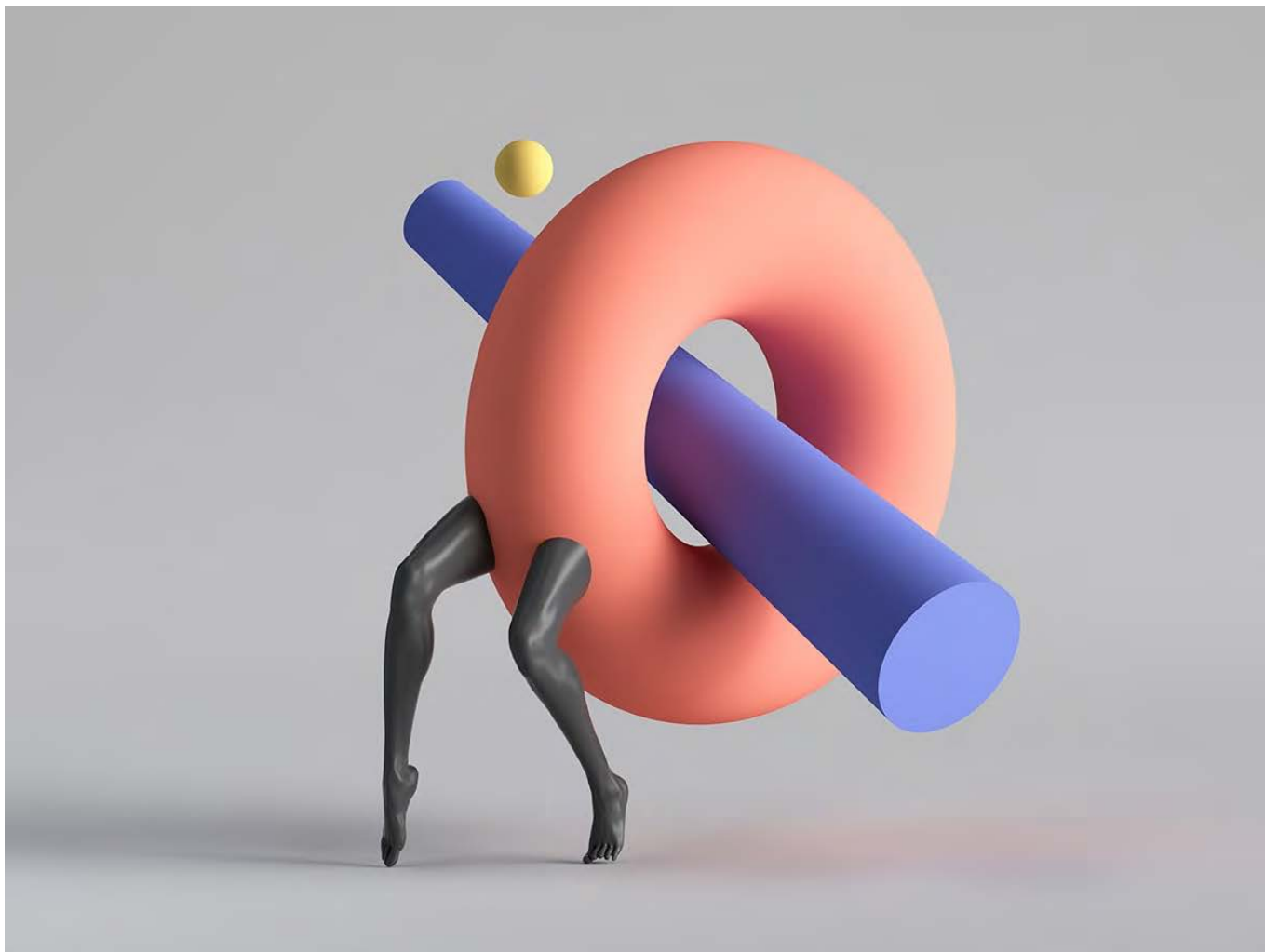
tépőfog

Követtem kozmetikushoz meg OKJ-tanfolyamra. Megfigyeltem, hogy festeti a haját, és jobb vállán van egy tetoválás. A gyorsétteremben élvezettel mélyesztette apró tépőfogát a csirkeburgerbe. Ha kitátotta a száját, beláttam a torkába.

Hazaérkezéskor ablakos borítékokat és szórólapokat vett ki a postaládából. A kis fémajtó hangos csattanással zárult, mintha elsütöttek volna egy puskát. Miután könnyű léptei elhaltak a huzatos lépcsőházban, megnéztem a postaládára írt nevet.

Lányom büntudatos képpel mutatta új frizuráját. Amikor meggyanúsítottam, hogy a rókaképű nővel vágatta az illegális fodrászatban, nem tagadta. Ujját az összecukott állattankönyvbe dugta, csuklóján láttam szapora pulzusát. Most csalódtál bennem, kérdezte. Feje busábbnak, füle kisebbnek tűnt, mint máskor. Barna haját sárgás csíkok díszítették.

Nem is tudtam, hogy Japánban a rókákat kultikus tisztelet övezte. Bölcs alakváltók voltak, istenek, szellemek, ősök hírnökei. Egész nap az internetet bújtam. Feltett szándékom volt mindent megtudni elterjedésükről, megjelenésükről, életmódjukról. A taxonómiával meggyűlt a bajom.

Éberem figyeltem környezetemet. Ha valamelyik családtagom elment mellettem, lecsaptam a laptop fedelét, és utána fordultam. Megvártam, amíg a vécéartály megtelik vízzel, tompa puffanással bezárul a hűtő, kattan a szobaajtó zárja. Meglepett, hogy lányom lelkiismeretlenül nassol, férjem magában beszél. Fiam azt hitte, nem hallom, amikor kisurran a lakásból.

Későn értem a supermarketbe. A kasszánál nagyhangú amerikai fiatalok közé keveredtem, és a pénztáros láthatóan megkönnyebbült, amikor hangosan jó estét kívántam. Az utcánkban nem égtek a lámpák, a vaksötétben két árnyat láttam kiválni

a többi közül. Felismertem benne fiamat a rókaképű nővel. Úgy tettem, mint aki zsebkendőt keres a kézitáskájában. Láttam, ahogy a nő fiamhoz hajol.

Mit csináltál a rókaképű nővel, támadtam fiamra haragosan. Egy elemlámpával világított be a hűtőbe a sötét konyhában. A hideg fény fehér mázat vont arcára, a levegőben dohszag terjengett. Egy pillanatig azt hittem, orra két oldalán hosszú szőrszálak nőnek. Összeszorítottam, majd tágra nyitottam a szemem. A házfalak egymásnak verték egy autó riasztójának fülsértő visítását.

Másnap fiamnak felszökött a láza. Egy falatot sem evett, és fájdalmakra panaszkodott. Amikor hogyléte felől érdeklődtem, dührohamot kapott, és fejhangon sivalkodni kezdett. Fülemre tapasztottam a kezemet, miközben kihátráltam. Mielőtt behúztam szobája ajtaját, láttam, hogy mohón nyeli az ásványvizet a másfél literes flakonból.

Szerintem veszett, súgtam férjemnek a levélmintás párnán. Ebben az ágyneműben úgy éreztem, mintha őszi avarban aludnánk. Frászkarikát, csak influenzás, mondta. Neked nincs ki a négy kereked. Nézzesd meg magad egy orvossal! Amikor megfordult, paplanján zizegtek a száraz levelek. Tarkóján háromszög alakú folt barnállott.

szűkölve tépték a pórázt

Éjszaka kürtszóra és ugatásra ébredtem. Az ijedségtől torkomban dobogott a szívem. A redőny résein át láttam a vadászokat házunk előtt. A fekete esőben gumicsizmájuk alatt fénylett az aszfalt, sötétszürkére színeződött az útpadka. Öblös hangon nevettek, sörétes puskájuk vállukon lógott. Kutyáik szűkölve tépték a pórázt, amíg a laposüveg körbejárt.

Nőknél alvászavar rendszerint menstruáció előtt jelentkezik, magyarázta mindentudó képpel férjem. Nem tudtam megszólalni. Lányom kikereste az álmoskönyvből, hogy a vadász szerencsét jelent. Egyikről a másikra néztem. Átszellemülten mosolyogtak. A rókaképűeknek egész héten színüket sem láttuk.

Semmit sem jelent, hogy nem posztolnak, bizonygatta lányom. Egy pohár vizet tartott a kezében. Tehetetlennek éreztem magam. Arcomban mintha lebénultak volna az izmok, a laptop megbillent a térdemen. Nem értettem, családtagjaim miért veszítették el érdeklődésüket. Attól féltem, kezdek megőrülni.

Amikor a rendőrök feltörték az ajtót, felrebbentek a porcicák a küszöbről. Bizonytalanul hajoltam a kiterített tetemek fölé. Még sosem láttam halottat. Ők azok, kérdezte türelmetlenül a rendőr. Nem gondoltam, hogy nekünk kell azonosítanunk, alig ismertük őket. Férjem megvakarta bal könyökét.

Meztelenek voltak. A rókaképű nő alhasa csupasz, a férfi fehér mellén csomókba tapadt össze a szőr. A konyhaszekrény alatt töltényhüvelyt véltem felfedezni. Amikor újra odanéztem, nem volt sehol. Még láttam, ahogy férjem visszahúzza a lábát. Ferde szeme alattomosan csillant. Nyitva állt a gázsütő ajtaja.

Nagy Ákos

KIFOGÁS

[NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM]

2022-06-12 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, VERS

Este volt,
hajnal 1 talán,
az ablakon
hajoltam át,
és odalent
csöpögött
az eresz ajkáról
a betonra az este,
azt néztem.
Ugrani kéne,
de nem elég magas
még a táv,
csak fájna a lábam
és nem is jó ez így.

Dél volt,
a múlt héten talán,
a buszmegálló tömve
dőlt az oldalán
és majdnem szétszakadt,
az autók szürke ablaka
elmosódott diákon
vetített vissza
arctalan.
Le kéne lépni,
de csak késne a busz,
és az emberek szemén
ideges a gyász.

Reggel volt,
reggel 8 talán,
a ház üresen
nézett vissza rám
és elfogyott a kávé,
a hűtő meleg.
Nem volt senki más,
csak én
meg a magány,
és a fiókból
villogott a kések
élén az alkalom.

Reggel van,
reggel 8 talán,
nincs itt senki más
csak én,
és a kések néznek
minden percben
a nyitott fiókból
rám.

Linzenbold Fedra

A HÍVOTT SZÁM NEM ELÉRHETŐ

[NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM]

2022-06-15 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, VERS

ismerted a hallgatást
a mindent tűrést
és kegyes hazugságokkal

olcsóbb belépőjegyet
szereztél az unokáidnak a
strand recepciójánál

mindig sikerült

az ebből megmaradó összeget
nagyapa biztosan a temetésre költötte

hibáztathatnálak
hogy csendet horgoltál
és szóttél
álmodtál
és éltél
mama

lehetnél volna
radikális feminista
péntekenként tüntethetnél volna
a jogaidért és szólásszabadságért
a szombat meg hát
a strandé
és a medence mocskos
lucskában a könnyeidet
se vettük volna
észre
mama

a panaszkodást és
őrjöngést
megteszem
helyetted

tegnap este megcsörgettelek
mama

a hívott szám nem elérhető

kép | shutterstock.com

Maczák Orsolya Rita

A HANG HETES

NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM

2022-06-06 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, NOVELLA

Apácák leszünk, biztosan tudjuk. Túljárunk mindenki eszén, szarospelenkát, férj felhizlalását szkippeljük, és egyből belevágunk az özvegységbe. Ugyanez lesz, mint most, csak már nem kérdezetgi az osztályfőnök, miből megyek emeltezni, anyukám, hogy tetszik-e valaki az iskolában, az iskolapszichológus meg, hogy vagyok, és hiányzik-e a fater.

állandósult szókapcsolat

Én és a barátnőm, a barátnőm és én.

Mindenki gyors egymásutánban mondja ki a nevünket, minden órán legalább háromszor kinevetünk valakit, aki rajtunk kívül áll,

forgatjuk a szemünket, húzogatjuk a fülcimpánkat, sakkban tartjuk a népet a véleményünkkel. Büszkék vagyunk rá, hogy csak egyszerre, együttesen beszélnek rólunk, állandósult szókapcsolattá lett a kapcsolatunk mindenki száján. Jobbak vagyunk a többiekénél, akik magukban állnak széllal szemben, tátott szájjal.

Na jól van, gyerekek, akkor mindenki szedje a cuccait, és mondom, ki hova, ez évente kétszer, mindig pontosan tudni lehet, mikor, és azt is, hogy mi sosem egymás mellé, hanem lehető legtávolabb, a terem két végébe. Az év A részében egyikünk bal, másik jobb oldalon, B részben meg fordítva. Nekünk is kell ez, mert ha a másik nem jár körbe, mint nap az égen, hanem szeptembertől júniusig egyhelyben van, és mi a törzsünkkel abba az egy irányba tekeredünk egész évben, akkor biztos, hogy gerincferdüléssel végezzük, és járhatunk gyétére a gyétésekkel.

Egyébként próbáltuk jószándékkal kisegíteni az osztályfőnökünket, felvilágosítottuk, hogy ha egymás mellett ülhetnénk, legalább a többieket nem zavarnánk annyira, mert nem kéne az egész tantermet bevonva a tér két végéből a szemünket forgatni, a fülcimpánkat húzogatni, hogy aki csak látja, rosszul érezze magát. Az osztályfőnök meg, hogy tanárként kötelessége mindenkinek megadni az esélyt. Esélyt mire, ez nem volt világos, de maradtunk ennyiben, nehogy a végén még azt is elvegyék, ami van.

Mert azért lenne mit, bőven. Ha a kapcsolatnak „sors” címszó alatti, külső megerősítés kellene, ott van mindjárt, hogy a nevünk egymás mellett szerepel a névsorban, így együtt vagyunk hetesek, együtt terrorizálhatjuk kicsengetéskor az embereket, hogy gyorsabban húzzad felfele azt a kabátot, Tomikám, nem a nagymamád temetésére mész, csak az udvarra.

szerethető és érdekes vagyok

A karácsony semmi ahhoz képest, ahogy mi szórakozunk, amikor eljön az időnk, a hetességünk ideje. Nem kell bizonygatnunk egymásnak, mint az

osztálytársnőink az emlékkönyvekkel, barátságfüzetekkel, a pad alatt átadott levelekkel, meg közös fényképekkel, hogy „Mi jó barátnők vagyunk. Van egy jó barátnőm, tehát szerethető és érdekes vagyok. Akár te is szerethetnél, aki a levéladogatásnak meg fényképezkedésnek szemtanúja vagy.” A mi szórakozásunk nem szól senkinek. Egyenesen értelmét vesztené, ha bárki látná, ha bárki vizsgálgatná a teremben kettesben eltöltött tízperceket.

Mert ezek a tevékenységek ésszel fel nem foghatóak egy kívülálló számára. A beavatottak kizárólagossága nem csak holmi hóbot. Vegyük például az egyik kedves szórakozásunkat, a „szarkás” kihívást. Amikor az osztálytársaink végre felvették a kabátjaikat, és az utolsó ember cipőjének kopogása is elhalt a lépcsőn, mi minden egyeztetés és szó nélkül nekikezdünk. Azokat a tárgyakat érdemes mozdítani, amit nem vesznek azonnal észre. Minél nagyobb, annál több pont. Keresel valami fontosat, mondjuk Tomika nagymamájától kapott poharát, és a csap mellől áteszed a tanári pad alsó fiókjának hátuljába. Képzeld el a megdöbbenést, mikor egy hónappal később megtalálják.

Vagy ott van „a hang hetes”. Amikor becsöngetnek, felrajzolunk a táblára egy bizonyos szervet, jó nagyban, hogy senki el ne téveszthesse, aztán nézünk egymásra, mozdulatlanul, várjuk, ki lesz a gyáva, az egyre hangosabban dübörgő lépések hatására melyik ponton, és ki mondja hamarabb, hogy elég. A szivacs mindkettőnk kezétől egyenlő távolságra, a tábla alatt van, aki érte nyúl, hogy letörölje, mielőtt felérnek, veszített.

Sok mindentől függ, melyikünk rezel be. Ha a barátnőm jó jegyeket kap, miközben én rosszakat, ő nyúl a szivacsért elsőnek, van renoméja, mondhatni, amit érdemes védenie. De amikor beírást kap, rezzenéstelen szemmel, gúnyos mosollyal jelzi, hogy ha rajta múlik, az egész osztály a tanárral egyetemben láthatja a méretes rajzunkat. Amióta viszont anyám és az ofő és az iskolapszichológus is kérdésekkel és együttérző mosollyal traktál, a játék értelmét veszítette.

Persze vannak hetek, valamelyik osztálytárs beteg, felborul a sorrend, engem a névsorban előzőhöz, a barátnőmet az utána következőhöz csapják. Ilyen heteken az összes szünetet összeadva kb. öt órát töltünk el az iskolában úgy, hogy egyikünk kint, másikunk bent, saját tengelyünkre utalva, nincs merre fordulni. Mintha a medencémen egyensúlyozna a felsőtestem. De ez nem fontos. Nem ez a fontos. Ennek nincs jelentősége. Szóra sem érdemes. Ritka és jelentéktelen alkalmak ezek.

A lányok a nagyszünetben, amikor nem kell kimenni az udvarra, és úgy tenni, mintha tudnád, hol a helyed, a hátsó padokban gyűlnek össze, és magazinokat olvasgatnak. Megcsinálják a tesztek, mi a te őszi színed, milyen munka illik hozzád, honnan tudod, hogy megcsal a párod, amit csak el lehet képzelni. Mi ugyanakkor áhítatos fejjel lapozgatjuk a magyarországi apácarendek gyűjteményét, itt nem beszélnek, az off, ezek szegényeket gondoznak, hát ja, biztos, itt meg barna a szerzetesi ruha, kösz, nem. Közben néha jelzünk hátrafelé, hogy ha hülyeségeket beszélnek, legalább ne ilyen hangosan.

A barátnőm és én persze nemcsak olvasgatással töltjük az ebédszüneteket, ez kiváló alkalom, hogy mentális listát készítsünk az osztálytársaink éppen fontos, áthelyezésre szoruló tárgyairól. Se szó, se testtartás, se a tekintet rezdülése, de még a lélegzetvétel változása sem árulhatja el, hogy figyeltünk, látjuk, megint új emlékkönyvet, barátságfüzetet indítottak útjára, új tornazoknit vagy plüssvégű tollat hozott valakinek az apukája. Egymásra gyanakodnak, Tomikára esetleg, de miránk soha.

Na most, nem azt mondom, hogy tökéletesen fájdalommentesek azok a napok, amikor valamelyik gyétés újból bedurranó asztmája, vagy valaki nagymamájának a halála miatt olyan lyukak lesznek az osztály létszámában, hogy különböző hétre jutunk hetesnek, de azért nem is a világ vége. Lehet ilyenkor a mosdóban üldögelni, az iskolapszichológusnál, de ha épp egyikhez sincs kedve az embernek, akkor kísétál az iskola kapuján, mikor a portás a szokásos köreit rója, mert fáj a feneke, és nem tudja, hova tette az aranyér párnáját.

Persze a következő alkalmon megkérdezi az iskolapszichológus, hogy ugyan miért indult neki a nagyvilágnak, amire sajnos a barátnőm nem tudom, mit mond, de az biztos, hogy én gondolatban is elkerülöm a látványt, mikor az egyik szünetről felérve a barátnőm és a névsorban utána következő Tomika az egyre hangosabb lépéseinket, az osztálytársaink beszédét, a csikorgó cipőket látszólag nem hallották meg időben.

mekkora ötlet

Az állandó ültetéssel fáradozó, mindenkinek esélyt adó osztályfőnök törődhetne a maga dolgával, ahelyett, hogy arról kérdezget, mégis miért akarok apáca lenni. Azt hittem, ha kiderül, mindenki a homlokára csap, mekkora ötlet, Istenem, hogy ez nem nekem jutott eszembe. De nem. Mintha valamit várna. Látomást, szakralitás felé fordító törést. Mintha nem lenne elég indok a szaros pelenka, az egyébként is visszataszítóan kövér férj etetése.

Anyukám teljesen normális, amióta kiderült, nem kérdezget, amíg a cipőm leveszem, nem traktál a magazinokban is felmerülő kérdésekkel, meghízott-e, lesz-e valaha munkája, szeretni fogja-e még valaki az életben, hanem amíg a szobámba megyek, szépen csöndben a pultot törölgeti a szivaccsal. Azt se kérdezi meg, nem láttam-e a...,

és itt mond valami látszólag lényeges dolgot, gyűrű, tárcsa, cipő, amire úgy érzi, szüksége lenne, de a tapasztalat, amibe kényszerült, bizonyítja, hogy anélkül is boldogul.

A pszichológus egyik héten szokásos időpontban, szokásos fejjel várt a kis székében. Szentek élete egyik kézben, másokban az osztálynapló, asztalon kinyitva a felsőbb évesek művtörténi könyve. Mintha véletlen volna. A felütött oldalon Szent Teréz extázisa.

Láttam már ezt a szobrot képen, és azt gondoltam, ennél én is jobbat tudok, de most Szent Teréz extatikus fejről bevillant egy másik fej, a barátnőm feje, amiről a kísérteties hasonlóság miatt ebben a pillanatban nem tudtam megfedkezni.

Az angyal meg szinte elégedetten, kis kegyetlenséggel a szája sarkában, ahogy az osztálytársaim felém fordulnak, szemüket nevetve forgatva, fülcimpájukat húzogatva. A pszichológus hangja eközben, hogy stigmatizáció. Megbélyegzés. Eredetileg azt jelentette, hogy valakin Krisztus szent sebei jelennek meg. Nem láttad véletlenül az öngyújtót?

A lényeg, hogy mire én a pszichológustól hazamentem, hiába nem kérdezett senki semmit, már biztos voltam benne, hogy nem akarok az Úr Jézus Krisztus jegyese lenni. Csak tudnám, akkor végül is melyikünk lett a hang hetes.

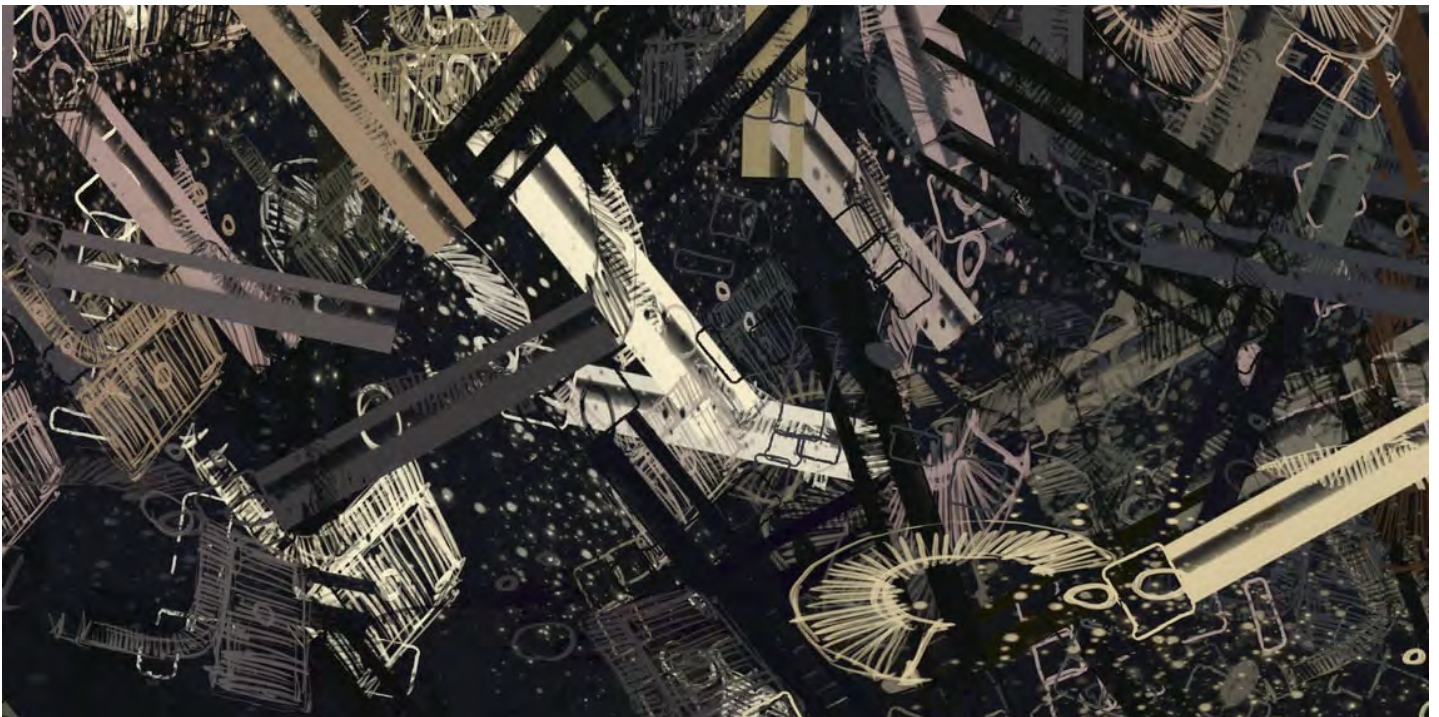
kép | shutterstock.com

Makó Ágnes

NYOMOTT ÁR

[NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM]

2022-06-17 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, NOVELLA

Épp siettem át az úton, mikor csörgött a telefonom – a táskám mélyén. Imola hívott. Furcsa. Három hónapja eltűnt, a leveleimre nem válaszolt. Utoljára perrel fenyegetett, aztán meg mintha belátta volna, hogy mindenkinek jobb a csönd.

– Szia, Imola!

– Szia, azért kereslek, tudom, már régen beszélnünk kellett volna, de most egy szörnyűség történt, és azért hívlak, mert régóta ismertétek, és mielőtt mástól megtudod... Bálint meghalt.

Megtorpantam a járda közepén, egy férfi morgolódva kikerült.

– Bálint? Mi történt? – hebegtem.

– Baleset, én sem tudok többet, kikészültünk, nemcsak munkatársak, barátok is voltunk, de közben meg a cégnek működnie kell, úgyhogy próbáljuk összeszedni magunkat, bár Bálint nélkül minden szétesik, mindenkivel ő tartotta a kapcsolatot.

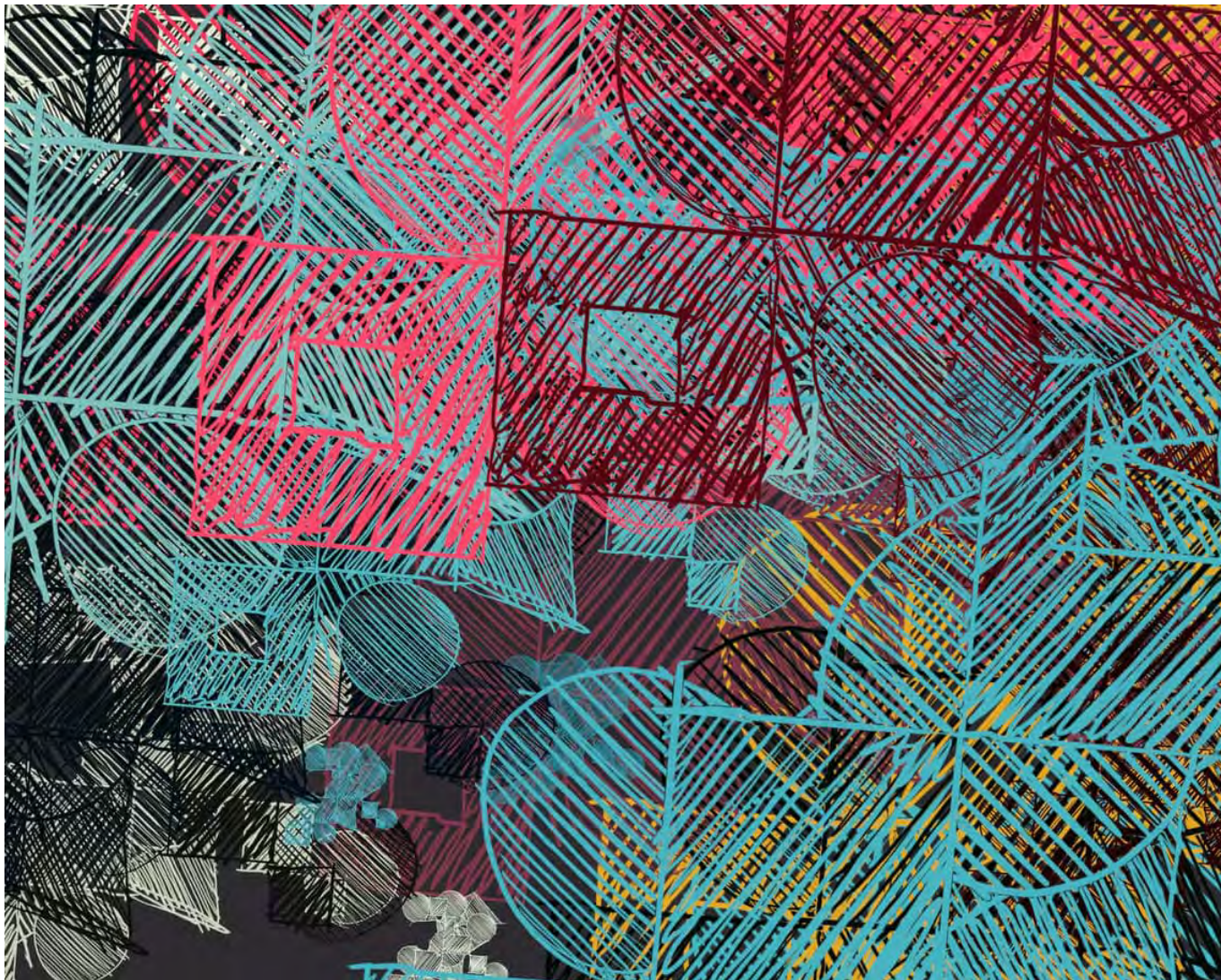
– Szörnyű. Fel sem tudom fogni.

– Igen. Szörnyű. A héten el tudnék menni hozzátok? Tudom, hogy eltűntünk, de most mindenképpen szeretnék beszélni veled, még a temetés előtt. Fontos lenne. Az utóbbi hónapokban annyiszor ígértem Bálintnak, hogy rendezem veletek a dolgot.

Elhallgatott. Én is hallgattam. Most akarja tisztázni magát? Fél, hogy veszélybe kerül a működésük? A sajnálatunkra játszik, hátha visszatáncolok?

– Persze, holnap. Tíz körül jó?

– Köszönöm, igen, ott leszek. Akkor holnap!

Aznap mindenki csendes volt az irodában. Végeztük a dolgunkat, de ki-ki nyilván Bálintra, az örökké rohanó, napszemüveges srácra gondolt.

Mit mondok holnap? Nem sokat. Inkább neki kellene beszélnie, vajon elkészültek végre az önellenőrzésükkel? Ha nem, mit akar? Akkora bajba kerültek, hogy mégis megpróbálja kipróbálni belőlem a pénzt?

Imola fekete ruhában érkezett, a homlokát drámaian ráncolta. Kezet fogtunk.

– Borzasztóan sajnálom. Lehet már tudni, mi történt?

– Előzésnél frontálisan ütközött, ennyit mondott a család. Óriási veszteség. Emberileg, barátként, céggként. El sem tudod képzelni, mennyire nehéz Bálint nélkül. Igyekszem folytatni, de ő ismert mindenkit személyesen, jóban volt az összes partnerrel. Annyira sajnálom, hogy nem jelentkeztem, a legrégebbi ügyfeleink vagytok, Bálint hányszor mondta, hogy jöjjünk el, beszéljük meg végre, mi történt a legutóbbi munkánál, és látod, itt vagyok, ő meg nincs.

A sminkjére vigyázva megtörölte a szemét.

– Jó, akkor beszéljük meg. Elkészült az önellenőrzések?

Imola fekete köves nyakláncát babrálta.

– Figyelj, mi teljesen átalakultunk, megtisztultunk. Megváltunk a teljes Váci úti csapattól, ők tényleg nem úgy dolgoztak, ahogy kellett volna. Teljesen új csapatvezetők jöttek, új koordinátorok. Most más a helyzet.

– Aha. Ez jó. Gondolom. De nekem kellenének az önellenőrzés számai. Mert eddig csak a mi táblázatainkból látszott, hogy valami nem stimmel. Nálatok mi látszik?

– Hát, számokat nem tudok mondani, de most már tuti nem lesz semmi gond. Bálint is megnézte az embereit az elmúlt hetekben, ezért is hajtotta túl magát, szerintem szétszórt volt. Mindent elrendeztünk. És szeretném, ha kifizetnétek a múltkori munkát, legalább egy részét.

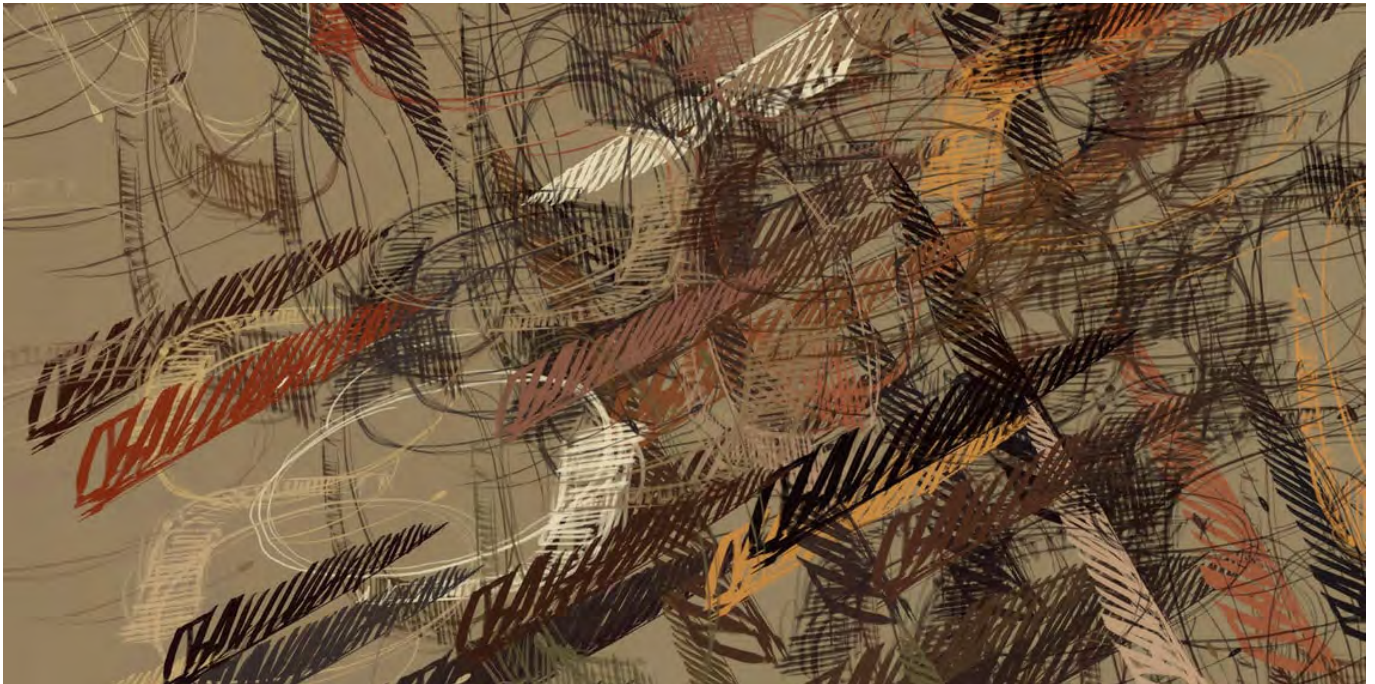
Nagy levegőt vettem.

– Továbbra is fenntartom, amit három hónapja mondtam. A használhatatlan munkáért nem fizetünk.

Imola hangja sipítóvá változott.

– Te duplán büntetsz engem! Nem fizetted ki a munkát, és azóta sem rendeltetek tőlünk semmit.

- De Imola, hát persze, hogy nem rendeltünk... három hónapja várom az önellenőrzések eredményét, nem jelentkeztl, mégis mit rendeljek addig?

- Látod, mindig ilyen elutasítóan kommunikálsz velem, igazából ez a fő probléma.
- Hogy én... elutasítóan? Te nem válaszoltál.
- Te meg hagytad. Rám kellett volna írnod időnként. Nem is akartad, hogy válaszoljak, elutasítottál minket. Ez nagyon bánt.

Miről beszél? Agyára ment a gyász?

Ittam egy korty vizet. A pohár mintáiban tükröződött az asztal, a kezem és Imola fekete ruhájából egy darab. Próbáltam nyugodtan megszólalni.

- Csak valami garanciát szeretnék, hogy nem következik be újabb csalás. Már ha tényleg csalás történt. Ezt kellene tisztáznunk, erre várunk.
- Erről nem akartam írni, mert nagyon kellemetlen nekem és a cégnek. De tényleg úgy történt, ahogy sejtettétek.

- Azaz?
- Ezt nem szeretném elmondani.
- De ezért vagyunk itt.
- Iszonyú kínos. Ugye, nem készül erről hangfelvétel?
- Dehogyan készül. Mondd csak, köztünk marad.
- Oké, megbízom benned. Jól láttátok, összehangolt, tudatos csalás történt, de én egyáltalán nem tudtam róla, és már mindenkit kirúgtunk, akinek köze volt hozzá. Meglátjátok, most egészen más a helyzet nálunk. Szuper minőséget kaptok, csak rendeljétek újra. Kérlek, adjatok még egy esélyt!
- Imola, ez nem így működik.

Megrándult az arca. Előrehajolt, és kiabált. Nyála az üvegasztal lapjára fröccsent.

- De igen, így működik! Egyébként meg az egész csalásról ti tehetek!
- Micsoda?
- Soha nem akartátok, hogy árat emeljünk, és szegény Bálint annyira szeretett titeket, ti voltatok a kedvenc partnerei, rávett, hogy nektek ne emeljünk árat, pedig mindenki másnak emeltünk, de nektek Bálint kérésére nyomott áron dolgoztunk – hadarta.
- Azért többször is volt áremelés – vetettem közbe.
- Az semmi, másoknak sokkal többet emeltünk, Bálint mindig ragaszkodott hozzá, hogy régi partnerként kivételek legyetek, és ez ment a minőség rovására, mert ilyen áron nem lehet másképp, ezt be kell látnotok.

A szoba forgott velem, az állólámpa az ajtóból nőtt ki, Imola a plafonról lógott, és a nyakláncán ülve hintázott. Megráztam a fejem, a kép eltűnt.

– De Imola, az árképzés a ti dolgotok, ne mondd már, hogy a nyomott árban benne volt az elfogadhatatlan minőség! Mi használható anyagot vártunk a szerződéses árért, mint mindenki más! És világosan elmondtam, hogy a folytatáshoz látnom kell az önellenőrzés eredményét. Most sem látom.

– Ez iszonyúan bántó! – kiabált Imola. – Velem nem lehet így beszélni! Én nem ehhez vagyok szokva, mindjárt elbőgöm magam!

Hátrébb húztam a széket, de nem bőgött, és a poharát sem vágta a falhoz. Nyugodtabb hangon folytatta.

– Jó, hát végül is nem csináltuk meg az önellenőrzést, szóval nincsenek így leírva, meg számszerűsítve a dolgok, de mindenkivel átbeszéltük az ügyet és kirúgtuk a csalókat, a cég megtisztult! Kérlek, rendeljete újra, esküszöm, minden jól megy majd! Én kezeskedem...

Az órára néztem.

– Figyelj, köszi, hogy eljöttél, nekem most dolgom van...

– Tudod, miért nem csináltuk meg az önellenőrzést? – kiabálta ökölbe szorított kézzel.
– Mert ti nem segítettetek, semmit nem csináltatok! Együtt kellett volna átvilágítanunk az egész céget, de magunkra hagytatok. A ti hibátok!

Átvillant az agyamon, hogy talán mégsem halt meg Bálint. Meg kellene nézni Facebookon, vagy felhívni...

Hogy tegyem ki ezt a nőt?

Megint az órára néztem.

– Imola, most ennyit tudunk megbeszélni, köszönöm, hogy eljöttél, nagyon sajnálom, ami történt. Gondolom, ez most rettenetesen nehéz időszak lesz nektek, gondolunk rátok, sok erőt kívánok mindannyiótoknak!

Mereven nézett rám. És hallgatott.

Eszembe jutott, hogy kettesben vagyunk, mert Iza, a titkárnő elment a postára, a többiek pedig csak délre jönnek. Még mindig a szemembe bámult. Csak nemrég költöztünk ebbe az irodaházba, fogalmam sincs, melyik számon hívhatnám a biztonságiakat, vagy a recepciót, vagy bárkit.

Kezet nyújtottam.

Megszorította. Egyre erősebben szorította, és nem engedte el.

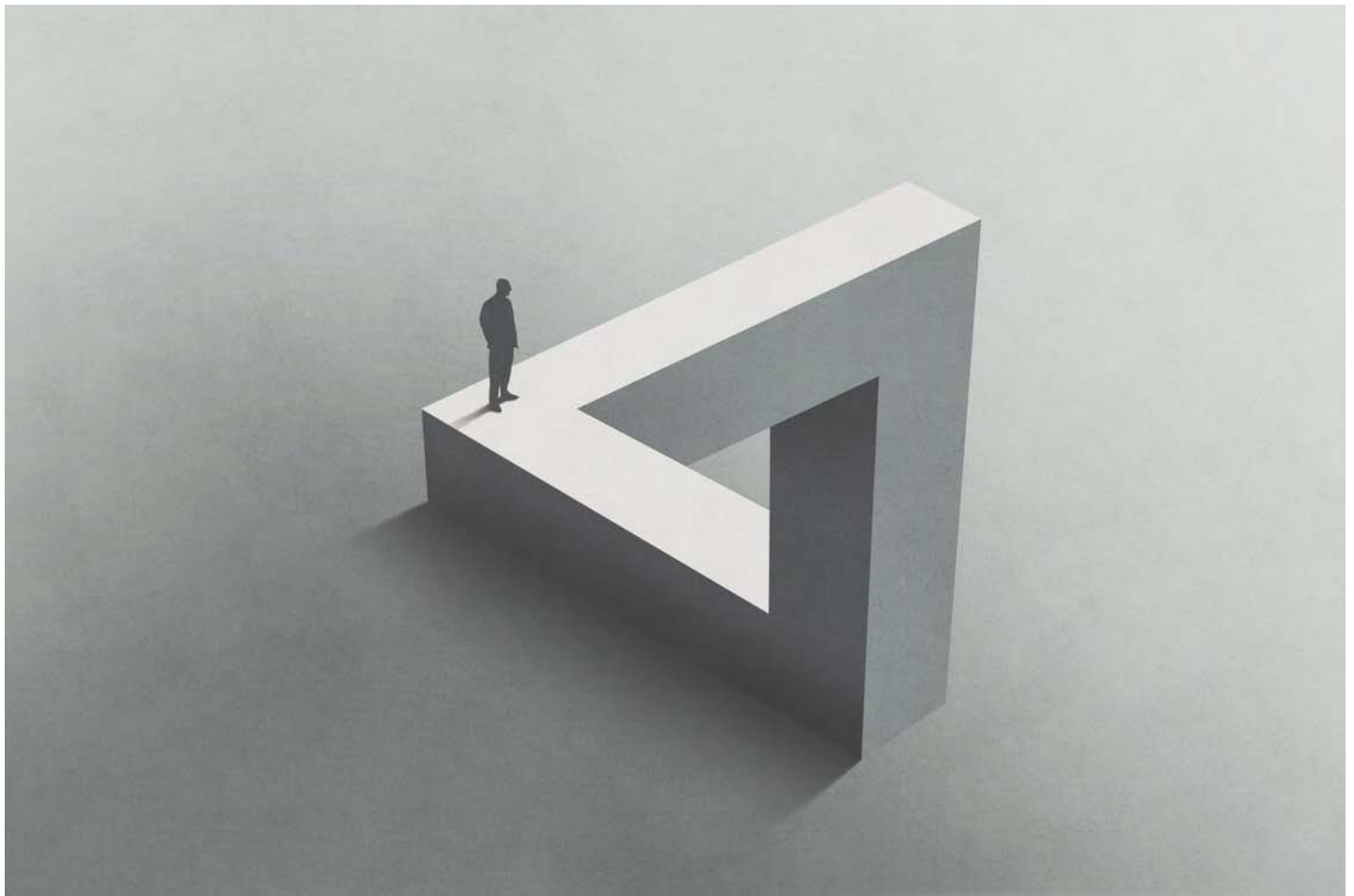
kép | shutterstock.com

Makovnyik Veronika

AMI HÁTRAVAN

[NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM]

2022-06-25 | NA, AKKOR TÉNYLEG MEGIJEDTEM, VERS

mikor csak az óra kattogott ebben a furcsa színű csendben,
szürke volt, aztán unott, aztán már semmilyen sem,
de majd eljön valaki, hittem törődött daczból;
gyere velem, mondja, és kivezet kézen fogva
magamból

magamba

valaki

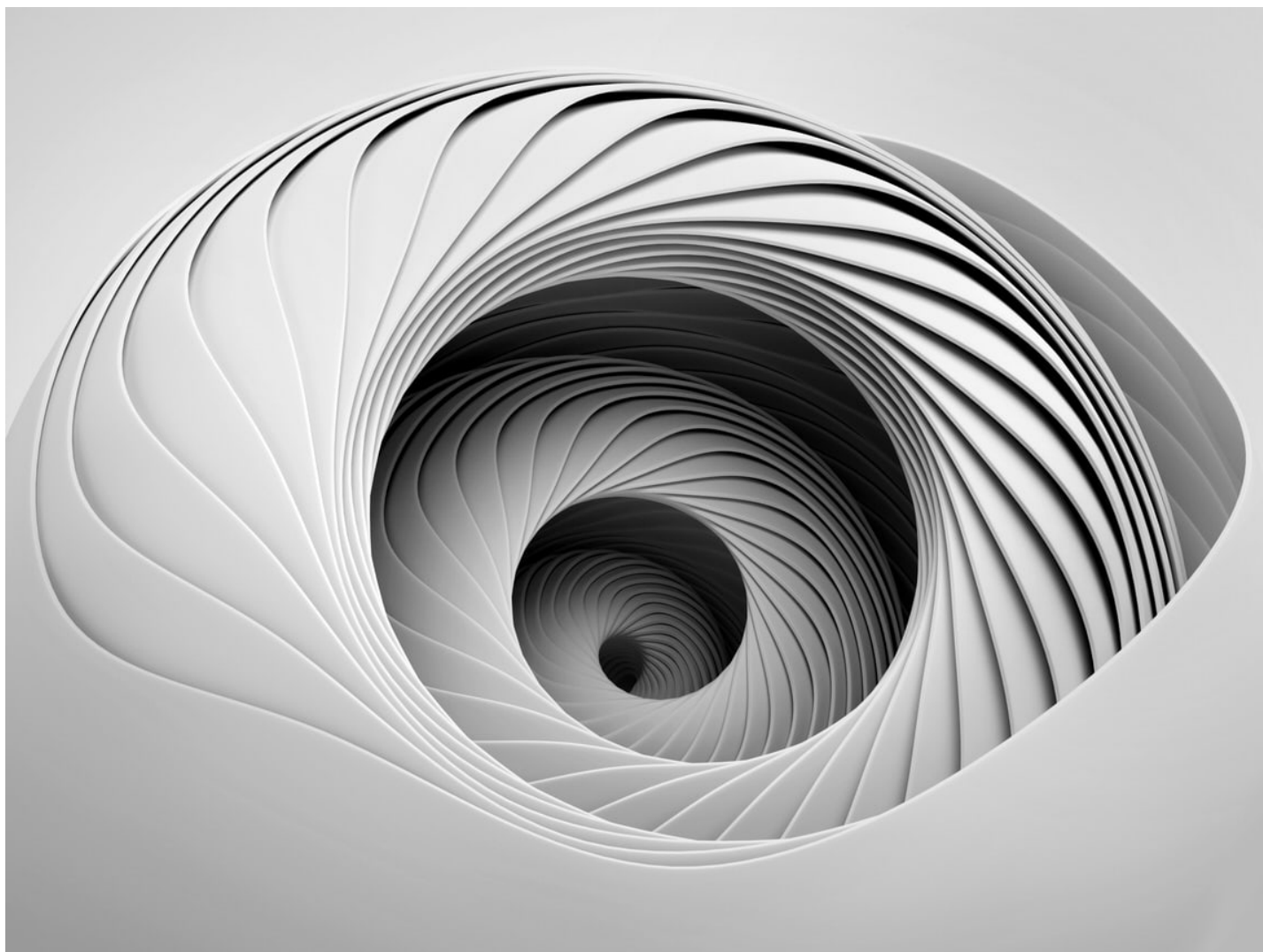
legalább értelmet adna, mint egy lefelejtett ékezet,
vagy zárójelbe rakna, mint nemlényeget,
csak ezt a furcsán punnyadó színt cserélhetném másra,
felnéztem a kattogó órára, és rájöttem: a falon nincsen óra,
és nem is azt számolja, ami elmúlt, hanem ami
hátravan.

kép | shutterstock.com

Lendvai Zsolt

HAJNALI KONYHAABLAK

2022-06-26 | **VERS**

Konyhaablakból
nézem a hajnalt,
négy emelet magasan
máshogy érződik a napfény.
Gomolyog az új nap,

határokat nem ismerő
turmixgép kavarja a felhőket,
én is kavarodom vele,
és hol nagyít, hol szűkít
belső, megzavarodott
szoftverem,
dekódolni képtelen
a látomást.

Rendszereken túlnyúló
jelenés úszik fel az égen,
kivilágít a kéklő szürkületből
az új lehetőség,
más, mint a többi,
ragadozó lesz bárki,
prédává mindenki,
nyelem a perceket,
D-vitaminban számítom
mától az időt,
s mindez egy pillanat.
Reggel érkezik
váratlan csendességben.

kép | shutterstock.com

Nacsinák Gergely András

LÁTÓ TÉR

NÉGY RENESZÁNSZ KÉP

2022-06-04 | ESSZÉ

Nem oda néz

Van Eyck, a talányos festő – épp azért talányos, mert maradéktalanul konkrétan tűnik minden, amit fest, míg csak *jobban* oda nem néz az ember – számos képi enigmája közül az egyik a félrenézés. Alakjai, ha könyvet tartanak a kezükben, hiába, hogy a könyv nyitva – az olvasók nem olvasnak, hanem többnyire másfelé néznek. A kevés kivétel egyike a *studiolója* olvasópultjánál roppant régi, kopott könyvét lapozgató Szent Jeromos, de félig hunyt szemét elnézve korántsem biztos, hogy látja is, ami abban írva van. Mindenesetre a tintakék-köpenyes Madonnák, épp mint az akkurátusan borotvált állú és koponyájú Méltóságos Személyek, egyre-másra elfordítják tekintetüket a felkínálkozó lapokról. A szokásos magyarázat itt az, hogy *már* nem néznek oda: az olvasástól eljutottak az elmélkedésig, a látás partjairól észrevétlen átsodródtak a látomás tartományába. Túlkerülve a szavakon egyszer csak a tiszta képek birodalmában találják magukat – néha olyan váratlanul, hogy maguk is meghökkennek rajta. Tágra nyílt szemük immár angyalokat és szivárványos szenteket szemlél a betűk halvány árnyképei helyett. És van is ebben valami: Van Eyck képein az olvasók szemhéja, mint Jeromosé, kis híján csukva, látásuk tehát résnyi, részleges, mondhatni szűkös. Félig bóbiskolnak. Ellenben a könyvön túl, a szavaknak mintegy a

hátdoldalán felemelkedik a lehorgasztott fej, megkönnyebbül a nézés, árad a látvány: szegény kanonok hirtelen döbbenetében az okuláróját is kis híján elejti. Az ember felébred. Mi pedig, képnézők, így a németalföldi látomásos misztika előszobájában teszünk látogatást.

isteni visszfény

Ez a félrenézés azonban mást is jelezhet. Nem az olvasást épp megelőző vagy azt követő állapotot, hanem a betűnélküliség boldog idejét. Amikor a valóság nem a könyvből következik: nem mások szavainak szűrőjén át érkezik hozzánk, és nem valahol máshol található – mondjuk a lapok visszáján –, hanem közvetlenül és mindenütt. Amikor egyidejűleg adott az áttetsző üvegkancsó, és a benne derengő vízben az isteni visszfény; a fák borostyános lombja, meg az édenkertből szakasztott liliom; a nehéz redőket vető brokátok, és a könnyeden lépdelő angyal. Amikor már nem igazán lehet megmondani, mi tartozik *ide*, és mi *oda*, mert nincsen rés jel és jelentés, betű és valóság között: a dolog és a dolgok értelme egy és ugyanaz.

Akkor csakugyan mindegy, hogy akinek ölében vagy kezében nyitott könyv van, odanéz-e, a lapokra vagy másfelé.

Robert Campin: Angyali üdvözlés

Mi a test

... és egyszer csak testet kapnak az angyalok.

Különben is úton vannak, a szellem és test közötti úton, ingamód járva teremtetől teremtetlenig és vissza. Az angyalok alakját végül is az úton-lét formái adják. Mondhatnánk: az angyal testet öltött út.

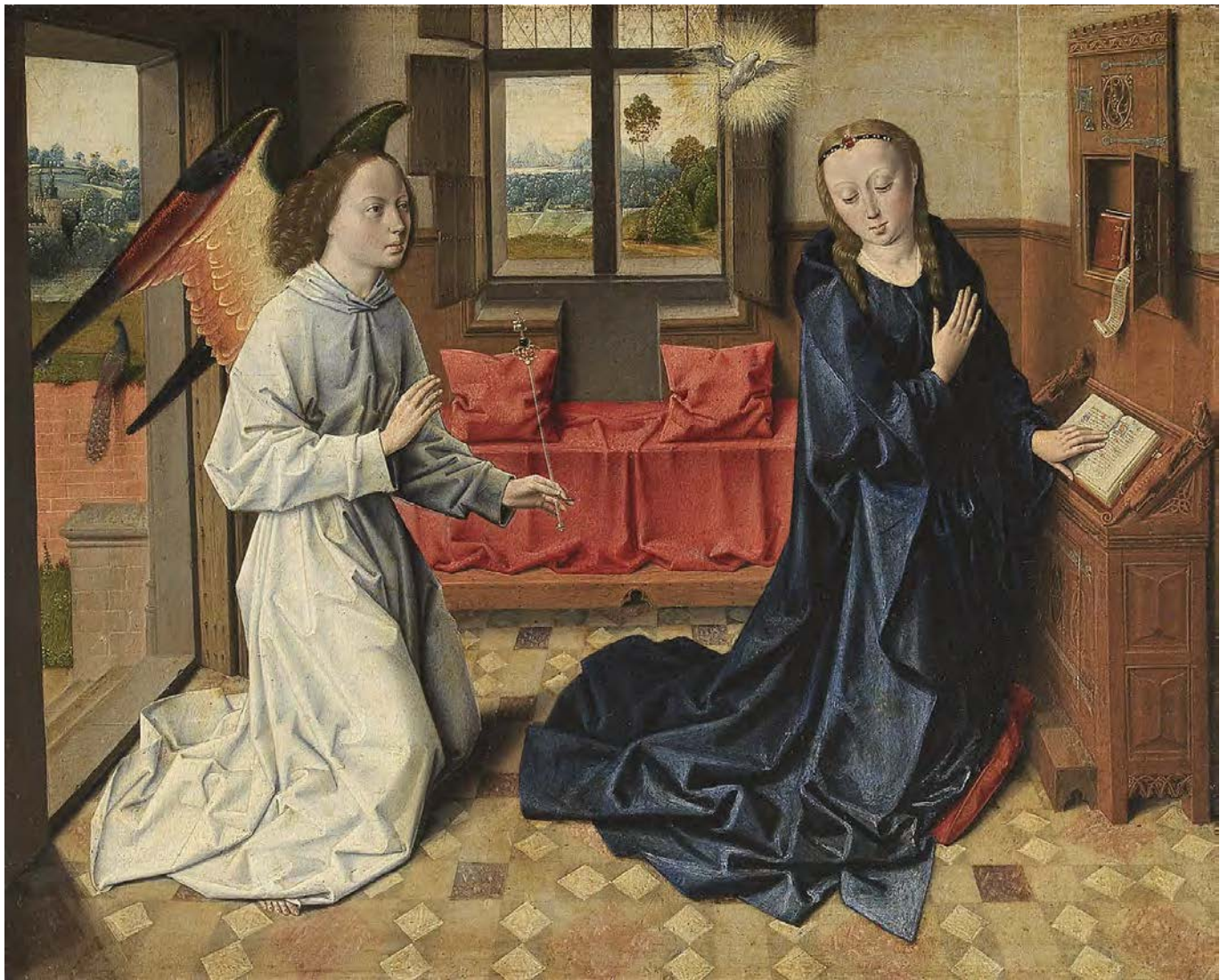
Egyszóval az angyal: mozgás. Nem *mozgásban* vannak, hanem ők maguk a *mozgás* – a nevük is ez: „küldött” – ami annyit jelent, hogy sosincsnek egészen itt vagy ott, lényük sohasem egészen szellem, de nem is mindenestül test. Ezért mindig is volt az ábrázolásaikban némi kétértelműség: mint akiknek van ugyan alakjuk, de testük hozzá nincsen. Legalábbis nem *kimondottan*.

a pillanat teremtménye

Hogy angyalokat lehetséges ábrázolni, az tiszta sor: ebben egyetértés mutatkozik a késő antikok és a modernek, valamint – ami még ritkább – Kelet és Nyugat közt is. A „hogyan”

már kacifántosabb. Hagyományosan az anglyalt afféle *átmeneti* létezőként mutatták meg: mint akinek egyszerre van szárnya és lába is – hasonlóan a megszemélyesített időhöz –, és rendszerint fehér köntöst visel, ami vagy *még*, vagy *már* nem szín. Mert az tudnivaló, hogy az angyal a pillanat teremtménye: valami, ami jelenlévő, mégis megfoghatatlan.

Aztán elkövetkezik a reneszánsz pillanat, amikor az angyalok határozottan testet öltenek, mintha lényükből elpárologna az a bizonyos átmenetiség. Itáliában szemlátomást még óvatosan bánnak ezzel, de a flamand angyalok már erőteljes körvonalúak, úgy tűnik, mindenestül itt vannak már. Még nem vaskosak, mint lesznek majd száz év múlva a barokk angyalok, de már nem is mondhatók légiesnek. Az ember nézzen csak egy véletlenszerűen választott németalföldi angyalra (mondjuk a „Flémalle-i Mester” *Angyali üdvözlétére* a Mérode-oltárról): hiába, hogy a küldött patyolattiszta, semleges fehérben bukkan fel a Szűz szobájában, jelenlététől mégis oly mértékben túlzásúfolt lesz a tér, hogy Mária kénytelen odébb húzódní. Egy másik képen (Dirk Bouts *Angyali üdvözléte*) ugyan marad elég hely, de az angyal ugyanolyan nehéz köntöst visel, mint a szűz, és sűrű árnyékot vet a padlón. Mi történt vajon?

Dirk Bouts: Angyali üdvözlés

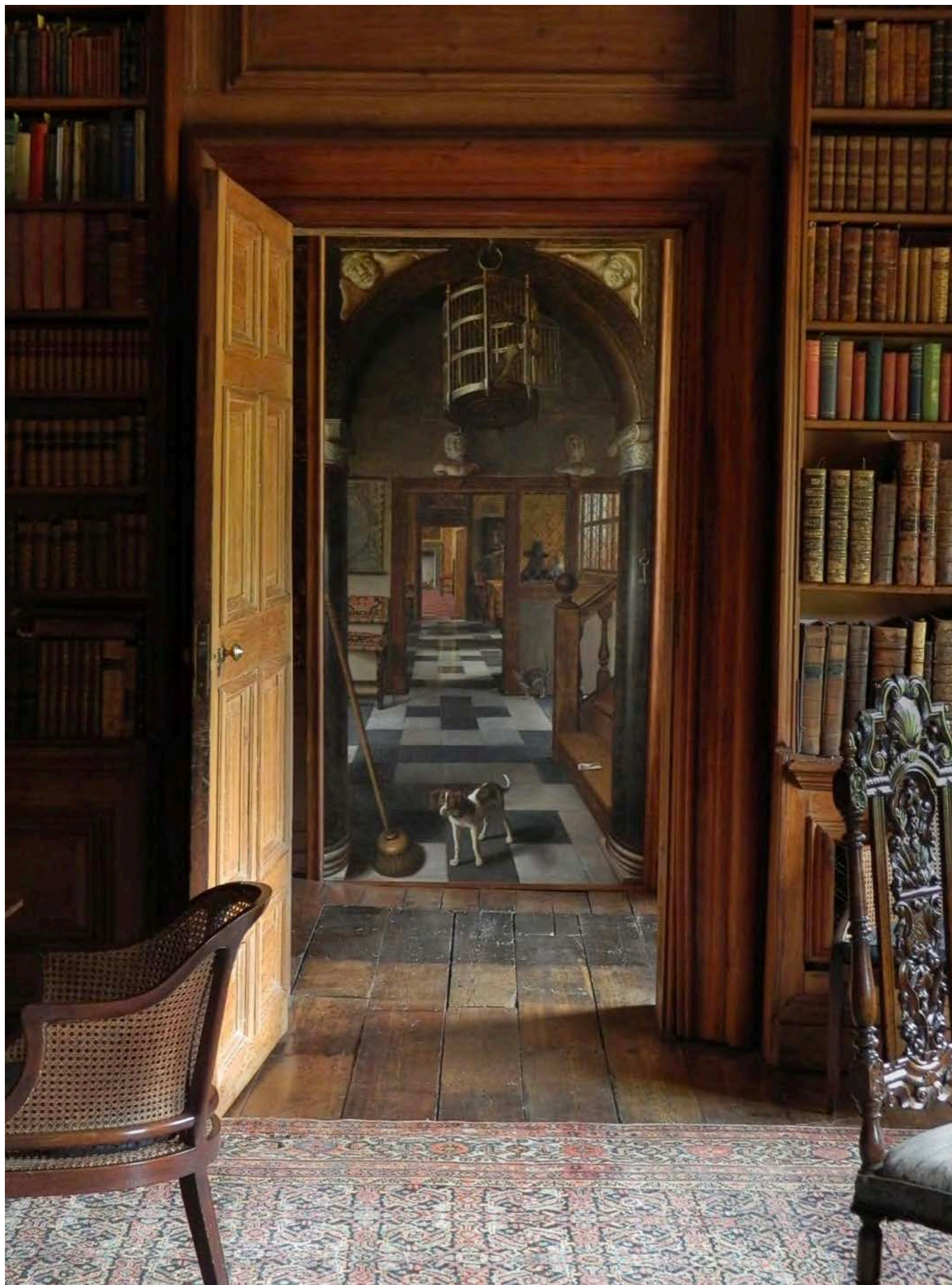
Lehetne teológiaiilag hivatkozni a keleti egyházatyákra – akik azon a véleményen voltak, hogy a teremtetett létezők mindegyike ilyen vagy olyan mértékben, de testi természetű, és egyedül a Teremtő az, aki testetlen –, mégsem gondolnám, hogy a flamand angyalok hangsúlyos itt-léte az ő számlájukra írható. Művészettörténészek e helyt bizonyára szemrebbenés nélkül vezetnék le egy angyal-evolúciót, amelynek adott fokán úgyszólván szükségszerűek is az árnyékot vető angyalok. De lehet itt másra is gondolni. Olyasmire, aminek inkább az angyalok, semmint a festészet természetéhez van köze.

az angyal a hír is

Küldöttek ők, akik a küldetésben válnak láthatóvá. A legnagyobb szabású küldetés természetesen egy arkangyalt illet meg, nevezetesen Gábrielt, aki az Ige testet öltésének – maga számára is meglepő – hírért hozta. Ha az angyal az út alakja, maga a küldetés, akkor az angyal a hír is, amelyet hordoz. Nem különbözhet a Szótól, amelyet kapott: nincs benne ellenállás, maradéktalan hír, tiszta szolgálat ő. A szent pillanatban, amikor a megtestesülésről ad hírt – csoda-e, hogy maga is testként jelenik meg?

Zárójel

Samuel van Hoogstraten nagyalakú festményét, *Az átjáró látképét* a tökélyre vitt optikai illúzió miatt szokás emlegetni. Már a naplói író Pepys is „a legbámulatosabb dologként” emlékezik meg róla a kép tulajdonosának otthonában tett látogatásakor. Tizenhetedik századi hollandus ház belső terét látjuk: szobákból nyíló szobákat, azt a bizonyos folyosószerű elrendezést, amely oly igen kínálja magát a perspektivikus ábrázolásra, és amelyben oly kényelmetlen lehetett élni. A kép maga is szobák sorának végén foglal helyet egy udvarházban, így aki csak futó pillantást vet rá, egy pillanatig csakugyan hiheti, hogy az épület arrafelé folytatódik. Közelebb lépve viszont már egy hollandus ház mesterien komponált részleteiben gyönyörködhet: hanyagul ottfelejtett partvisező, kíváncsi eben vagy a frissen felmosott padlón időző délelőtti fényeken. A bejárat fölött madárkalitka lóg, benne zöld papagáj; a lépcsőn bizonyára véletlenül leejtett papírlap hever, a belső ajtófélfához cirmos dörgölőzik – minden decens és rendezett, és az egész látványból nagy-nagy csöndesség árad. Szinte hallani egy állóóra higgadt tiktakolását – még ha órának a képen nyoma sincs.

Samuel van Hoogstraten: Az átjáró látképe

Csak később vesszük észre a három alakot, akik a második helyiségben ülnek egy asztal körül. Bizonyára, mert valahogy ők is részei a csendnek. Közelebb hajolunk: két férfi egymással szemben, a sarokban fiatal leány. A szemközt ülő alak arcát nem látni, kitakarja az ajtófélfá, ám a nekünk háttal ülő posztókalaposét furcsamód igen, mert az a falra akasztott tükörben tükröződik. És csak legvégül fedezzük fel, ha felfedezzük egyáltalán, a negyedik figurát, aki odakintről, az ablakon át figyeli – kíváncsian? aggodalmasan? mohón? – a szobában történeteket.

Hoogstraten itt először is megfestette a csöndet. Ez már önmagában véve teljesítmény, tekintve, hogy amit mi egyébként „csendéletnek” hívunk, az sokkal inkább *still life*, „nyugalom-életkép”, olyan gyümölcsök, virágok és egyéb elhullott szereplők közreműködésével, amik végérvényesen leszoktak a mozgásról. De csöndet festeni, egy pillanat átmeneti csöndjét – az egészen más. Másodsorban Hoogstraten *a kép nézésének idejét* is megfestette: s ez legalább annyira érdekes. Megfestette Pepys futó pillantását, amely csodálattal adózik a hibátlan illúziónak; azután festett egy képet azok számára is, akik elgyönyörködnek a részletekben: övük a kutya kíváncsisága, a szőttesek mintái, a falon függő világtérkép talányos részlete. És végül megfestett egy, a csönd és az odavetett tekintet által könnyen zárójelbe kerülő drámát is: egy megsejtett történetet, amely azok jutalma, akik elég sokáig időznek a kép előtt, és végtére fölfedezik a látványon – és házon – kívül állót: az alig észrevehető alakot az ablak túloldalán.

Rendhagyó módon éppen az ő jelenléte – pontosabban: jelen-nem-léte – szervezi történeté a puszta jelenetet; és szintúgy ő az, aki értelmet ad a mindent átható csöndnek.

Nézzük még egyszer! A szobában két férfi és egy fiatal nő; meg a hallgatás. A szolgáló nemrég felsepert: vendéget vártak. A nyitott ajtajú madárkalitka, az ajtó melletti oszlopon függő kulcs: a szüzesség őrzésének és elvesztésének szokásos jelképei. Itt alighanem házassági szerződés köttetik. Ám a leány arca, amennyire kivehető, cseppet sem vidám.

talán üzenet

Gyűrött papírdarab hever a lépcsőn: bizonyára már a takarítás után került oda, máskülönben a szolgáló ügyelt volna rá, hogy felsöpörje. Talán amikor a lány a vendég érkezésekor lesietett az emeletről? Talán üzenet volt – eldobta vagy elejtette vajon? És az üzenetnek lehet-e köze a leskelődő, szőke fiatalemberhez az ablak túloldalán?

A szobák csöndje kirekeszti a város lármáját; a tisztességes házassági szerződés kizárja a lármás történeteket. Elhagyott papírdarab, rajta kibetűzhetetlen üzenet.

Eltereli róla a figyelmet a józan perspektíva.

Lett légyen

Ismeretlen festő ismeretlen asszonyt ábrázoló portréja az 1470-es évekből, valahonnan Svábföldről. A nevek elkoptak. *Geborne Hoferin*, „a Hofer-családból”, mindössze ennyi olvasható a táblán. A nevek elkoptak, de az asszony szemében megmaradt valami meleg csillogás, a szája szögletében egy félmosoly, a kecses ujjak közt nefelejcsszál. Feketével hímzett bársonyruha, puha szőrmebéléssel: rajta mívés csatok, egy-egy rézvirág. Az arcot hétköznapi glóriaként hófehér fejkendő keretezi, friss damasztfelhő, az élére vasalt tisztesség maga. A vagyon: erény, és az erény: vagyon. Három elegáns gyűrű nyomatékosítja ezt.

Mindez rendjén is volna így, a fiatalasszony képéről meg is feledkeznénk – mint ahogy az idő már el is kezdte a feledést a nevek szélnek eresztésével –, ha nem volna ott: a légy. Mert az ember, lett légyen bármily odaadó tisztelője a német reneszánsz portréknak, azért csak a légy miatt áll meg a festmény előtt, nem pedig a mívés csat, a félmosoly vagy a nefelejcsvirágok kedvéért. Az arcon, a kendőn, a bársonyredőkön szórakozottan siklik végig a tekintet, de a légyen – megakad. A légy az enigma, a játék, a feladvány; a légy, amely nem máshol, mint a damasztkendő legfehérebb pontján időzik, és úgy vonzza a tekintetet, ahogy csakis a hiba vonhatja magára a figyelmet a tökéletesség közepette, amilyen elégtételt csak a véletlen jelenthet a kimódolt rendezettségben. Egy véletlenül arra tévedt légy. A makula, a makulátlan felületen.

Ismeretlen festő: Hofer asszony

Tiszta sor, hogy a légy enigma, játék, feladvány: csak azt nem tudni, miféle. Mennyire komoly vagy mennyire ironikus. Egyesek azon a véleményen vannak, hogy komor jelzés, diszkrét, de annál határozottabb *memento mori*: minden szépségnek előbb-utóbb romlás a jussa, a legyeket huzamos időn át nem lehet távol tartani semmitől, lám, már itt is az első. Vagy lehet akár – idézik a festészettörténetben jártasak Zeuxisz festett szőlőfürtjének esetét a madarakkal – a piktor mesterségbeli kérkedése: ha kedvem szottyan, olyan élethű legyet is festhetek, hogy aki rápillant, mind megpróbálja elhessenteni. Nézhetjük úgy is, mint afféle hitelesítő jegyet: semmi túlzás – üzeni a festő a légy által –, kétségeket se legyen felőle, hogy a modell pontosan ilyen szép volt, mint az itt látható, és pontosan ilyen hibátlan; nem az ecset téved, vagy szépíti valószínűtlenné a dolgokat – tanú rá a légy pontos csúnyasága –, hanem maga a természet felejtett el hibát véteni Hoferné személyében. Ekkor az esetlen rovar a festő apológiája: úgy látszik, a 15. században a szépség már igazolásra szorul. De lehet a légy másképpen is a valóság védjegye: ami a képen látható, már olyan fokig természetű, amilyen hűség elképzelhetetlen folt nélkül: a folt teszi a portrét szép mellett *hihetővé* is – pontosabban a szépet is hihetővé. Különös módon ennek a visszataszító lénynek a jelenléte emeli át a képet a küszöbön, amin a szépség önmagában nem tud átlépni: általa tökéletesebb lesz a látvány, mintha csupán hibátlan lenne.

furcsa határvidék

Hogy melyik megoldás mellett döntünk végül, leginkább attól függ, hol is lokalizáljuk pontosan a légy helyét: mint ami a kendőre szállt oda – a festés pillanatában, s a piktor nem volt rest a pontosság

kedvéért odafesteni –, vagy úgy nézzük, hogy a kis dög, fajtájának bosszantó szokása szerint, keresett egy világos felületet, amin megtelepedhet, és ezúttal a festményre esett a választása. Az egyik esetben a légy „belül” van a képen, a másik esetben – hipotetikusán – kívül. Az első esetben a kép világának része, a második esetben a mi világunké. Pontosabban egy furcsa határvidék lakója, amely ugyan már nem a kép síkjá, de még nem is egészen a mi terünk. Épp az átmenet helyét jelöli: megtapasztalhatóvá teszi az átmenetet, az élethű ábrázolás és az ábrázolt élet közti határmezsgyét, amely rendszerint észrevétlen marad egy kép nézése közben.

Ez mind tűnődésre érdemes lehet. Számomra viszont ez a *légy* inkább az *idő* hieroglifája. Odaröppent – talán mindegy is, hogy a kendőre vagy a kendőt ábrázoló képre –, és bármelyik pillanatban tovaröppenhet. Elég egy rezdülés, önkéntelen mozdulat: testhelyzet-változtatás vagy az ablak előtt hulló falevél. Merőben esetleges, hová száll le egy légy, és melyik pillanatban tűnik el onnét: közege az átmeneti, a kiszámíthatatlan, a pillanat. Ellentétben a barátságos szemű fiatalasszonnyal, aki mozdulatlanul ül, a kép végtelenített tavaszában, abban a májusi zárványban – ujjai közt a hervadhatatlan nefelejcs –, melyet a festő ecsetje jelölt ki a számára. Ebben a megállított időben a légy pillanatnyiséga nyithatja fel a kép pecsétjét: ha akarom, összeköti a rég lezárt időt – az 1470-es évek egyik ismeretlen esztendejét, a festményben megörökített időt – a mi időnkkel, ezzel a mostani pillanattal, amely a képre vetett pillantásé.

felső kép | Jan van Eyck: Szent Jeromos

Petrik Iván

KIS TAVAK VIDÉKÉN

2022-06-23 | NOVELLA

Kaposi Zoltán fázósan összehúzta arca előtt kabátja hajtókáját a délelőtti szélben, és arra a kellemetlen következtetésre jutott, hogy amióta elhagyta a lakását, azaz pár perce, a város lakossága hozzávetőlegesen megtízszereződött. Ez egészen biztos, mert valamennyien az utcára tódultak, és szorosan körülvették. Mintha mindenki az ő közelébe akarna jutni, mintha mindenki meg akarná érinteni. De legalábbis rá akarna lépni a lábára. Alig tudott mozdulni. Akkor érezte ezt utoljára, amikor... Nyomasztó érzés. Nyomasztó, de nem fáj. Vagy, amikor... Belesápadt. Belesápadt, de nem érzett semmi mást. Ilyen állapotba kizárólag akkor kerül az ember, amikor bármit megtehetne, mégis (önmaga számára is nehezen megmagyarázható módon) pont azt teszi, amit tesz. Mindegy, hogy jól vagy rosszul, de kiválaszt egyet (egyetlen egyet) a számos lehetőség közül. Mert aznap tényleg bármit megtehetett volna, pontosabban semmit sem kellett már tennie. Tehát inkább az nyomasztotta, hogy végül is döntött, elmegy Kalló bátyjához, és nem az, hogy miképpen jut így el hozzá. Nyomasztotta, bár egyre kevésbé érezte ezt kellemetlennek.

a füstölgő, párolgó nép

A villamosra, ahol mindig rengetegen utaztak, és más esetben is járatonként legalább egy futóbolond mindig előkerült, ezúttal a megszokottnál is nagyobb tömeg

nyomakodott fel. Úgy tűnt, minden tizedik utasnak két feje van (vérben forgó szemekkel, élesre reszelt fogakkal), és mind a kettővel éppen őt figyeli, és éppen neki akar mondani valamit. Aztán inkább elsírja magát vagy megpróbálja üvöltve megnyugtatni a – gyereket, kutyáját, szomszédját. De az is lehet, hogy pénzt kér. Vagy elnézést. Esetleg szerelmet vall. És ha nem jár a szája, akkor is fröcsög belőle valami. Kaposi, aki akkor már hosszú ideje abban a tévhitben élt, hogy ő bizony egyfejű, először megpróbálta a pillantásával megnyugtatni a kétfejűeket, majd amikor úgy látta, nem járt sikerrel, elővette csodafegyverét, ami mindig hatott: elfordult, és kibámult az ablakon. Három megállót kellett volna megtennie így, de már az elsőnél lesodródott, és képtelen volt visszakapaszkodni a szorosan összezáró átmeneti kabátok ellenséges sáncain keresztül. Nem bánta, hogy gyalog mehet tovább. A fényes nagyáruház felé indult, amelynek környékén meghatározhatatlan alakzatokban gomolygott a füstölgő, párolgó nép. Nagy hullámokat vetett az áruház

mögötti piac felé, majd legalább ugyanakkora hullámok csapódtak vissza, és érték el a villamosmegálló aprókavicsos partszakaszát és fullasztó környékét. Kifordult a széles körútra, de a széles körút szűk járdáján sem lehetett közlekedni. Kénytelen volt időről időre lelépni az úttestre, kockáztatva, hogy a dudáló, villogó, összetorlódott autófalkákból kiváló egy-egy ragadozó, esetleg egy még azoknál is harciasabb biciklista leharapja a lábát. De hát mi másra való az a láb, mint hogy leharapják? Az út túloldalán magasodó barna bérpaloták töredezett frízeiről felrepült néhány galamb. Nagyobb madárrajhoz csatlakoztak, amelyek a házak felett szállt valamerre. És hát mire való egy galambcsapat, mint arra, hogy elrepüljön valamerre?

Mi történt? Járvány? Ostrom? Árvíz? Vagy egyszerűen a város elviselhetetlenség-generátorát egy fokozattal magasabbra kapcsolták a posztmitologikus, bosszúálló gerillává züllött párkák? Esetleg kifejezetten neki akartak kedveskedni? Tudták, hogy bármit tesznek, rosszul teszik?

Egyáltalán melyik nap? Ez mondjuk biztos volt. A legutolsó.

A körút erős kanyarulatán túl meglátta az ódon épületek közül kimagasló még ódonabb kolostor legódonabb templomát, és a templom előtt az ácsorgó, vadonatújan csillogó embereket. Pedig már biztosan elkezdődött a mise. Nem arról volt szó tehát, hogy még nem mentek be, hanem hogy nem tudtak bemenni. Mert a templom is megtelt.

Az ünneplésre előkészített fényes arcberendezéssel álldogáló emberek között, a nagy nyitott kapuig még valahogy eljutott, onnét azonban már furakodnia kellett a tömegben, hogy a belső üvegajtót elérje. Az ajtó nyitva állt, de talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy nem lehetett bezárni. A templomtérben egymáshoz préselődött hívek. A padsorokat nem is látta. Elaraszolt a szenteltvíztartóig, amely a járványos idők óta kiszáradt. A bűnbánati imán jutottak éppen túl, amikor végre úgy döntött, nem próbál beljebb jutni.

– Uram, irgalmazz!

– Uram, irgalmazz!

– Krisztus, kegyelmezz!

– Krisztus, kegyelmezz!

A távoli oltár előtt három szerzetes állt, mögöttük ministránsok hada, két oldalt, félkörívben, legalább tízen. A Szentírási részeket és a szentbeszédet a hangosítás kicsit torzította, de érteni lehetett. Az átváltoztatásnál letérdelt, ahogy néhányan mások is a padsorok mögött állók közül. Mozgásba jött a tömeg, és bár ahhoz, hogy

így is mindenki elférjen, odébb kellett tolódnia pár méterrel a nehéz falaknak, úgy tűnt, tényleg odébb tolódtak. Énekelték a Miatyánkot, ezt is így szerette, ebben az alig elmondható, emelkedettebb tónusban.

Az eucharisztia vételére ismét, ezúttal határozottabban mozgásba jött a tömeg. Három helyen áldoztattak a szerzetesek, ő a főhajó padsorai között, az oltárhoz vezető folyosót választotta. A fölénk boruló templomhajóban a megsokasodó neszek tompán visszhangoztak a nehezen felmérhető, de jól érezhetően hatalmas belső térben. Araszolgatott a tömeg, egymást finoman taszigálva. A bal oldali oldalhajó felé topogók között felvillant egy ismerős arc. Kalló – hasított bele a gondolat. De hiszen ez Kalló! Lehetetlen. Hiába nyújtogatta a nyakát, már csak a hátakat látta. Az eucharisztia vétele után megint letérdelt, csendben imádkozott. Aztán a hirdetések, záró imát már állva hallgatta. Balra, távol, megint feltűnt az ismerős koponya, ezúttal elfordulva, éppen a másik irányba nézett.

Amikor kifelé araszolt a tömeg, még az üvegajtó előtt valaki a hátára tette a kezét. Gál hajolt az arcába. Nagyjából ugyanolyan régen ismerte, mint Kallót, és őt is abból az iskolából, amit ideig-óráig látogatott. Megkérdezte tőle gyorsan, hogy látta-e Kallót. Gál, mint aki nem értette pontosan a nevet, visszakérdezett: kit? Kallót. Gál nem tudta, kiről van szó, és nagyon körülményes lett volna hirtelen mindent elmagyarázni, csak a fogai között sziszegte Kaposi, hogy végül is mindegy, ha nem ismerte, akkor mindegy. Valami fontos ügy? Kérdezett megint Gál, miközben a tömeg egészen egymáshoz préselte őket. Pár pillanatig nem tudott megszólalni, aztán már nem a

kérdésre válaszolt, hanem közölte, hogy azért különös, mert éppen Kalló bátyjához készül. Tehát, vonta le a következtetést tökéletesen feleslegesen Gál, nem Kallóhoz. Nem. Ő máshol él, messze innen. Valamit még motyogott arról, hogy ha él egyáltalán, de nem mondta el, mire gondol.

Amikor kijutottak végre a templomból, előbb az üvegajtón, aztán a kapun, a kapu nyitott szárnyának takarásában, szűkös üres helyre húzódtak. Gál a családját várta. A felesége ugyanis elment a lányukért, aki a kórusban énekelt. Maradt pár percük beszélgetni. Gál gyorsan elmondta, hogy éppen Berlinbe készülnek hosszabb időre. Fél év, de lehet majd hosszabbítani. Aztán eszébe jutott valami, és ez a valami zavarba hozta, ezért gyorsan hozzátette, hogy sajnos, elég kicsi lesz a lakásuk. Kaposit nézte, mint aki arra vár, hogy a másik töredelmesen beismerje, rájuk akart akaszkodni pár hétre Berlinben, de így, hogy Gál utalást tett a lakás méretére, már nem mer előhozakodni vele. Kaposinak azonban egészen más járt a fejében.

városelhagyási terv

Ha Gál nem áll elő a berlini ösztöndíjával, talán szóba hozza, de így benne ragadt, hogy ő nem félővre megy el, hanem végleg. Ez az utolsó napja itt. Így viszont úgy jött volna ki, mintha rálicitálna Gál fellengzős meséjére. Ráadásul el kellene magyarázni, miért, hova, minek. És persze azt is, hogy miért éppen most. Bár, ami azt illeti, szívesen elmondta volna végre valakinek, akár Gálnak is. De így már nem ment. Mindegy. Majd Kalló bátyjának. Neki részletesen elmondja a városelhagyási tervét. Vagyis nem elmondja, hanem hagyja, hogy Kalló bátyja kiszedje belőle – a tőle megszokott alapossággal.

Közben megjött Éva, és mögötte szépséges lányuk, a kisebbik Éva. Váltak még pár szót Berlinről. Mi lesz. Mit várnak az úttól. Végül Gál különös dologgal állt elő. Ritkán látunk itt mostanában, jegyezte meg már-már számonkérően. Nem ritkán – akarta mondani Kaposi –, hanem soha. Évek óta nem járt ebben a templomban. Most is csak azért jött ide, és ezt már hangosan tette hozzá, mert dolga akadt a környéken. A Gül Baba utcában lakott Kalló bátyja, végeredményben hozzá készült. De csak ímmel-

ámmal készült erre is. Az utolsó nap arra való, hogy megtegyünk olyan dolgokat, amiket korábban nem. Vagy csak nagyon ritkán. Például lerójuk adósságainkat. És nem feltétlenül csak az anyagi természetűeket.

Mert reggel valóban kizárólag azért lépett utcára, azért küzdött meg az elsőpró túlerővel, hogy átsétáljon a Gül Baba utcába, Kalló bátyjához. Nem tűnt reménytelen vállalkozásnak, hiszen gyalog is alig több mint félóra, és ha rossz villamosra száll (ami szinte lehetetlen), akkor sem sokkal több. Nem mintha ahhoz, hogy valaki eljusson a

Maros utcából a Gül Baba utcába, aprólékosan kidolgozott tervre, komoly előkészületekre lett volna szükség. Olyan szellemi és fizikai teljesítményre, ami nem mindenkinek adatik meg. Végül is nem a háromdimenziós terek topológiai leírásáról vagy a ribonukleinsavak transzkripciójáról volt szó. Sokkal egyszerűbb és világosabb következtetések és egymásra következések örvényébe került. Ezúttal ugyanis minden szikrázóan kitisztult, és világos lett, mint a kristályvizes kancsó a pincér kezében (aki éppen jeget pakol bele) a Riviérán egy olyan korban, amit idős hölgyek érzelmekkel telepakolt pontatlansággal úgy határoznak meg, hogy „anno”.

Tehát a Gül Baba utca, Kalló bátyja. És persze Kalló.

Nagyon régen Kallóval egy visszatérő ébren álmodott közös álmot dédelgettek. Sokat beszéltek róla, csiszolgatták az ötletet a végtelenségig. Az indiánok lelépnek Amerikából, mert unják a gyarmatosítóikat, és elfoglalják Finnországot. Az ezer tó vidékén telepednek meg. A rénszarvasokat lecserélik persze bölényekre (bár ezen vitatkoztak egy darabig), és baromira jól érzik magukat. Ők pedig (Kalló és Kaposi) kitelepülnek közéjük. Kapositól származott az indiánimádat, Kallótól meg, hogy egy kellően nagy marhasággal fejeljék meg a tervet. Ez lett Finnország indián megszállása. Abban a kezdetektől egyetértettek, hogy az indiánélet a legmegfelelőbb számukra. Különösen annak a finn variánsa – jöttek rá később. Azt a részt dolgozták ki a legpontosabban, ahogy megérkeznek a kis tavak vidékére. Az indulást, az utazást (vonattal természetesen, nem repülnek), a felszerelést, az útvonalat, minden ilyesmit. Végül feltárul szemük előtt a táj, a tavak, a tavak partján a tipik. Fellélegeznek, hogy hát akkor megjöttek, és szép komótosan besétálnak az első faluba. Tudják, ezután már semmi más dolguk nincs. Eljött az a pillanat is, amikor teljesen biztosak voltak benne, hogy az indiánok már megérkeztek Finnországba. Kalló talán még mindig így gondolja.

Majd rákérdez Kalló bátyjánál erre is. Tud-e erről valamit.

egyetlen nekifutással

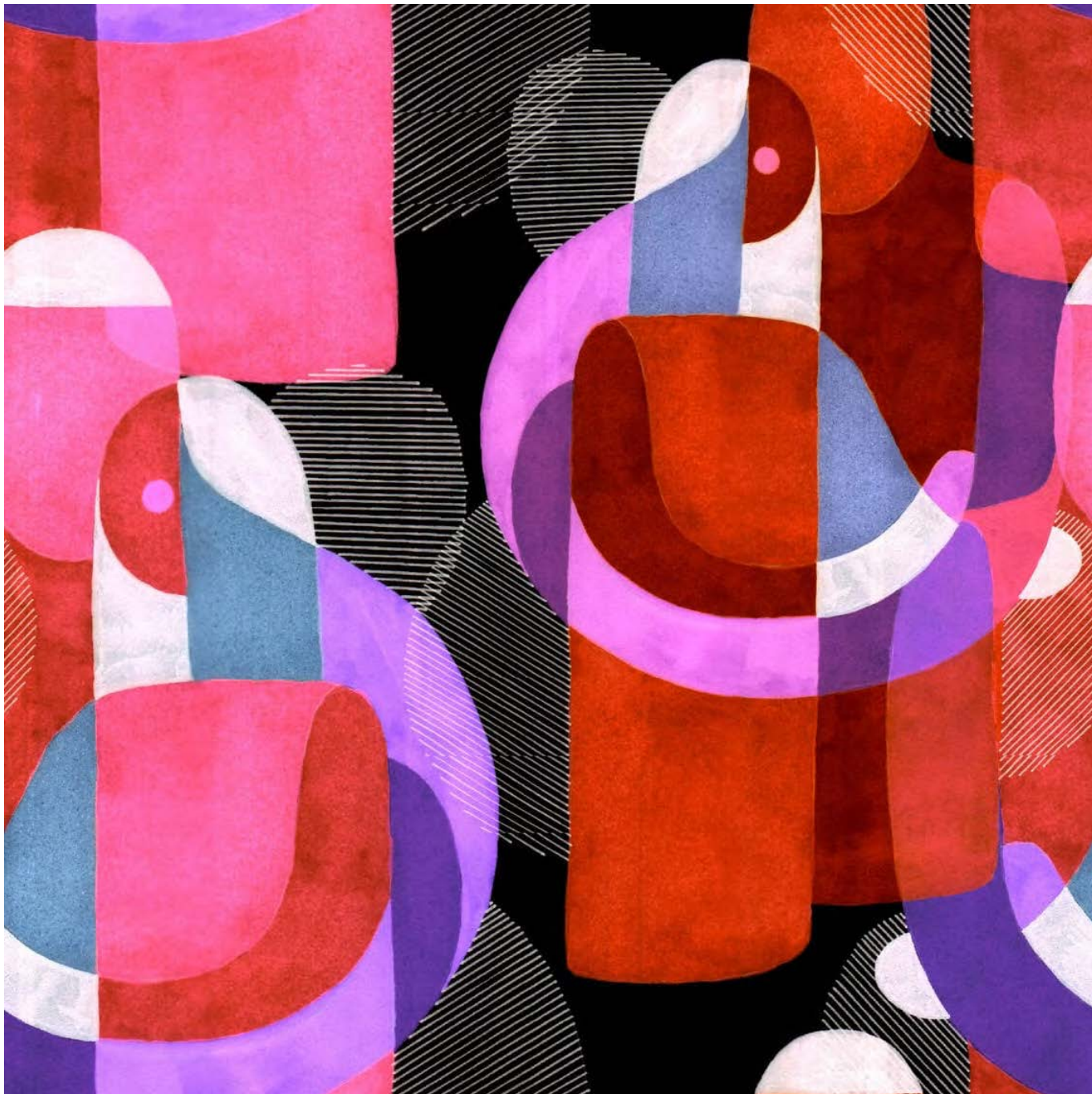
Dél lett közben, fényes dél. Átvágott a Margit utca felé egy parkon. A parknak nincs neve, vagy ha van, akkor biztosan Margit park vagy Margit tér. A

lépcsőről végiglátott a hídon, amelynek tündökletesen csillogott a felülete. Onnét, ahol állt, a parkból levezető lépcső tetejéről, gyakorlatilag egyetlen nekifutással elérhetett a szigeti bejáráig. Egy másikkal a túlpartra. A Gül Baba utcához viszont már fékeznie kellett. Kifékezni a Bem mozit meg a villamost. Vonzó lehetőségek között válogathatott ismét, mert hogy eljusson Kalló bátyjához, vesztett a fényéből, érdekességéből, határozottságából, valahol a Buday László utca púpjának tetején teljesen kifakult. Persze, mint egyik lehetőség azért megmaradt. Viszont egyik lehetőség mellett sem sorakoztathatott fel érveket, igaz, és ez még jobban tetszett neki, ellene sem. Alig maradt már ideje, nem látta értelmét, hogy ennél gondosabban beossa. Így, hogy semmit sem kellett tennie, annyi mindent megtehetett. Visszavihetné például az évekkel korábban kölcsönkapott könyveket. A Buday László utcában, a meredek emelkedőn éppen túllendülve (amit annyiszor megmászott, és aminek a meredekségére minden alkalommal rácsodálkozott) lenne is ilyen elszámolnivalója. Gondoskodhatna feleslegessé váló tárgyainak elajándékozásáról. Egy csomó mindenre nem lesz szüksége ezután. Vagy végigjárhatná a helyeket, amelyeket szívesen látna még egyszer. (Az Ó utca vége, ahol belefut a Bajcsy köz, aztán mintha térré változna, pedig csak kiér a kétszer három sávhoz, ahonnét, igaz félig eltakarva, látszik már a Bazilika robusztus épülete, és benzingőzzel kevert kávéillat terjeng, mint Rómában.) És persze volt, amire korábban nem akarta pazarolni az idejét. Most azonban csak elpazarolni való ideje maradt.

Kereshetne végre olyan ruhaszárítókötelet, ami nem fogja meg a ruhát, és vehetne új csipeszeket.

Elmehetne uszodába, hogy legalább egy alkalmat kipipálhasson az ajándékba kapott bérletében.

Kivillamosozhatna Kiscellbe megnézni az állandó kiállítást, és odafigyelhetne a bútorokra, amiket korábban soha sehol nem nézett meg.

Szóba elegyedhetne az emberrel, aki minden reggel szembe jött vele, és megkérdezhetné végre, hogy hova a fenébe megy minden áldott reggel éppen akkor, amikor ő.

Átmehetne a szemközti házba, a harmadik emeltre, és miután kiszámolta, melyik ajtóról van szó, bekopoghatna, hogy szóljon, a mindig nyitva tartott ablaktáblák közül az egyik kilazult, le fog szakadni.

Beülhetne a Haller utcai benzinkút bárjába inni egy cappuccinót, és sötétedésig bámulhatná, kik jönnek-mennek arrafelé, és eldönthetné, hogy a lottó-pultnál a Sportfogadás című lapra hajtott fejjel órákig mozdulatlanul ülő férfi alszik vagy így próbálja megálmodni a nyerő számokat.

Megtanulhatná a Passacaglia della vita szövegét, és ha már tudja, megtanulhatna énekelni.

Végigjárhatná a Széll Kálmán tér összes kocsmáját. Nem inna semmit, de egy papírra felvezetné, mit ivott volna, ha mégis inna.

Az az igazság, hogy kínozni fogja mindegyik, ha nem teszi meg. Egészen addig, amíg megfelelnek róluk. Azaz jó eséllyel másnap estig, de inkább délig.

Vagy tehetne mindent úgy, mint máskor. Egy mozdulattal sem utalva rá, hogy többé már nem teszi (akár egyetlen újabb alkalommal sem) ugyanazt.

Egy pillanatra még eszébe jutott, hogy biztosan nem Kallót látta a templomban. Aztán meg, hogy ha már oda indult, elmegy Kalló bátyjához, és legalább ezt kideríti.

A számtalan lehetőség közül végül mégis inkább az uszodát választotta.

A Hajósban minden a megszokott mederben csordogált. A medence szélén Maël, a kanadai cserediák úszómesterkedett, legalábbis úgy tett, mintha úszómester lenne. Hátára vetett törülközővel, úszónadrágban sétált fel s alá a véletlenszerűnek tűnő fényfelfekvések útvesztőjében, és csak nagy néha mártózott meg. Mintha kívárna egy bizonyos, senki más által nem érzékelt és nem értett pillanatot, amelyik a legalkalmasabb úszásra. Legalábbis a beavatottak számára. De ez a pillanat aznap még nem érkezett el. Kaposi pár hossz után kimászott hozzá dumálni.

fájdalmasan énekelt

Éppen erősen nyomott hangulatban találta Maëlt. Úgy tűnt, aznap egyáltalán nem jön el a pillanat, amikor vízbe ereszkedik. Ez viszont beszédessé tette. Máskor jóval visszafogottabban viselkedett,

és leginkább csak kérdezett. Mi is az a mákostészta? Ilyeneket. Ezúttal belekezdett egy végeláthatatlan történetbe arról, hogyan került, pontosabban miért került Magyarországra. Montreálban kezdődött az előző év tavaszán – egy padlástéri lakásban. A Mile Enden, nagyon hosszú egyenes utcák végén, meghatározhatatlan magasságú házak egyikében, annak is a legtetején. Lhasa de Sela lépett fel – nézett Kaposira sokatmondóan. Ki? – kérdezett vissza, mert nem akart hinni a fülének. Lhasa de Sela. Az utolsó lemezének a turnéjára készült. Bár Maël már a lemezre, a lemez címére is rosszul emlékezett. A Rising csak egy dal az albumról. Biztosan azért keverte, mert az a szám ragadt meg benne a legjobban. Összemosódott mindazzal, ami ezután történt. Mintha ez a dal leírta, pontosan megnevezte volna a bekövetkező eseményeket. Lhasa a montreali lakás-fellépés után rosszul lett, de ott még úgy énekelt, mintha nem tudná sem ő, sem senki más, hogy halálos beteg. Pedig. Pedig a legtöbbben egészen pontosan tisztában voltak ezzel. Különleges emelkedettségben énekelte végig az estét. Boldog sírásra emlékeztető mosollyal, ami visszatükröződött a hallgatóság arcáról is. Még Maëléről is, aki pedig azon kevesek közé tartozott, akik nem tudtak semmit az énekesnő betegségéről. A koncert után magyarázta el neki Marie, a barátnője. Ennek ellenére az este minden lényeges (és a legtöbb lényegtelen) mozzanatára emlékezett. Lhasa gesztusaira, a hangjára, a dalokra, a szövegekre, a dalok közötti szünetekre. A közönség minden egyes tagjára, és persze arra is, hogyan mentek át a városon a Mile Endig, aztán hogyan sétáltak be a házhoz. Hogy ki engedte be őket. A padlástér bútoraira, ablakaira, a padló deszkáira. Marie is így, ennyire pontosan emlékezett. Vannak pillanatok, amikor tudod, hogy éppen most valami jelentőségteljes, és csak egyszer, egyetlen egyszer megtörténő esemény részese vagy. A kirakatokban ugyanazokat a cuccokat látod, mint máskor, az éjszakai ég pont ugyanúgy fényszennyezett a fák lombjai és a házak teteje fölött, mint előző este, a járókelők sem öltöztek ünneplőbe, és a kutyák továbbra is ugatnak és nem verseket szavalnak, és mégis. Azt mondta Marie-nak, hogy ez lesz a világ legszomorúbb lemeze. Mert akkor még nem jött ki a CD. Olyan fájdalmasan énekelt Lhasa. Vagy nem. Mégis inkább olyan semmihez sem fogható, mély szépség áradt a dalokból, ami mögött csak visszafordíthatatlan, átélt és elfogadott fájdalom állhat. Olyan ember érzései, aki valóban az élet teljességét ismeri, azaz közvetlen tapasztalattal rendelkezik már a legvégéről is. Belesajdult az ember szíve, pedig

nagyon egyszerű dolgokról énekelt nagyon egyszerű szavakkal. I got caught in a storm. That's what happened to me. So I didn't call, and you didn't see me for a while. A koncert után azt érezték, hogy nem tudnak úgy élni, mint korábban. Igen, egy koncert, egyetlen átzenélt éjszaka megváltoztathat akár létfontosságú szerkezeteket is az emberben. Kezdve azzal, hogy még aznap éjjel, hazafelé, különlegesen szépnek találta egy monoton ritmusban villogó lámpa sárga színét az avenue Van Horne és a rue Waverly sarkán, és a kopogó léptekkel, rövid bundában mellette siető nőben bár felismerte a barátnőjét, mégis idegennek találta. Viszont őt is nagyon szépnek. Idegennek, de szépnek. Ha nem figyel, másodszor is beleszeret. Bár ez akkor és ott csak nehezen megvalósuló, megvalósítható lehetőségként lebegett már kettejük között. Mégis olyan magától értetődően és természetesen, ahogy a repülő halakról ábrándozott a hatodik emeleten gyerekkorában, miközben árbockosárnak gondolta az egyetlen négyzetméternyi erkélyüket. Lenézni persze nem mert, csak mindig egyenesen, a háztetők fölé, a repülő halak irányába.

A magyar lány ugyanazon a héten érkezett Montreálba, és úgy volt, Marie-nál lakik egy ideig. Megmutatják neki a várost meg a környékét. De rögtön, amint megérkezett, megbetegedett. Csak néhány napig, talán egy hétig akart maradni, de mindjárt látszott, hogy orvosra szorul, és sehova sem tud elmenni, semmit nem tud megnézni ebben az állapotban. Úgy döntöttek, visszaviszik autóval Bostonba. Repülővel jött, de nem akarták, hogy betegen várakozzon a reptéren, és kitegyék bárminek, ami ezzel

jár. Autóval hosszabb, de egyáltalán nem hosszú az út, és végig fűtött kocsiban utazhat, kényelmesen eldőlvé, takarók alatt a hátsó ülésen. Ráadásul lát is még valamit az országból.

Azt tervezték, hogy nem a sztrádán mennek közvetlenül Bostonba, hanem kis kerülővel, a Szent Lőrinc folyó mentén, mellékutakon. Marie családja arról a környékről költözött be vagy húsz éve Montreálba. Ismerte jól azt a vidéket. Ez azt jelentette, hogy nem öt óra alatt érnek Bostonba, hanem tíz. A Szent Lőrinc után ugyanis nehéz átkeveredni Boston felé, de nem lehetetlen. Már a határ túlsó oldalán valahogy majd csak elérik Albanyt, aztán onnét nincs más dolguk, csak tartani az irányt kelet felé, és megérkeznek. A Champlain tavat nyugatról kerülik meg, nem keletről, nagyjából ennyi. Nem nagy ügy.

Maël úgy tervezte, ha már kimozdul Montreálból, és éppen a megfelelő irányba, meglátogatja az öccsét az óceánparton. A nagy parkban a két szárnyú emeletes épület mögött majd sétálnak kicsit. Rossz lesz emlékezni rá, ahogy lefejtí az ujjait a válláról búcsúzáskor (órák múlva is érzi a szorítását), de félévente egyszer, és néhány ilyen rendkívüli alkalommal, kénytelen megtenni. És meg is teszi. Jól van egyébként. Ezt szokták mondani, ő is, az öccse is, ha kérdezi valaki. Visszafelé, persze, majd visszafelé néznek be a szanatóriumba. Marie megvárja kint az autóban.

valószerűtlennek tűnt

Becsomagolták mindenesetre a magyar lányt a hátsó ülésre. Kapott plédet, hálósáskot, termoszban teát, lázcsillapítót, és egy halom papírzsebkendőt. Marie vezetett, Maël intézte a

zenét. Mit mást hallgathattak, mint Lhasát. I got caught in a storm. Teljesen valószerűtlennek tűnt, hogy pár napja látták és hallották, sőt néhány szót váltottak is vele. There's not enough breath in a single day. To pray everyone will be ok. Csendben hallgatták, a magyar lány köhögése is elmúlt. Aztán jó 30 kilométerrel Montreál után Marie kihúzódott egy parkolóba a tóvá szélesedő folyó partjától nem messze. Éppen havazni kezdett. Ami ebben az évszakban még Kanadában is különös. (Amikor Lhasa meghalt a következő év első napján, négy napig havazott Montreálban.) Az autóban

ment a fűtés, a motort nem állította le. Pár száz méterrel előttük egy régi híd vastraverzei magasodtak, a parkolótól nem messze, az út túloldalán vasúti sínek, és egy vasúti megálló. Jobbra a Szent Lőrinc folyó.

Éppen beállt a túloldali állomásra egy vonat. Marie nem szólt egy szót sem. Kiszállt az autóból, éppen csak a kabátját rántotta magával. Az autó elé sétált, és elindult az úttest felé. Maël kicsit előrehajolva követte a tekintetével a szélvédőn át, aztán a bal oldali ablakon, ahogy távolodik. Kényelmesen, de kissé talán gépies mozdulatokkal, átment az út túloldalára, és éppen, amikor elindult, felugrott a vonatra. Maël fel sem fogta, mi történt, a magyar lány szenvedőn szipogott hátul.

Maël pár néma és üres perc után végül kiszállt az autóból, szétnézett, de nem látott semmit. Legalábbis semmi olyat, ami megmagyarázta volna, mi történik velük éppen. A haján olvadtak el a hópelyhek. A vonat után nézett, mert ott távolodott valaki, aki talán meg tudta volna magyarázni. Gondolkodott pár percig, nyugodtan, józanul, mérföldekre a pánik legapróbb jelétől. Aztán kinyitotta az ajtót, behajolt az autóba, és a hátsó ülésen kucorgó lánytól azt kérte, hogy ismétlje el, amit mond. A lány csodálkozva nézett rá, de bólintott. Maël vett egy mély lélegzetet, és azt mondta:

– Nem tudom, mi történt.

A lány érthetően, tagoltan, jól hangsúlyozva megismételte Maël szavait.

– Nem tudom, mi történt.

Maël az gondolta, hogy ez így jó, ez rendben van. Folytatta.

– Azt hiszem, tudom, hova ment Marie.

A lány ezt is elismételte.

– Azt hiszem, tudom, hova ment Marie.

Ez is rendben van.

– Utána kell mennem.

A lány:

– Utána kell mennem.

Maël megnyugodott. Ez is teljesen tisztán hangzott.

– Ugye, tudsz vezetni?

– Ugye, tudsz vezetni?

– Nem, nem. Ezt már ne ismételd, csak válaszolj.

A magyar lány tekintete a műszerfalra ragasztott felíratra esett: „Menj másfelé!”, és elmosolyodott: persze, persze, hogy tud vezetni.

Innét már minden valószerűtlenül gyorsan történt. Maël elhadarta, hogy teli a tank, gyorsan leér Bostonba, az autóért majd elmennek később. És még hozzátette, hogy minden rendben lesz. Nyugi!

Bár egyikük sem tűnt idegesnek. Átsétált a helyiérdekű megállójába, de a menetrend nem sok jót ígért. A pénztáraknál az javasolták, menjen inkább busszal. És ez bevált. Negyedóra múlva egy kényelmes buszon robogott, az ablakból még látta, hogy a parkoló üres. Papírcsomagolásból, mustáros szendvicset evett egy férfi a parkoló szélén álló faház előtt. A faház tetején kissé meghajló kifliből szanaszét fröccsenő mustárt ábrázoló műanyagdíszet erősítettek. A ház teljes hosszát átérte, és a felerősödő szélben finoman imbolyogott. Mert goromba idő kerekedett. Autó azonban egy sem állt a parkolóban.

A buszon kellemes meleget adott a belső fűtés. Maël úgy érezte, nem történt semmi. Semmi végzetes. Kisvártatva mellé telepedett egy kockás zakós, idősebb férfi, bemutatkozott, és rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy végig fogja beszélni az utat.

Merre járhatott?

Legrand professzornak hívták, egy konferenciáról utazott vissza Montreálba, ugyanis a montreáli egyetemen tanított középkori történelmet, és konyított valamit az összehasonlító irodalomtudományhoz is.

Annyira mindenképpen, hogy szemináriumot tartson középkori elbeszélő költemények és szentéletrajzok textológiai és hagiográfiai összefüggéseiről. Akármit is jelent ez. Fiatalabbnak látszott a valóságos koránál: a kényelmes élet megőrizte a vonásai frissességét, de legalábbis a puhaságát, és úgy tűnt, nem kapott rá a piálásra, a túlzott törtetés pedig nem szikkasztotta ki sem a testét, sem a lelkét. Vagy mert nem törtetett, vagy mert jól bírta. Maël félálomban figyelte a férfit, miközben Legrand prof éppen arról mesélt, miért hagyta ott a konferenciát, még a déli svédasztalos ebéd előtt. Nagy zajjal vonult ki a teremből az egyik előadás kellős közepén. Attigny ostroma körül forgott a vita – magyarázta a prof Maëlnak. Pontosabban nem is az ostrom, hanem a dauphin jelenléte körül. Néhány hónapig nem tudunk a hollétéről. Ami a forrásadottságokat tekintve legalábbis különös. Merre járhatott? Az egyik feltételezés szerint személyesen vett részt az Attigny körüli harcokban, és így

közvetlen részese volt a fiaskónak. Talán a felelősség is az övé, pontosan ezért hallgatnak róla az ő aranyaiból élő történetírók. Szemtanúink persze nincsenek. Nem beszél róla Eustache Deschamps, de honnan is tudhatott volna a dauphinről? Képzelve magát a helyébe! Eustache, Bertrand és De Vigny egymástól kérdezzetik: no és a dauphin? Nem láttam. Nem láttam. És nem láttam én sem. Így volt. Nem tudtunk róla semmit. Untuk persze az egészet. Hideg volt, sár, rossz ellátás. A borról ne is beszéljünk. Nem tett jót a kedvünknek az sem, hogy Normandia hercege minden reggel buzdító beszédeket mondott – egyre laposabbakat. Olyan érzést keltett, mintha megtetvesedtünk volna. Aztán ez az érzés elszakadt a herceg beszédeitől és a buzgalmától, mert valóban megtetvesedtünk. Eustache, De Vigny és én ezekről a reggeli hercegi ígehirdetésekről gyorsan leléptünk, és inkább végigjártuk az állásokat. Adtunk néhány utasítást, aztán vissza a sátrainkba. Nem tett jót a kedvünknek, hogy leszállt a köd, alig láttunk, és inkább a zajokból tájékozódunk. Az álhíreknek persze kedvez az ilyen idő. A szorosan egymás mellé felállított több száz sátor ponyvái egymásba értek, és különös hangokat adtak ki. Néha zeneszót hallottunk, de mindig távolról. Csak találgattuk, kinek van ilyen jó kedve, és hogy miért. Aztán azt találgattuk, mit isznak hozzá. Mert jó bort nem találtunk a táborban és a környékén. Hihetetlen, de tény. Almaborból is csak a legpocsékabb jutott.

Egy kis kiruccanásról érkeztünk vissza, De Vigny és én. Eustache fogadott a hírrel. Hogy merre jártunk, nem érdekelte. Tudta, hogy módszeresen felégetjük a vár környékét. Én nem vettem eddig részt ebben, nem mintha bármi kifogásom lett volna a módszer ellen, de nem. Vagy: mégiscsak volt kifogásom ellene, de ez másodlagos. Aznap először elmentem De Vignyvel a vár folyó felé eső körzetébe. Három apró falun vágattunk keresztül. Senkivel nem találkoztunk. Kora este értünk vissza, persze ködben. Eustache azzal fogadott, kidobolták, szétkürtölték, hogy a dauphin végre megérkezett. A heroldjait nem látta, sőt semmit sem látott az érkezésből, és a sátrát

sem verte fel még sehol. A normandiai hercegnél vendégeskedik talán. De a normandiai herceg sem mutatkozott aznap. A buzdító beszéd is elmaradt. Nem hozott lázba különösebben a hír. Ha itt van, hát itt van. Katonákat nem hozott, az biztos. És nem láttunk élelemmel megrakott szekereket sem. Ezer lándzsáról beszéltek korábban, pedig elég lett volna kétszáz íjász is. Egyet sem lehetett látni – se lándzsást, se íjászt.

Forró vizet kértem, és amikor a páncélt vették le rólam az apródjaim, az egyik szíj elszakadt. A lábvérteteket úgy rúgtam le, hogy másnap keresni kellett. Ráadásul hideg volt, fáztam. Ha megjött a dauphin, jó bort nem hozott, legalábbis nem nekem, ez biztos. Aztán Bonchance és Grignol jött, mind csatakosan, koszosan. Nem tudtak semmit a dauphinről, éppen akkor érkeztek vissza a táborba ők is. Rosszkedvük volt, nem maradtak sokáig. Nem igazán értettem, mit akarnak. Azt kérdezték, miért is harcolunk Attigny alatt. Nem lehet, hogy ez a föld és ez a vár már... De nem figyeltem rájuk.

a harc jogossága

Másnap, miután felébredtem, és kiléptem a sátram elé, a távolban, a sátrak fölött, a dauphin lobogóit láttam. Kibontották hát. A herceg sátra mellett állítottak fel egy másikat. De magát a dauphint továbbra sem látta

senki. Sem őt, sem udvartartásából bárkit, vagy akár csak egyetlen katonáját. Eustache jött, és azt mondta, ha itt van a dauphin, Grignolék nem kérdőjelezhetik meg a harc jogosságát. Ezek szerint jártak nála is. Bólogattam, hogy hát igen, persze, így van. Legalább ennyi.

Itt éppenséggel semmi más nem történt, kivéve, hogy már azt sem tudtuk, mit csinál Normandia hercege. A hírek szerint a dauphin helyőrségei Beauvais környékén, Picardiában, Ile-de-France-ban, Brie-ben, Champagne-ban, Soissons grófságban, a noyoni és laoni püspökségben csatároztak. Úgy hírlett, megöltek egy angol lovagot is, Ralph Helme urat, akit a „Zöld Fegyvernöknek” is hívtak. Befutott Jean Lebris. Megerősítette a híreket, azt mondta, Soissonsból érkezett. A dauphint kereste. Megmutattuk neki a tábor közepén lobogó zászlókat, azt válaszolta, hogy onnan jön, ott nincs.

Aztán hatalmas eső kerekedett, mennydörgés, villámlás, felhőszakadás, vízözön, szélvihar. Két teljes napon át ki sem mozdultunk a sátrainkból. Amikor végre alábbhagyott az eső, kilovagoltunk De Vignyvel és Eustache-al. Ezúttal semmi dolgunk nem akadt, vezérünk, a normandiai herceg nem kívánt tőlünk semmit. Egyszerűen nem akartunk a táborban maradni. Láttunk korábban egy fogadót pár mérföldre északra, Charbogne felé. Ellovagoltunk odáig, de megint csak nem találtunk senkit. Elmenekültek. Előkerült a pincéből pár flaska bor, ugyanolyan rossz volt, mint a miénk. Rettenetes érzés telepedett mindannyiunkra. Itt vagyunk az ország közepén, és nem találunk egyetlen üveg jó bort. Alkonyodott, amikor elindultunk vissza, az ég alján az elejtett őz kifordult beleinek színei ömlöttek szét. Erről meg az jutott eszembe, hogy hetek óta nem vadásztunk.

Este a táborban az előző napinál is nagyobb lett a köd, még nagyobb a hideg. Tüzeket rakattunk, de annyira átfáztunk, hogy nem tudtunk rendesen felmelegedni. Belerágta magát a csontjainkba a hideg. Később is, évekkel később, ha csak rágondoltam, dideregtem. Összejöttünk páran. Eustache elvonult, valamit írt, azt mondta, megpróbálja megszépíteni a valóságot, és egy kicsit várostromszerűbb várostromról készít feljegyzéseket. Furcsa mód, a kérdésre, hogy a dauphin is szerepel-e benne, visszakérdezett, mintha nem értette volna, vagy nem tudná, kiről van szó: ki? De lehet, hogy már fogalmazta fejben a mondatait, és nem figyelt ránk. De Vigny megemelte

öblös, bortól és hidegtől karcos hangját, amitől az egész úgy hangzott, mintha átkozódna, vagy arról számolna be, hogy véres a vizelete, szóval a szokottnál kicsit idegesebben hangzott ez a pár szó: hát a dauphin. Eustache elvigyorodott, mint aki nem tudja, mit válaszoljon, mert valószínűleg nem is tudta. Végül úgy írta meg az eseményeket, hogy nem derült ki belőle, itt volt-e a dauphin vagy sem.

Ez így önmagában elég hülye megoldásnak tűnt, de akkor, abban a hülye hidegben és fagyos sárban, teljesen logikusnak is. Mielőtt csatlakoztam a többiekhez, be akartam jutni urunkhoz, a herceghez, de utamat állták. Douloz márki jött kifelé, apám barátja volt egykor, nem tagadott meg néhány bennfentesnek tűnő információt, persze a lényegről nem beszélt. Reuma kínozza a herceget, varjúhájjal kenegeti egy levantei asszony. Tényleg szörnyű bűz áradt kifelé. Visszamentem a többiekhez. De Vigny, Grignol, Lebris és a többiek azon versengtek, kinek ragadt több sár a csizmájára, aztán észrevettük, hogy De Vignynek kikezdte a rozsda a sisakját. Egész éjjel ezen röhögtünk – másnap meg azon gondolkodtunk, miért volt ez annyira vicces. Még az történt, hogy rémtörténetekkel riogattuk egymást. Bár a kísértethistóriák inkább untatták a társaságot. Végül a messziről jött ember, Jean Lebris azt állította, hogy urunk, Normandia hercege beteg. Minden haja szála kihullott, kezéről-lábáról levált a körme, kiszáradt, mint egy fadarab – ezért nem mutatkozott az utóbbi napokban, és ezért nem engedtek be hozzá. És talán ezért nem érkezett meg még a dauphin. Csak a zászlóit küldte előre, hogy ne legyenek kétségeink.

a legkevésbé sem megbízható

Aztán jött néhány, még a korábbinál is eseménytelenebb nap. Portyázni sem mentünk, még az állásokat sem ellenőriztük. Az a hír járta, hogy Grignol szedte a sátorfáját, és elment.

Királyunk engedélyével csatlakozott a keletre, a Dunához tartó lovagokhoz, akik a törökök ellen hadakoznak. Én sosem akartam másik országba jutni, Grignol igen. Biztos a jóval egyértelműbb viszonyok vonzották, no meg persze a dicsőség és a magyar király mesés gazdagságáról szóló hírek. Eustache azt mondta, nő van a dologban. Az után megy a nyomorult. De hát Eustache költő, persze, hogy ilyeneket mond. Azt nem tudta megmagyarázni, hogyan ismerhetett meg Grignol egy magyar

nőt. Ja, hogy egy követjárás, na, persze. Minden mese valami ilyesmivel kezdődik. Ráadásul Eustache olyanokat is írt néha, hogy „homlokod büszke holdsarlóján nevető fény”. Vagy „a holdsarló homlokán felfénylő nevetésed”? Mindegy, valami efféle marhaságot. Ilyenek járnak a fejében. Szóval ebben a tekintetben a legkevésbé sem megbízható. Még azt is tudni vélte, hogy Grignol az első találkozáskor nem vett tudomást a nőről. Cserbenhagyta valamiképpen, aztán már hiába bánta, mint a kutya. Addig-addig, amíg elindult keletre. Akárhogyan is, az biztos, hogy jobb, ha Grignol eltűnik, csak rontotta itt a levegőt a piszkálódásaival.

Más tényleg nem történt. Egyáltalán. A sátramban feküdtem, vártam, hogy melegebbre forduljon az idő, hogy legyen kedvem végre valamihez, bármihez, hogy történjék már valami. De legalább rendes bor érkezzen valahonnan. Istenem, Isabelle küldhetett volna utánam. Vagy a kis Bisset, ha tudná, mit iszom, biztosan megtenné. Aztán, már nem tudom, mikor, hány nap telt el így, átjött De Vigny. Jókor, mert már úgy éreztem, magamra maradtam, és csak azért néztem ki néha a sátramból, hogy megbizonyosodjam, itt van még a többi is. Szóval jókor jött De Vigny, aki arra kért, ismételjem el, amit mond.

– A legjobb ba átom vagy.

– A legjobb ba átom vagy.

Megrázta a fejét. Én meredten néztem – még nem tudtam, hogy pár év múlva egy éhezésben, fagyban, rettegésben kifulladás újabb hadjárat során majd átdöf rajtam egy nyársat.

– A dauphin megér ezett.

– A dauphin megérkezett.

Mintha egy szakadék vagy egy barlang mélyéről hangzottak volna a szavak.

– És mi sem vagyunk itt.

– És mi sem vagyunk itt.

Megmerevedtek az arcvonásai. Mint a hirtelen fagyban a szántóföldek barázdái. Üres tekintettel néztük egymást. Ez meg mi?

Aztán bejött Eustache, ragyogott, mint egy frissen sült cipó, és azt mondta, olyan híre van, amitől átharapjuk a sarkantyúinkat. És persze elmondta, de bármit is mondott, már nem nagyon érdekelt minket.

kép | shutterstock.com

Taizs Gergő

TŰR ÉS HATÁROL

2022-06-27 | **VERS**

Beköltözl a keskeny sávba, a város névtelen
félszigetére, ahol a lakótelep a kertekre hajol,
gazdátlan vaslépcsők fagyzugos fokai közé.
A nadrágszárat zokniba tűröd, akár giccses
balusztrádra, felhúzott térdedre könyökölsz.

Merre indulnál onnan, ahová csak megérkezni lehet?
Addig bámulsz a Napba, míg szerteszét pislogod
hűlt helyét. Faggatod a lét könnyűszerkezetét,
végtelenedik a naphosszat vonszolt sötétség,
csak éjjelente mentesülsz az árnyak terhétől,
mikor az ipari csenden átsejlik az égitestek
araszolása. Hallgatod, ahogy kinyílnak a csillagok,
a forgástengelyek és keringési pályák felidéznek
túlmozgásos álmaid delíriumát. Hajnalra a fény
rádermed szemhéjadra. Mire belefeledkeznél
magadba, már másvalaki vagy. Elképzeled az utolsó
szó jogát. Találkozás egy nem létező személlyel.

kép | shutterstock.com

Bacsák Dániel

A LÁTHATATLANOK 8.

2022-06-29 | ESSZÉ

„Normálisnak nevezzük az olyan embert, aki a jelenlegi társadalom törvényei, szokásai, hagyományai szerint él. Aki erre nem képes, az abnormalis: zavart elméjű vagy gyengeelméjű vagy bűnöző. A társadalom fél azoktól, akik törvényeit nem tisztelik. Fél tőlük, börtönbe vagy elmeógyintézetbe zárja őket.” [1]

*

A pszichiátria különös orvosi diszciplína, nem csupán gyógyítani igyekszik, hanem befolyással van a társadalom működésére is, ami aligha mondható el bármely más orvostudományi részterületről. Praxisával képes határvonalat húzni a normalitás és az abnormalitás társadalmilag konstruált világai közé, egyúttal látványos, letörölhetetlen, egy egész életutat meghatározó stigmával jelölheti meg az embert. Ha a kardiológus szívritmuszavart diagnosztizál, a beteg óvatosabb lesz, ha az elmeorvos skizofréniát állapít meg, a környezete válik azzá.

megingathatatlanul

Bár egy aláírással, pecséttel és szigorú tekintettel kísért orvosi diagnózis egyértelmű verdiktnek tűnik, mentális zavarok esetében legtöbbször korántsem tekinthető annak. A normalitás

viszonylagos és értéktelített fogalom, objektív mércéjével még a magasan kvalifikált pszichiáter sem rendelkezik, ő is csupán viszonyíthat: társadalmi konvenciókhoz, kulturális normákhoz, statisztikai átlaghoz, végső soron önmagához, ahhoz, amit érzékel és gondol a körülötte lévő világból, világról. Márpedig amikor a közvélemény és a politikai szereplők jelentős része megingathatatlanul hiszi, hogy migránsok tömegei veszik el a munkánkat, az oltásokkal chipet juttatnak a szervezetünkbe, Oroszország pedig honvédő katonai műveletet hajt végre Kijev külvárosában, akkor igazán nehéz szilárd fogódzót találni annak eldöntésére, egészen pontosan hol végződik a normalitás és hol kezdődik az abnormalitás.

A keményvonalas antipszichiátriai iskola többek között emiatt állítja, hogy az elmebetegség mítosz – az én meggyőződése, hogy ne vegyük el a szenvedés jogát a szenvedőktől azzal, hogy tagadjuk a mentális (és fizikai) egészséget ténylegesen károsítani képes zavarok meglétét, ugyanakkor legyünk tisztában a pszichiátria fenomenológiai korlátaival. Széles az a demarkációs vonal, ahol egyértelműen azonosítható, a „normától” tisztán elválasztható tünetek híján döntően a pszichiáter személyes (a szocializációjából, a tanulmányaiból, a tapasztalataiból eredő) nézőpontja határozza meg a szakmai álláspontját, ami a gyakorlatban nem ritkán

eredményezi, hogy az ellátórendszer útvesztőiben tévelygő páciens néhány év leforgása alatt a legkülönbözőbb mentális zavarok gyűjteményét tudhatja már magáénak – legalábbis papíron. Egyszer egy idős szentgotthárdi lakó büszkén mesélte, végre javul az állapota, mert az új kezelőorvosa szerint nem paranoid skizofréniaja, hanem „csak” paranoid pszichózisa van. Természetesen nem ábrándítottam ki a gyógyulásba vetett hitéből azzal, hogy ez két különböző betegség, nem pedig ugyanannak a stációi – a hit, különösen egy ilyen kevésbé egzakt területen, fontos alkotóelem. Ahogy Magdinál láttuk ^[2], a kérdés nem az, gyógyít-e a szó biológiai értelmében a Miatyánk mantrázása, hanem hogyaz illető jobban érzi-e magát ettől.

Ha a pszichiáter elsősorban nem a társadalmi rend morális őreként, hanem segítő szakemberként tevékenykedik, a diagnosztizálás kérdése kevésbé húsbavágó, szinte csak kötelező adminisztratív teendő. De a mentális zavarban szenvedőket nap mint nap érő nyilvános stigmák, valamint az elavult és döntően zárt vagy izolált pszichiátriai intézmények jelentős száma mutatja, az előbbi szerepfelfogásra erős társadalmi igény is mutatkozik, a kereslet pedig jól tudjuk, előbb-utóbb kínálatot generál.

Az igény a határvonal meghúzására és az abnormálisok ki- és megjelölésére okkal keletkezik: a túloldalon lévőket megerősíti abban, hogy ők bizony – ezek szerint – normálisak, és abban is, hogy nem tehetnek a többiek devianciájáról. Amikor Breivik tizenegy éve hetvenhét fiatalot mészárolt le Norvégiában, elmeállapota vizsgálatának jelentősége messze túlmutatott az eljárás jogi kimenetelén (azaz beszámítható-e vagy sem) – valójában arról szólt, felelősséggel tartozik-e a norvég társadalom azért, mert kinevelt magából egy ilyen embert, vagy Breivik csupán a természet otromba játéka, egyszeri, végzetes hiba a mátrixban. A pszichiátria életünk számos pontján tálcán kínálja a könnyebb útnak tűnő medikális magyarázatokat, arról azonban hajlamosak vagyunk megfejtkezni, hogy gyakran a társadalom az, ami nem habozik értük nyúlni. Legyen szó akár az ADHD diagnózis rohamos terjedéséről a gyerekek körében, vagy éppen az antidepresszánsok és szorongásoldók terítéséről a felnőttek között – a

példákat hosszan lehetne még sorolni, mikor egyszerűbb a biokémiára bízni életünk nehézségeinek megoldását, semmint elgondolkodni társadalomról, közösségről, emberi kapcsolatokról, önmagunkról.

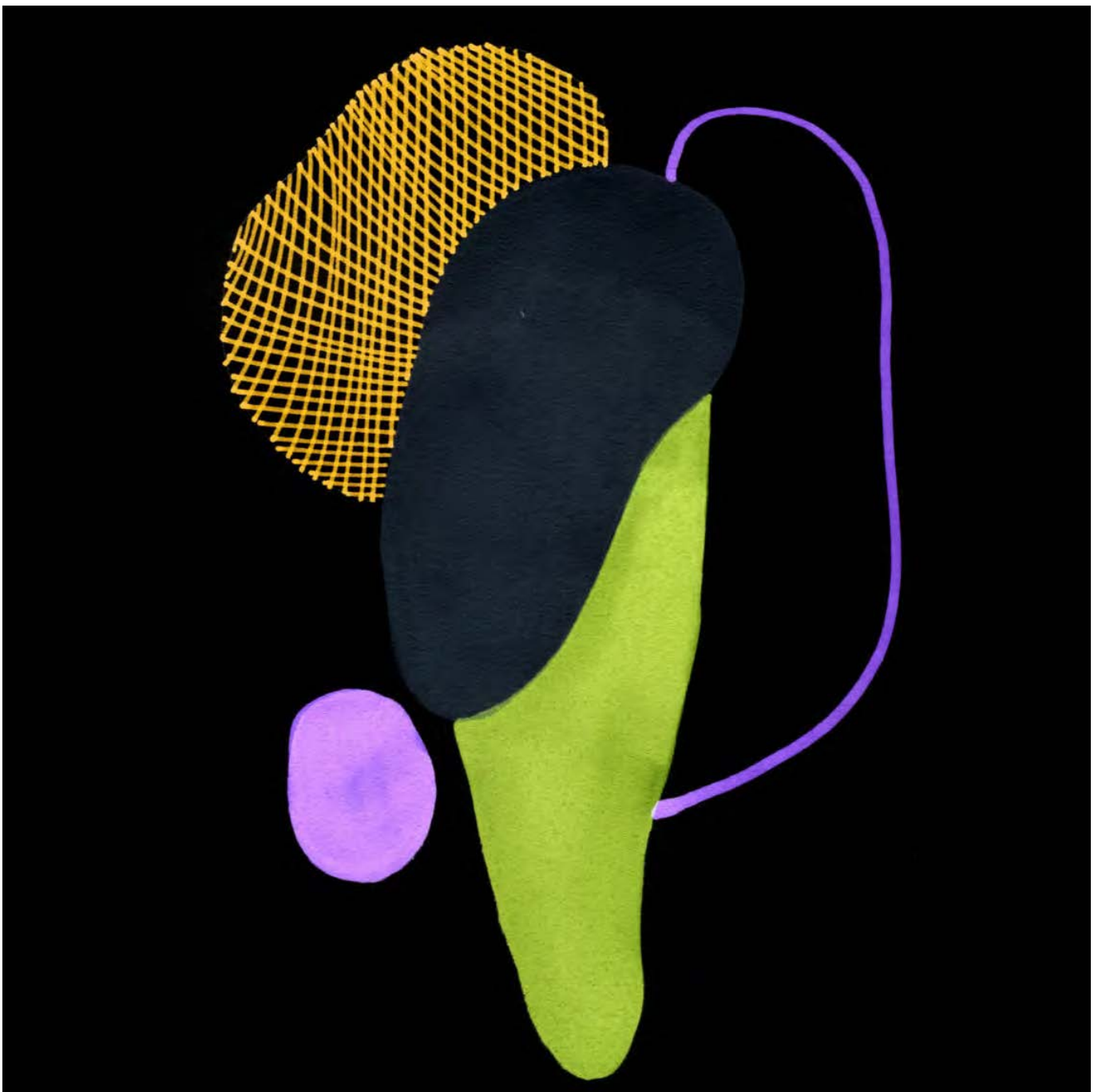
veszélyes örült

A normalitás és az abnormalitás között meghúzott határvonal időnként láthatóvá válik: amikor egy mentális zavarban szenvedő ember nem kap sehol munkát, bár munkaképes; amikor titkolnia kell a környezete előtt, hogy gondozóba jár; amikor a média veszélyes örültekként mutatja be őket; vagy amikor évről évre egyre kevesebbet fordít az állam az ellátórendszer működtetésére, fejlesztésére. Olykor pedig maga a fizikai valóság. Ha Szentgotthárdra és a hozzá hasonló zárt pszichiátriai intézményekre gondolunk, úgy tűnhet, a falaikon belüli világ az abnormalitás élő panoptikuma.

Anakonda

A totális intézmények jellemzője, hogy a bennük zajló élet legapróbb, legjelentéktelenebbnek tűnő eleme felett is kontrollt gyakorol, kínos precizitással szabályozza, hol, mikor, mit és hogyan lehet csinálni. Egy börtönben a börtönparancsnok, egy iskolában az iskolaigazgató, egy bentlakásos pszichiátriai intézményben pedig... nos, nem az intézményvezető, hanem a pszichiáter a rendszer működtetője. Ennek vannak egészen prózai okai is, mint hogy az orvosok többnyire nem közalkalmazotti, hanem szerződéses munkaviszonyban dolgoznak, így korlátozottan utasíthatók, ami jóval nagyobb mozgásteret biztosít számukra, vagy hogy pótolni szinte lehetetlen őket, kiváltképpen a végeken. Ugyanakkor e hatalomnak ennél mélyebben gyökerező forrása az a morális őrszerep, a mindenkori normalitás védelmezése, amivel az elmeorvosokat már a pszichiátria intézményesülését megelőzően, évszázadokkal korábban felruházta a társadalom, ezért olyan magától értetődően természetes, hogy egy totális jellegű bentlakásos pszichiátriai intézetben a legkevésbé sem orvosi kérdésekben is a pszichiáter kezében van a döntés joga. Itt az élet minden egyes aspektusa, az olyan egyetemes érzések is, mint az öröm, a szomorúság, a düh vagy a leghétköznapibb cselekvések, mint a vásárlás vagy egy séta a városban, azonnal medikalizálódik, ebből következően a

pszichiáter túlzás nélkül élet és halál ura. Ha egy lakó szomorú, antidepresszánt kap a depressziójára, ha boldog, akkor felmerül a mánia veszélye, és így a nyugtatószer a kézenfekvő megoldás. Ha dühös (talán éppen azért, mert be van zárva?!), akkor valószínűleg dühöng, irány az elkülönítő. Hogy délután kimehet-e a városba, és ha igen, egy órára vagy négy órára, a pszichiáter dönti el, és ő vonja meg tőle a pénzkezelés jogát, ha úgy látja, nem megfelelően költötte el a pénzét. Egyik esetben sem rendelkezik az orvos olyan speciális, az egyetemen vagy a gyakorlatban szerzett szaktudással, ami okkal hatalmazná fel a döntéshozatalra, mégsem kérdőjeleződik meg az autoritása.

Ettől fogva az, hogy egy intézeti orvos él vagy visszaél a hatalmával, csak és kizárólag tőle függ. Büntethet, lekezelhet, utasíthat, megalázhathat – vagy megpróbálhat (nagyvonalúan) együttműködni lakóval és munkatárssal. A túlhatalom korlátja a csapatmunka és a terápiás közösség felépítése lehet, de ez – a jelenlegi struktúrában – nehezen megvalósítható, és semmiképpen sem kikényszeríthető. Ha a pszichiáter igényli, működhet, ha nem akarja, nem lesz; esetleg imitálhatja a kooperációt, hogy aztán éles helyzetben sabotálja a közösségi döntéseket.

Végső soron személyiség és szakmai szocializáció kérdése. Szentgotthárdon egyszer a szokásos reggeli, napindító jelentésen a pszichológus azt mondta az egyik idős pszichiáternek, hogy olyan, mint egy anakonda, mert váratlanul képes lecsapni a betegekre, és nem válogat az eszközökben, ha gyógyszerekről, korlátozásokról, büntetésekről van szó. Bóknak vette.

Kakukk

Ezen a ponton úgy tűnhet, hogy minden rossz okozója a pszichiáter. A helyzet azonban jóval árnyaltabb.

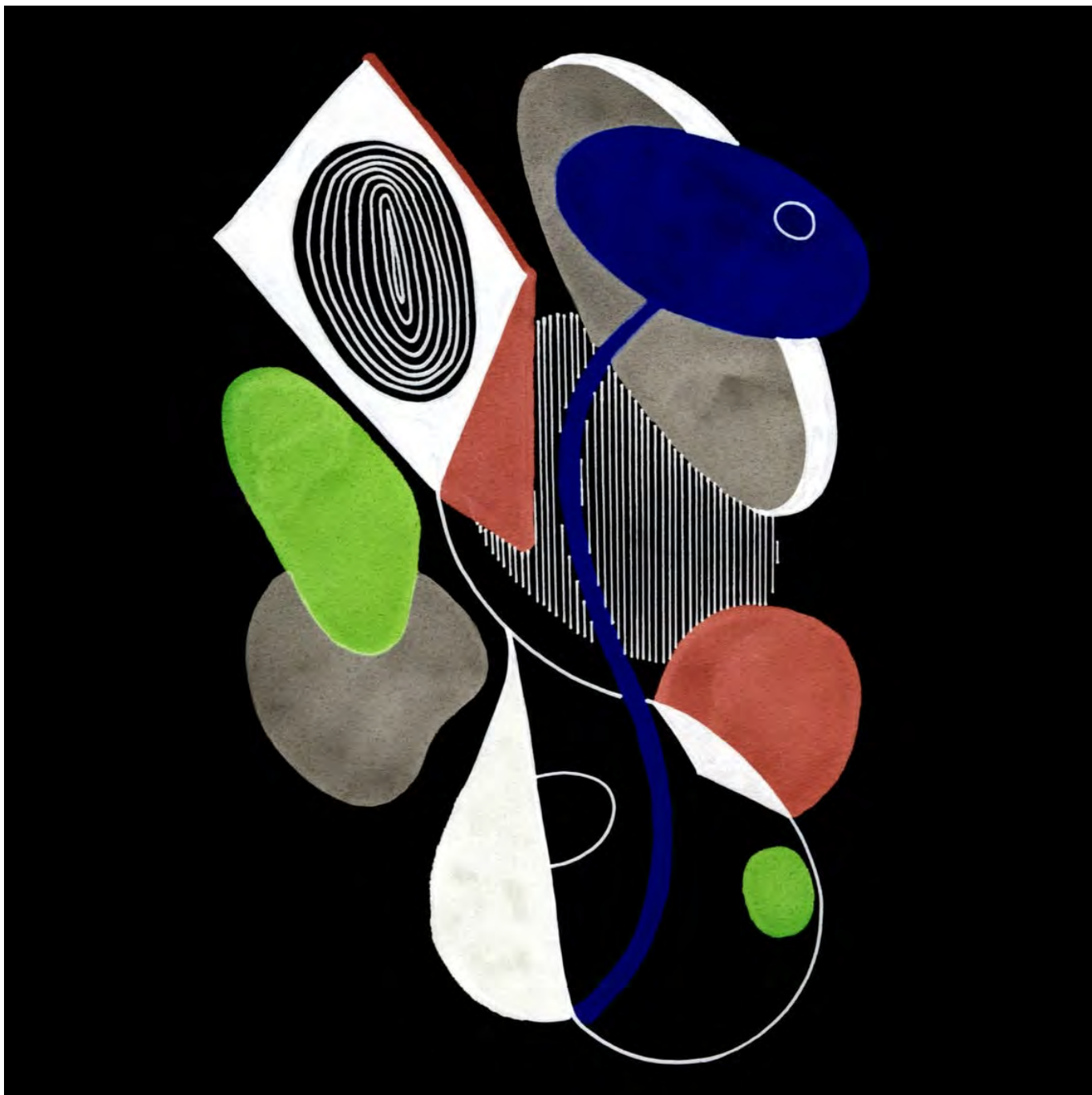
Jenő a negyvenes évei végén járó férfi volt. Kétéves korától állami gondozásban nevelkedett, de tizennégy évesen csoportosan elkövetett rablás miatt Tökölre került. Onnan huszonegy éves korában szabadult, ekkor édesanyjához költözött. Bejelentett munkahelye sosem volt, feketén viszont dolgozott, többek között lomtalanításokon vagy kőművesek mellett, olykor pedig lopott is, amiért újra és újra börtönbe került, hónapokra. Idővel egy vidéki kisközségbe költözött élettársával, kislánya született. Kapcsolatuk azonban hamar megromlott, sokszor fizikailag is bántalmazta élettársát, végül szétköltöztek, a lányát azóta sem látta. Ezután hol az édesanyjával lakott, hol hajléktalanként élt. Előbb depresszióval kevert paranoid skizofréniával diagnosztizálták (a kórrajza szerint démonok beszéltek hozzá arról, hogy ő egy másik ember, egy bizonyos Horváth Dezső, és ezért meg kell ölnie magát), később megállapították nála az antiszociális személyiségzavart is – mi már csak utóbbit tapasztaltuk.

klasszikus karrier- bűnelkövető

Szentgotthárdon rendszeresen fogyasztott nagyobb mennyiségű alkoholt intézeten kívül és belül, ittas állapotban pedig rendkívül agresszív volt, ilyenkor a személyzet és a

lakótársai testi épségét is komolyan veszélyeztette. Az intézetet általában engedély nélkül hagyta el, távollétének ideje alatt a környező utcákban többször követett el különböző súlyú vagyron elleni bűncselekményeket (jellemző módon valamelyik könnyen befolyásolható lakótársát is bevonva), amik miatt – négy vádpontban – az ügyészség vádat is emelt ellene. Életútját tekintve Jenő klasszikus karrier-bűnelkövető, aki elsősorban az ellátórendszer diszfunkcionális működése, és nem a szükségletei miatt került Szentgotthárdra. Itt tulajdonképpen róka volt a tyúkólban: meglopta társait, uzsorázott, verekedett, ivott, no meg összejött az egyik takarítónővel.

A házirend folyamatos és súlyos megsértése miatt jogviszonyát ugyan megszüntettük, ennek hatályba lépése azonban előbb a törvényben rögzített háromhónapos felmondási idő, majd a sorozatos fellebbezések miatt végeláthatatlanul hosszú időre kitolódott. Hogy addig is normalizálni tudjuk a körülötte kialakult állapotokat, kezelőorvosával egyetértésben úgy döntöttünk, a krízishelyzeteket nem további szankciókkal kezeljük, mert az csak olajat öntene a tűzre, hanem megpróbáljuk szoros szupportív terápiával és folyamatos kommunikációval jobb belátásra bírni, még ha ez aránytalanul sok (elsősorban emberi) erőforrást is igényel.

Nem jártunk sikerrel. Újabb és újabb konfliktusok robbantak ki Jenő körül, miközben vészesen közeledett egy négynapos hosszú hétvége, ami óriási kockázatokat rejtett magában. Az utolsó pillanatban, egy pénteki napon esetcsoportot hívtunk össze, amin a vezetőktől a pszichiáteren és más segítő szakembereken keresztül, az ápolókig bezárólag mindenki ott ült. Órák hosszat tanakodtunk, mitévők legyünk, hogyan vészelhetnénk át ezt a négy napot anélkül, hogy valamilyen rendkívüli eseményről

kelljen jelentést tennünk a fenntartó felé. Eddigre már minden lehetséges terápiás eszközt kipróbáltunk – egyet kivéve. Végül emellett döntöttünk, közösen, csoportban, a pszichiáter javaslatára, de nem az utasítására.

elégedetten

Jenőt begyógyszereztük. Messze több antipszichotikumot, antidepresszánt és nyugtató kapott, mint amit a mentális állapota szükségessé tett – a kritikus mennyiségnél nem többet, de annyit igen, hogy napokig ne is tudjon magáról.

Ami a legrosszabb: elégedetten álltam fel az asztaltól.

Úgy véltem, megoldottuk a problémát, legalábbis arra a pár napra. Csak a délutáni hosszú hazaúton, a vonaton ülve döbbsentem rá, mihez adtam az egyetértésemet és a beleegyezésemet. Megbüntettük Jenőt, méghozzá azzal, amivel valójában gyógyítani kellene. Azt csináltuk, amit a 19. századi elődeink a börtönszerű, sötét és piszkos tébolydáikban. Az erőszak nem, csak a módszer változott. Ez lenne a normalitás?

✱

Az anakonda észrevétlen font körbe minket. Nem az orvos, hanem a rendszer. Minél jobban kapálózunk, annál erősebb a szorítása. Ha nem szabadulunk meg a fojtogató ölelésétől, végül egyben lenyel, és lassan felemészti mindannyiunkat.

folytatjuk

Az Otthon lakóinak nevét a szerző megváltoztatta.

1. Benedek István (1974 [1957]): Aranyketrec, 36. oldal ↑
2. <https://ligetmuhely.com/liget/bacsak-daniel-a-lathatatlanok-6/> ↑

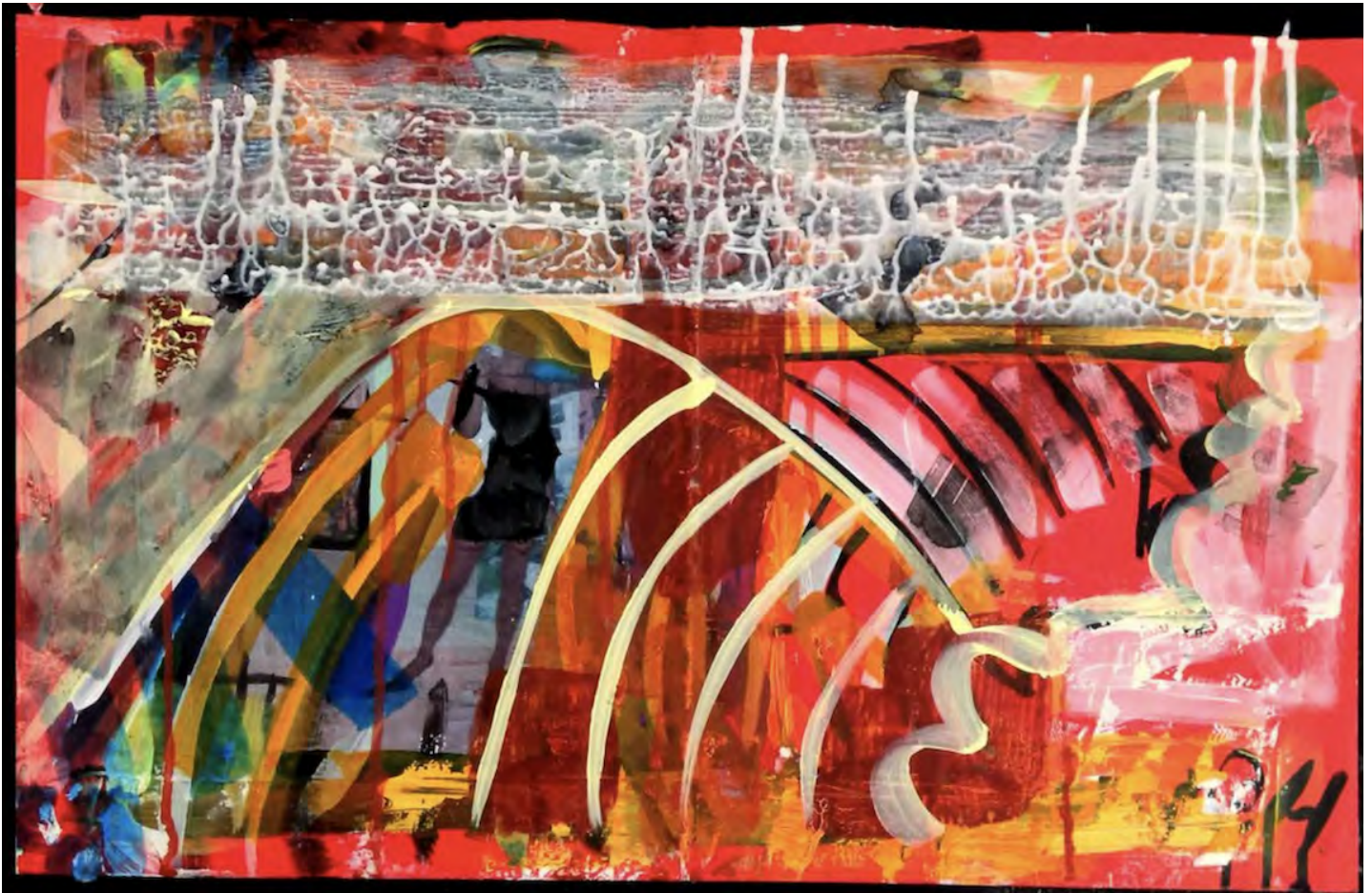
kép | shutterstock.com

Kovács Gábor

A POSZTDEMOKRÁCIA KORA?

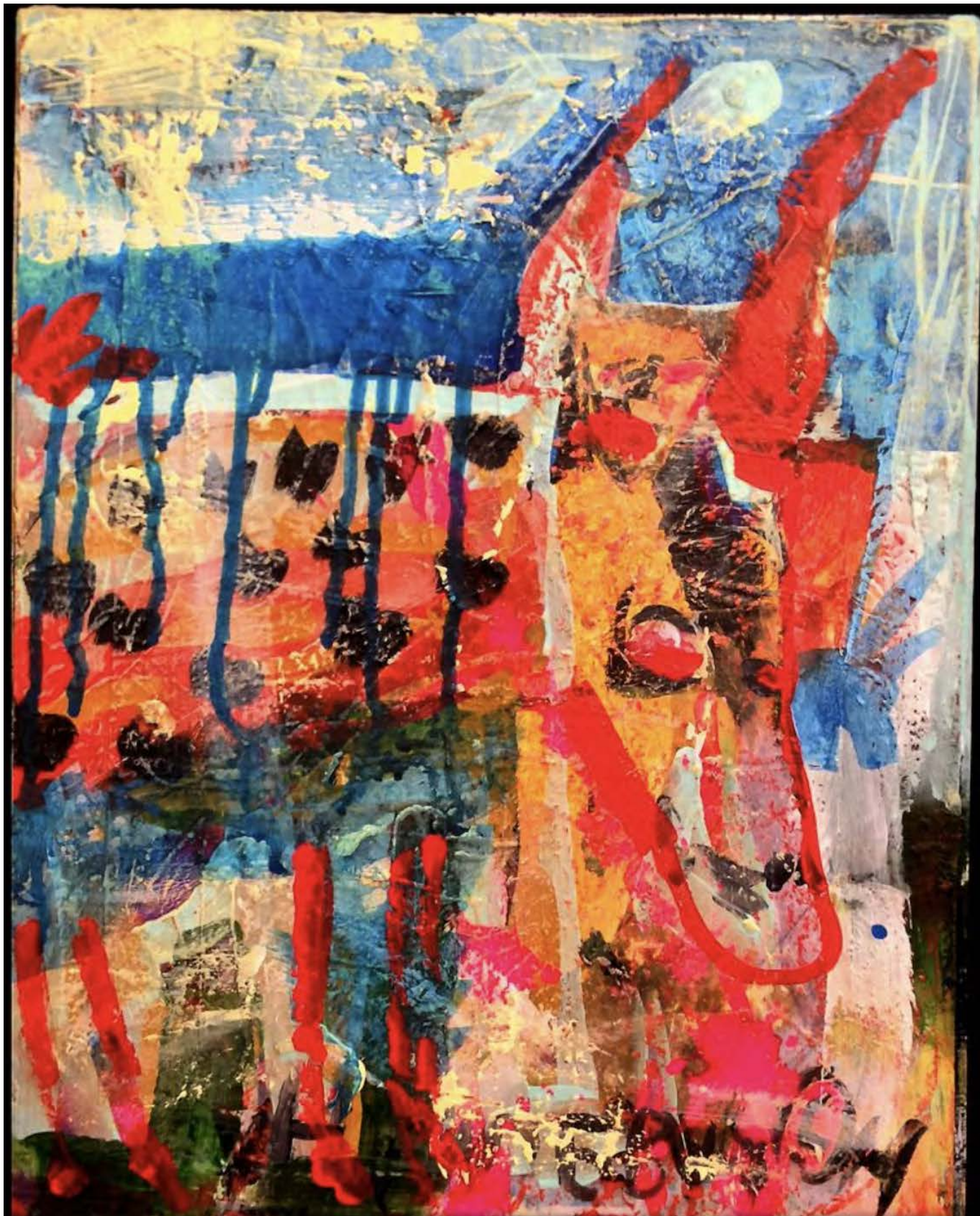
„HOGY A VOKSBARMOK PATÁI EL NE FAGYJANAK...”

2022-06-07 | ESSZÉ

A dobozra azt kell írni, az eladhatóság végett, hogy demokrácia – de bévül valami egészen mást találunk – állítja Colin Crouch *Posztdemokrácia* című könyvében. ^[1] A mű közel két évtizede, 2004-ben jelent meg, ám aktualitása mit sem kopott. Ellenkezőleg. A szerző szerint eljött a posztdemokrácia kora. Nem arról van szó, hogy visszatértünk a politikai berendezkedést megelőző formákhoz: a parlamentáris demokrácia intézményrendszere továbbél, csak éppen működési logikája változik

meg alapvetően: a vele szemben támasztott fő elvárás, hogy üzleti vállalkozásként működjék. Ugyanis – érvel Crouch – napjainkban a tőke logikája alapján működő cég mintaadó és általánosan érvényes modellé vált. Minden intézménnyel szemben fő elvárás, hogy a profitelv alapján működjék, és sikerességének kritériuma, hogy képes-e pénzben kifejezhető hasznot produkálni: oktatási és egészségügyi intézményektől ugyanúgy ezt várják, mint egy autógyártól. A politika szféráját a piac sajátos változatának tekintik, amely alávetett a piaci kereslet és kínálat törvényének. Ebből következően a politikai világnézetek, ideológiák és programok helyébe a politikai marketing lép. A politikai piacon a választás felel meg az adásvétel aktusának. A politikai áru eladhatósága a politikai reklám sikerességétől függ, attól, hogy ennek segítségével az eladó képes-e felkelteni az áruja iránti vágyat a politikai fogyasztóban. A lényeg a vágyfelkeltés. Ehhez segítségül hívják a rábeszélés kifinomult tömegpszichológiai technikáit. A rációnak vajmi kevés szerepe van abban, hogy miként dönt a választó. Dióhéjban – és persze erősen leegyszerűsítve – ez Crouch mondandójának lényege.

A felvilágosodás alkonya?

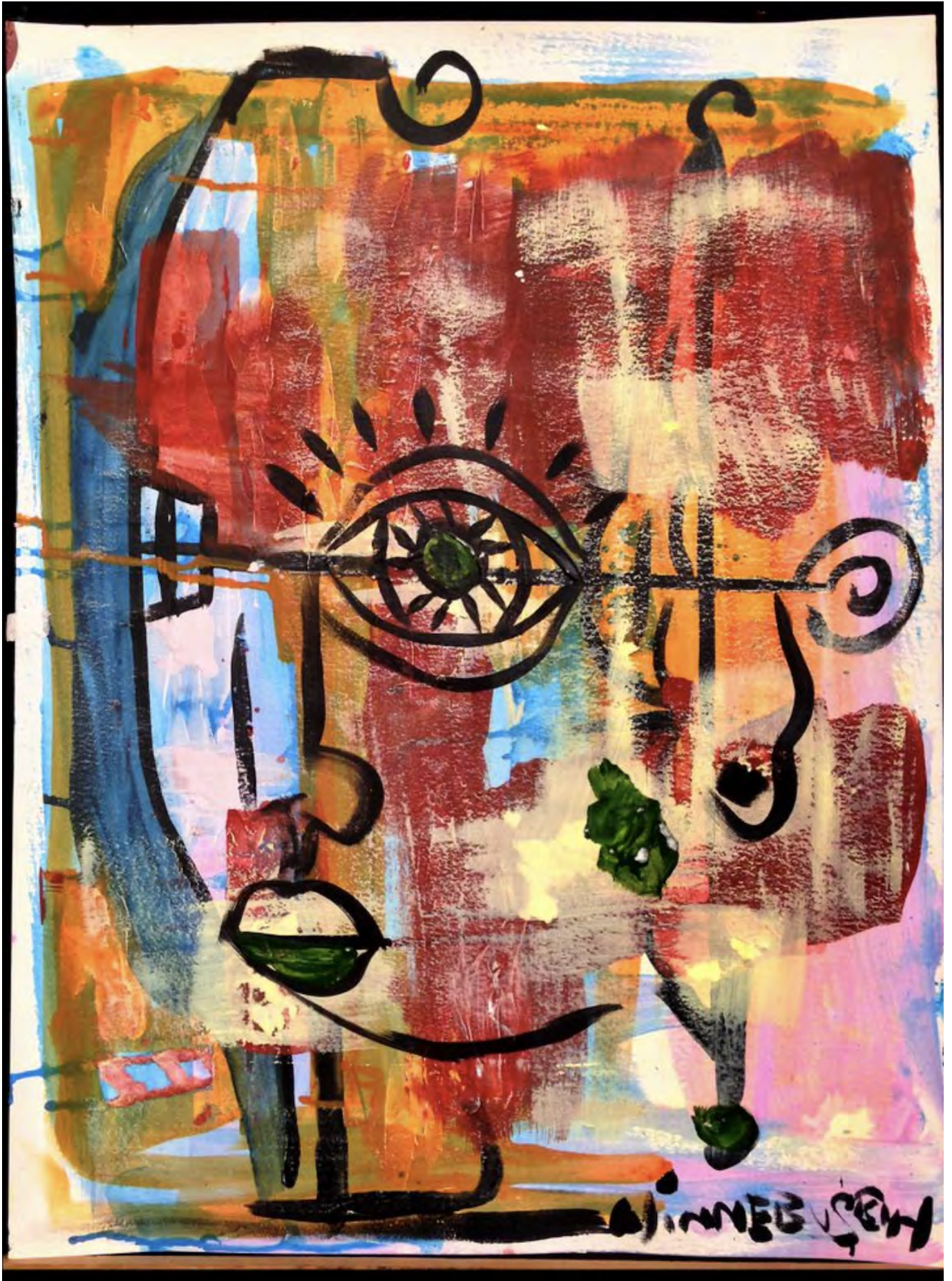
A posztmodern jóval régebbi a posztdemokrácia fogalmánál. Kezdetől sokfélét jelent, egyik alapvetése a modernitás utópiáinak radikális elutasítása. ^[2] A nagy elbeszélések korának vége; ^[3] az ezekből kinövő utópiák csak zsarnokságot és szenvedést hoztak, mondják. És hát nem is alaptalanul. A létező szocializmus marxista-leninista utópiája látványosan, a Szovjetunió szétesésében tetőződött. Világtörténelmi kudarc a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, a kelet-európai csatlósállamok leválása tovább erősítette ezt a korhangulatot. A birodalmak korának leáldozott, beléptünk a globális technokapitalizmus világába: az internetet vagy másként a világhálót a tökéletes szabadság médiumaként ünnepelték akkoriban; olyan technológiai csodaszerként, amely egyszer s mindenkorra eltörli a zsarnokságnak még a lehetőségét is. Elhozza a tökéletes szabadságot, beteljesítve a felvilágosodás nagy elbeszélésének legfőbb ígéretét, ugyanakkor kiküszöböli a nagy történelmi projekt egyik legfőbb hátulütőjét, a szakértői és értelmiségi elitek burkolt vagy nyílt zsarnokságát. Utólag nem nehéz észrevenni, hogy az utópiák végét meghirdető elgondolás maga is utópia volt: technológiai utópia. De akkoriban ez valahogy nem látszott: minden korszaknak megvan a maga vakfoltja.

megfordult a szél

Azóta harminc év telt el: a régi görögöknél ez egy emberöltő. Eljöttek – ahogyan az lenni szokott – a Katzenjammer évtizedei. Valamikor az ezredforduló tájékán megfordult a szél: az utópiák eltűnése fölötti öröendezést felváltotta a 20. századi disztópiák megvalósulásának lehetősége miatti szorongás. A *Szép új világ* megjelenése óta (1932) eltelt közel egy évszázadban a valóság sok tekintetben nemhogy utolérte, jócskán meg is előzte Aldous Huxley-t. Ám a posztmodern állapot – nem várt módon – egy másik 20. századi disztópikus klasszikust – Orwell *1984*-ét (1948) – is újra időszerűvé tett. Sajátos hibrid ölt testet a szemünk láttára – a posztmodern szeret megjelenni ilyesféle hibridekben. A globális technokapitalizmus fogyasztáson keresztül érvényesülő, manipuláló mechanizmusainak és a totális pártállami kontrollt hipermodern, szofisztikált technológiai eszközök révén megvalósító, az ember bőre alá búvó politikai hatalomnak a násza felettébb termékenynek tetszik. A Mennyei Közép Birodalmának, Kínának az utóbbi két évtizedben produkált sikertörténete olyan új korszak nyitánya

lehet, amelyben a posztmodern állapot totális államának rendelkezésére álló elnyomó eszközök messze meghaladnak mindent, ami a régi vágású zsarnokságok rendelkezésére áll: a Hobbes-féle Leviathán technikai értelemben ma éppúgy küszöbön álló realitás, mint a Mars-utazás.

A felvilágosodás Kant sokat idézett megfogalmazása szerint az emberi nem nagykorúvá válásának folyamata, lényege a képesség az autonóm gondolkodásra: „*A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude! merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.*” [4]

A felvilágosodás hármasszója – szabadság, egyenlőség testvériség – egy nagy történelmi projekt, a modernitás kereteit rajzolta meg, amelynek cselekvője a Kant-féle, saját értelmére támaszkodó autonóm egyén. De a projekt realizálása során a kanti észhasználó – intellektuálisan és morálisan autonóm – egyén a gondolkodást hatalmi eszközként használó, modern individuumként jelent meg – a tudás hatalom! Ezt szokták – némileg leegyszerűsítve – a modernitás projekt baconi oldalának mondani. Kérdés, hogy a két oldal elválasztható-e egyáltalán.

A felvilágosodás félelmei a felvilágosodás reményei nélkül – a posztmodern szituáció alaphangoltsága. A hármasszó megvalósulásának kerete a liberális nemzetállam volt, amelyben a szabadság a politikai közösség polgárainak szabadságát jelentette, az egyenlőség a politikai szféra egyenlőségét – a kapitalista gazdaság működéséhez szükséges egyenlőtlenséggel, s annak társadalmi következményeivel. Citoyen és burzsoá kettőssége, ahogyan azt Marx megfogalmazta. A kettősséget eltüntetni vágyó marxi utópikus projekt eddigi kísérletei nemigen hozták közelebb a politika világából kilépő, a gazdaság és a társadalom szférájában érvényesülő szabadságot. A harmadik jelszó, a testvériség megvalósulásának tényleges kerete ugyancsak ez a liberális nemzetállam volt: emberiség nevű cselekvő egyelőre nem létezik.

mély válságban

A politikai demokráciának kulcsszerep jutott a felvilágosodás projektjének megvalósításában. Ám az intézmény – Bibó István szerint az európai civilizáció legfőbb történelmi teljesítménye – mély válságban van.

A két világháború közötti évtizedekben nagyon hasonló, végül a harmincas évek totalitarizmusaiba és a második világégésbe torkolló válságról volt szó. A demokrácia megújítása aztán az 1960-as évektől ment végbe – ehhez kellett az utóbb oly sokat szidott jóléti állam –, s a 90-es évekig tartott. A mai válság gyökerei ebbe a periódusba nyúlnak vissza.

Az egalitárius ethosz látszik semmivé fozzlani, amely nélkül nem lehetséges demokrácia. Ulrich Beck német szociológus már a 80-as években úgy ír, hogy a parlamentáris demokrácia gépezete kezd üresen örölni: a parlamentáris homlokzat mögött valami más épül. Beck még optimista volt, hogy lehetséges megteremteni a

mindennapi életvilág keretei között olyan új, személyes politikát vagy szubpolitikát amelyből kiindulva lehetséges a *renovatio democratie*, a demokrácia megújítása. [5] Az azóta eltelt évtizedek cáfolják ezt. A 70-es évekre visszanyúló identitáspolitikai egymástól politikai tartalomban gyökeresen szembenálló formái strukturális értelemben egymás tükörképei: egyformán elutasítják az egalitarizmust. Az identitás választása egyéni döntés, ám a választás bezár a választott csoportba. Nem a Kant-féle, intellektuálisan és morálisan autonóm individuumot teljesíti ki: a választás után az egyénnek kritika nélkül el kell fogadnia az ún. szociális média terében megjelenő jelszavakat, alávetve magát az éppen aktuális véleményvezéreknek: ha nem így tesz, a kizárását kockáztatja. A csoportok között – közös nyelv és értékészlet híján – nincsen átjárás. [6] A politikai közösségnek az a konszenzusa foszlik semmivé, ami a modernitás politikai demokráciájának nélkülözhetetlen előfeltétele volt. Az erózió – jóllehet nagyon változó sebességgel – világszerte zajlik. A múlt év elején az amerikai kongresszus üléstermében sámánjelmezben ágáló bizarr figura szimbolikus jelzése volt, hogy a világ egyik legrégebbi demokráciájának politikai közössége tribalizmussá deformálódik.

A törzstől a nemzetig és vissza?

A törzsiséget az emberi történelem államelőtti társadalomszerveződési formájaként emlegetik, és gyakorta idézik Ferdinand Tönnies – ő szembeállítja a premodern közösséget (*Gemeinschaft*) a modern társadalommal (*Gesellschaft*) –, aki szerint a hidegen racionális, modern társadalomszervezéssel ellentétben a premodern világ közössége emberszabású, érzelmi melegséget és otthonosságérzetet adó együttélési forma, amelybe az egyén beleszületik; számára ez természeti adottság. A törzs ilyesfajta társadalomszerveződési forma. Szilágyi Ákos a kérdéskört megvilágító esszéjében ír érzéki-irracionális jellegéről: „A törzsek színes és szagos közösségek. A törzsi világ a közvetlen érzékelésben, a testi tapasztalásban létesül, ezen áll és bukik. Szagok, ízek, tapintások világa ez. A törzs tagjai félszagokból megismerik egymást és szagáról ismerik meg az idegent. Megcsapja orruk az ellenség szaga: a nem-ember

szag. Az emberszag ugyanis a társadalmasulás e korai fokán a törzs szagával azonos. A szag mindent áthat, átítat, mindenbe beveszi magát, beivódik. Az érzékileg artikulált világ elsődleges kategóriája, amely elválaszthatatlan a látható és hallható testi élet egészétől. Szaga van a viselkedésnek, a mimikának, a testmozgásnak, az öltözködésnek. Közös szaga. Minden egyénben az egész közösség teste viselkedik. Minden arcra a törzs arca néz. Egyáltalán: aki még nem vette fel a törzs arcát – különféle tetoválások, ékítmények, maszkok formájában –, annak nincs is arca.” [7]

racionalizált politikai forma

A törzsi világból nőnek ki a birodalmak a maguk bürokráciájával, papságával és állami ideológiájával, amelyek ráépülnek a törzsi alapzatra, de nem szüntetik meg

azt; jóllehet a birodalom kétségkívül racionalizált politikai forma, amely meghaladja a törzsiség életközeli-érzéki életvilágát. A Max Weberből kiinduló társadalomelméletekben a premodernnel szembeállított modern világ lényege a valóság különböző szféráinak – az intézményektől az életvilágig – racionalizálódása.

A modernitás a racionalitás korszaka. A 17. század alapvető politikafilozófiai előfeltevése a racionális egyének szerződéséből létrejövő társadalmi szerződés motívuma. A csavar a történetben, hogy az általuk létrehozott politikai berendezkedés, a nemzetállam aligha létezhetne irracionális emberi mozgatórugók nélkül. Előfeltétele, a modern nemzet nem racionális. Ha van valami, amihez mély érzelmek – nem ritkán hisztérikus társadalomlélektani állapotok – társulnak, az éppen ez. Ehhez az elképzelt közösséghez – Benedict Anderson híres kifejezését kölcsönvéve – olyan mély emóciók tapadnak, amelyek fölöttébb hasonlatosak a vallási érzülethez.

[8] Persze nem vitatható, hogy a nemzetállamot működtető bürokratikus, közigazgatási és hatalmi apparátusok a modern racionalitás talán legsajátabb teremtményei. Ám a nemzetállam legitimitása, amely első pillantásra racionális konstrukciónak tetszik, nem működik, ha a racionális elem mögött nincsen ott az állampolgárok érzelmi elfogadása. A ráció itt szükséges, de nem elégséges feltétel. Az önrendelkezés elve – a modern legitimitás alapja – feltételezi a Kant által posztulált, morálisan és intellektuálisan autonóm egyént, de ez az elv a modern nemzetállam politikai testének esetében népszuverenitásként jelenik meg, ami konfliktusba

kerülhet az egyén önrendelkezésével, felülírva azt. Az általános, minden polgárra kiterjedő választójog, amely az önrendelkezés elvéből következik – történelmileg persze igencsak hosszú és rögös volt az út a cenzusos választójogtól idáig – az egyenlőség eszméjéből következik, ami a felvilágosodás programjának lényegi eleme. A választás, amely az elv megvalósításának technikai eszköze, racionális: a szavazatokat végül is összeszámolják – mi ez, ha nem a kalkulatív racionalitás iskolapéldája? De az ennek eredményeképpen hatalomra kerülő kormányzatot a polgárok nem feltétlenül fogadják el legitimnek. Ennek többféle oka lehet, a feltételezett választási csalástól az idegen megszálló hatalom által választások útján beiktatott bábkormány esetéig.

Az 1970-es évektől egyre többen beszélnek és írnak a modern projekt kifáradásáról, illetve a parlamentáris demokrácia kiüresedéséről. A posztmodern törzsiség gondolata még a nyolcvanas években merül fel. A koncepció Michel Maffesoli francia szociológus nevéhez fűződik. *A törzsek ideje* című 1988-as könyvében fejti ki. ^[9] Maffesoli alapgondolata, hogy a descartes-i, társaival és a világgal racionális viszonyban levő, modern ember korszaka, vele együtt a szubjektum–objektum szembenállás véget ért. ^[10] A változás színtere a metropoliszok világa. A modernitás racionális individuumot az affektív-dionüszoszi habitusú, vagyis világával érzelmi viszonyban levő, és a valóságot a pillanatban eksztatikusan megragadó, önmagát valamely általa választott posztmodern törzs tagjaként meghatározó persona váltja fel. A korszakváltásnak értelemszerűen mélyreható következményei vannak a modernitás jellegzetes politikai intézményére, a politikai demokráciára és az azt megalapozó liberális nemzetállamra. A posztmodern törzsi közösséget nem a racionalitásból kinövő szerződéses viszonylatok alkotják, hanem a fogyasztásból kinövő életmódok, illetve életstílusok. Az új törzsiség társadalma ebből következően életstílus-enklávék laza halmazaként létezik. Maffesoli az instrumentális ész korszakának végét – értelmezésében a modernitás végét – pozitív fejleményként definiálja: a hideg és zsarnoki értelem korának bukásával az érzelmek és az életöröm világa köszönt be. A koncepcióban nem nehéz felismerni Tönnies már idézett fogalompárját. A különbség, hogy Tönniesnél a közösség – a hidegen racionális modern társadalommal szemben – a premodern világ emberszabású, érzelmi melegséget és otthonosságérzetet adó együttélési formája, amelybe az egyén beleszületik. Maffesolinál meg egyéni választás eredménye: a posztmodern perszóna átléphet egyik törzsből a másikba.

instrumentalista logika

Maffesoli optimista. A nyolcvanas években még úgy látja, hogy a politikai intézmények kiüresedése nem feltétlenül a válságnak, épp a megújult életerőnek, a régi elöregedett intézményeket lerázni akaró vitalitásnak a jele. ^[11] A közösségi ethosz, a posztmodern törzsekben megtestesülő, érzelmekkel és szenvedéllyel átitatott közösségi szubjektum egy új világ kreatív cselekvője. Ugyanakkor könyve belső

ellentmondását nem oldja fel: azt mondja, az új világkorszak véget vet a kapitalista modernitás instrumentalista logikájának, de kifejti, hogy az új törzsiség szociális kötőanyaga a fogyasztás, amelynek képeit a kapitalista tömegmédia közvetíti a törzsek tagjai számára. Álláspontja karakteresen antiegalitárius: az egalitarizmus az instrumentális racionalításban gyökerezik és a modernitás homogenizáló tendenciáinak eredménye. A posztmodern törzsiség szervezőelve a hierarchia, amely azonban különbözik a premodern változattól; nem kötött, statikus, hanem a posztmodern törzsi kiscsoportok életforma-kísérleteinek a változó életszituációkhoz illeszkedő dinamikus eredője. [12]

A törzsiség, a demokrácia és az irracionális szavazó

Maffesoli prognózisával ellentétben napjaink politikai törzseinek legfőbb identitásképző eleme nem az eksztatikus életöröm és a törzsek pluralitásának magától értetődő elismerése, hanem az egymás iránt érzett ádáz és engesztelhetetlen gyűlölet, amelyet nem tud áthidalni az érvelő ráció. A törzsiség világa a modernitásból öröklött politikai intézmények terében létezik. A parlamentáris képviseleti demokráciát megalapozó választás intézménye mindenütt megvan, még a választásos despotizmusnak vagy éppen illiberális rendszernek nevezett politikai berendezkedésekben is, csak éppen egyfajta metamorfózison megy át: *ritualizálódik*. Ennek évtizedre visszamenő előzményei vannak: a klasszikus modernitás társadalmi osztályainak átalakulása a fogyasztás által meghatározott társadalmi csoportokká, ezzel együtt a világnézeti pártok – szocialista, liberális, konzervatív – eltűnése, helyettük az ún. néppártok megjelenése, a politikum szféráját a piaci viszonyok modellje alapján értelmező politikai elmélet és gyakorlat. A médiapolitika – amely az utóbbi ötven év internethez vezető távközlési és informatikai forradalmának következménye – abból a fölvetésből indul ki, hogy a választói döntéseket nem a racionalitás vezérli. A mind totálisabb és kifinomultabb manipulációs technikák célközönségét a végletekig leegyszerűsített politikai üzenetekkel kell bombázni. George Orwell *Állatfarmjának* a „két láb rossz, négy láb jó” jelszava a választási kampányok 'egy bites' kampányüzeneteinek modelljeként tűnik fel.

valójában a gazdagok uralma

A két világháború közötti kultúrkritika nagyon éles demokráciaellenes retorikája a kortárs demokráciakritikában is visszaköszönő elemekre épül: a demokrácia valójában

a gazdagok uralma, plutokrácia, a közvéleményt formáló sajtót életben tartó pénz a plutokratáktól jön: emiatt a tájékoztatás manipulációvá torzul, nem információkat közöl, hanem manipulál, a racionalitás nem tud megjelenni a nyilvános térben, az egyén – aki egyébként sem több az irracionális tömeg kicsiny részecskéjénél – tehetetlen a manipulációval szemben. Ennek a véleménynek adja klasszikus megfogalmazását Oswald Spengler *A Nyugat alkonyában*: „(...) demokrácia és plutokrácia egyjelentésűek. Úgy viszonyulnak egymáshoz, mint szándék a valósághoz,

elmélet a gyakorlathoz, ismeret az eredményhez. A kétségbeesett harcban, amelyet a világmegváltók és a szabadság megszállottjai a pénz hatalma ellen is folytatnak, az a tragikomikus, hogy ezzel éppen a pénz hatalmát erősítik (...) a közvélemény szabadságához valójában hozzátartozik e vélemény kidolgozása is, ami pénzt igényel, a sajtószabadsághoz a sajtó tulajdona, ami szintén pénzkérdés, és a választójoghoz a választási harc, amely mindig is a pénzt biztosítók igényeihez fog alkalmazkodni. (...) Mi az igazság? A tömeg számára az, amit naponta olvas és hall. Ha valahol egy szerencsétlen flótás érveket gyűjtöget, hogy megállapítsa, mi is az 'igazság' – ez az ő igazsága. A másik, a pillanat nyilvános igazsága, melyről az okok és okozatok tényvilágában valóban szó van, ma a sajtó terméke. Amit a sajtó akar, az az igaz (...) Érvei mindaddig megcáfolhatatlanok, amíg pénz van rá, hogy szakadatlanul ismételje őket." [13]

A modern demokrácia működési mechanizmusával kapcsolatos kételyeket a korabeli kultúrkritika retorikus-ironikus megközelítésénél összehasonlíthatatlanul nagyobb elméleti igénnyel, a kérdéskör politikai filozófiai és antropológiai vonatkozásait összekapcsolva tárgyalja az Osztrák–Magyar Monarchiából származó közgazdász Joseph A. Schumpeter *Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia* című, 1943-as könyvében. ^[14] Napjaink demokrácia-kritikái előszeretettel hivatkoznak koncepciójára. Schumpeter kiindulópontja, hogy a demokráciának kétféle értelmezése van. Az első – ez a demokrácia klasszikus felfogása – a kora újkorban jelenik meg, és elválaszthatatlan a korszak világgképétől. Ennek alapvető eleme a 17–18. századi, az értelmét használni képes, racionálisan dönteni tudó egyént kiindulópontként kezelő racionális utilitarizmus. Előfeltevése, hogy létezik olyan közjó, amelyet a racionális individuum belát, illetve hogy ez a közjó mindenki számára elfogadható. Szükség van ezenkívül a társadalmi szerződés hipotézisére. Rousseau a hedonisztikus és racionalista utilitarizmus koncepcióját, amelynek értelmében a politikai berendezkedés alapvető célja az egyéni boldogság eszközeinek keresése és biztosítása, a népszuverenitás teóriájával társítja. A klasszikus doktrína azonban nem alkalmas – érvel Schumpeter – a modern demokráciák működésmódjának leírására. Nem létezik többé általánosan, mindenki által elfogadott közjó – ez modern viszonyok között természetes és hétköznapi állapot. Kiderül, hogy elégtelen a demokráciát antik mintára népuralomként definiálni, mert a népuralom különböző korokban teljesen mást jelent – ez annak függvénye, hogy az adott közösség milyen értékészletet akar érvényre juttatni a többség uralmának segítségével. A népuralom ebből következően jelentheti az egyéni szabadságjogok biztosítását, de kitűzheti célul az eretnekek és boszorkányok megégetését is, amint az a 18. századi amerikai angol gyarmatokon vagy Kálvin Genfjében történt. ^[15]

nem tökéletes

Schumpeter – Max Weberhez hasonlóan – a demokrácia processzuális felfogásából indul ki: ez a politikai forma közügyek intézésének sajátos módja, sajátos intézményrendszert eredményező vezető kiválasztási módszer. ^[16] A nép feladata, hogy megválassza a szavazatáért versengő, a hatalomra aspiráló egyéneket. A politikai küzdelem ebben a formában kompetitív

jellegű; a szabadpiaci versenyt modellezi. Ez a verseny a modern tőkés társadalomban azonban éppen úgy nem tökéletes, mint ahogyan a gazdaság szférájában sem az. A politikai párt célja nem a közjó előmozdítása; a párt mindazok szövetsége, akik összehangoltan cselekszenek a politikai hatalomért folytatott versenyszerű küzdelemben. A politika célja a verseny megnyerése; a politika társadalmi céljai ennek a politikai ellenfél legyőzését célzó versenynek a nyersanyagaként vagy eszközöként jönnek számításba – ugyanúgy, ahogyan a hadjáratnak is a konkrét hely elfoglalása csupán nyersanyaga vagy eszköze. [17]

Schumpeter szerint ez megmagyarázza, hogy miért alkalmas politikai forma a képviseleti demokrácia a kapitalista tömegtársadalmak számára. Arra is rávilágít, hogy mi a viszony a demokrácia és az egyéni szabadságok között. Elvileg mindenkinek joga van arra, hogy harcba szálljon a választók szavazataiért, megpróbálja magát eladni a politikai piacon. Ebből bizonyos fokú sajtószabadság és szólásszabadság következik, jóllehet ezek mértéke nagyon is változó, mint ahogyan a választójog sem terjed ki a felnőtt népesség egészére. A választók a megválasztott vezetőiket a választás aktusán kívül semmivel sem ellenőrizhetik; nem hívhatják vissza, nem szólhatnak bele a választott parlament munkájába. A többségi akarat nem „népakarat”; az utóbbi ugyanis mozaikjellegű, amelyet az előző nem képes tökéletesen megjeleníteni, bár az arányos választási rendszerek erre törekednek.

Schumpeter demokrácia-konceptiója mögött mély antropológiai pesszimizmus van. A demokrácia klasszikus doktrínájának legfőbb hiányossága szerinte az, hogy túlértékeli az átlagos szavazópolgár politikai racionalitását. Modern viszonyok között ez a racionalitás csak korlátozottan létezik. Csak azokban az ügyekben működik, amelyeket a polgár képes átlátni. Erre kizárólag olyan közösségekben van mód, amelyeknek aktív tagja. Ezeket tevékenységével közvetlenül befolyásolni tudja, irántuk közvetlen felelősséget érez: egyházközség, lakóköri körzet, szakszervezet. Olyan méretű közösségek ezek, amelyek az újságok – vagyis a tömegkommunikáció – nélkül is ismerősek és áttekinthetőek a számára. Ez a fajta racionalitás kizárólag lokális viszonyok között létezik. ^[18] Ha az országos politika terepére lépünk, a helyzet alapvetően megváltozik. Az átlagos választópolgár realitásérzéke ezt a dimenziót már nem képes átfogni. Országos ügyekben a szavazók rossz bírái saját hosszú távú érdekeiknek. Következésképpen az ilyen ügyekkel kapcsolatban nem alakul ki olyan hatékony és világos politikai akarat, valamint racionális áttekintőképesség, ami helyi ügyekben a célszerű és felelős cselekvés pszichikai kísérőjelensége. ^[19]

Schumpeter – a pragmatistákhoz hasonlóan – úgy látja, hogy tudás és cselekvés összekapcsolódik, márpedig országos ügyekben a választópolgárnak a dolog természetéből adódóan – a választás aktusát leszámítva – nincs lehetősége cselekvésre. Ennek a következményeként az átlagos választópolgár szellemi teljesítménye erőteljesen csökken, amikor az országos politika kérdéseivel kell szembenéznie. Ez még akkor is igaz, ha egyébként korrekt és kielégítő információval rendelkezik. Itt olyan módon érvel és vélekedik ugyanis, amelyet más esetben ő maga is infantilisnak bélyegezne: gondolkodása primitívvá, asszociatívvá és érzelmi jellegűvé válik. Emiatt könnyen manipulálható – ez az oka, hogy a választói akarat nem valódi, hanem kreált; a politikai folyamatnak nem kiindulópontja, hanem végterméke. ^[20]

történelmi mutáción átmenő kapitalizmus

Napjaink demokráciakritikái számos ponton egybecsengenek Schumpeter teóriájának fő állításaival. Osztják Schumpeter antropológiai pesszimizmusát, amelyet gyakorta

kiegészítenek azzal, hogy a radikálisan technológiai jellegűvé vált életvilág – a virtuális valóság, közelebbről a nyilvánosságot buborékok sokaságává átalakító ún. szociális média, Facebook, Twitter stb. –, amelyben élünk, illetve a modern technológiával összefonódó és újabb nagy történelmi mutáción átmenő kapitalizmus kifejezetten kedvezőtlen közeget jelentenek a racionális gondolkodás és a demokrácia számára is. Joseph Brennan néhány éve megjelent könyvének már a címe is provokatív: *Miért nem a demokrácia?* Válaszában a szerző kiindulópontként Joseph Schumpeter megállapításából indul ki: a választó a politika színterére lépve nem képes racionális cselekvésre, infantilissá és irracionálissá válik. ^[21] Ám ő nem teszi meg azt a lényeges distinkciót a helyi és országos politikai tér között, ami Schumpeter teóriájának lényegi eleme; hajlik arra, hogy a választói irracionalitást minden szinten érvényesülő viselkedésmódnak látja. Háromféle csoportot különböztet meg, sajátos pszichológiai attitűddel: ezek a *hobbitok*, a *huligánok* és a *vulkániak*. ^[22] Brennan hangsúlyozza, hogy ezek a címkék nem az illető típus politikai nézeteinek tartalmára, hanem sajátos magatartásformáira utalnak. A hobbitok – az elnevezés ihletője Tolkien népszerű könyve *A Gyűrűk Ura* – alapvetően tudatlan lények, akiket nemigen érdekel a politika, sokszor még a legminimálisabb politikai-történelmi ismeretekkel sem rendelkeznek. Amerikában a választásokról távolmaradók táborának legnagyobb részét a hobbitok teszik ki, mondja a szerző. A huligánok számára a politika a szurkolói magatartás kiélésének terepe: érzelmi viszonyuk a kedvenc pártjukhoz hasonló a szurkoló kritikátlan imádatához. Őket érdeklik a politikai információk, ám ezeket rendkívül szelektíven fogyasztják: azonosulnak azokkal, amelyek megerősítik a pártjukkal azonosulást, és elutasítanak minden olyat, amely kritikával illeti rajongásuk tárgyát.

A harmadik csoport a vulkániaké – az elnevezés az Amerikában még a hatvanas

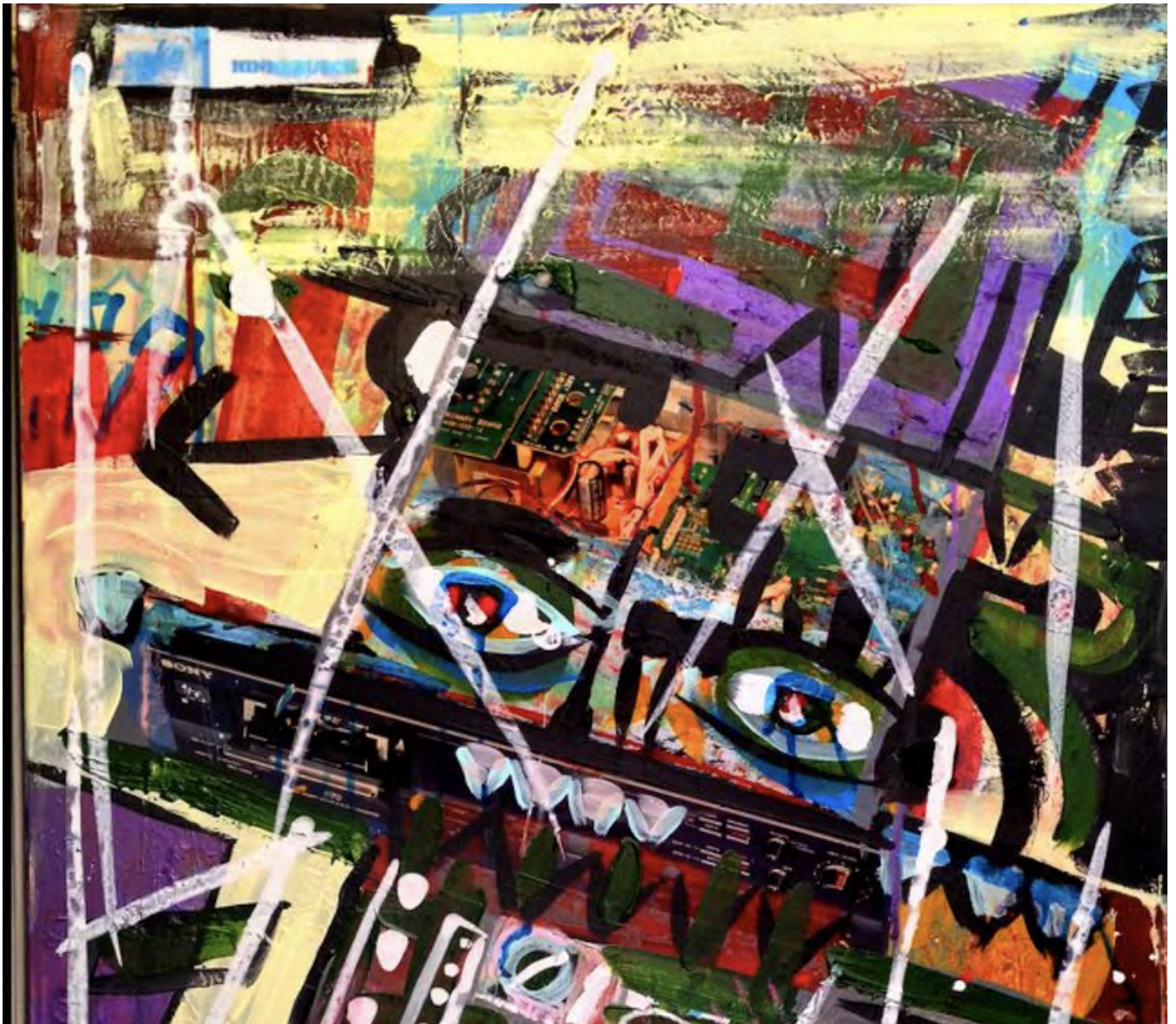
években induló kultikus űropera-sorozat, a Star Trek hiperracionális idegen lényeknek nevéből jön –, akik racionális és reflektív módon, az érzelmi viszonyulást háttérbe szorítva ítélkeznek a politika dolgaiban, ami kifejezetten érdekli őket. Persze ez a csoport a legkisebb, tiszta formában valójában nem is igen létezik, mondja a szerző, hiszen a politikai elfogultságot teljes mértékben nem lehet elfojtani. Az amerikai választó színpad spektrumát egyébként szerinte nagyjából a hobbitok és a huligánok között lehet meghúzni. [23]

filozófus-király koncepció

Brennan elutasítja az amerikai történelemben az alapító atyákig, többek között John Adamsig visszamenő republikánus ethoszt, amelynek alaptétele a politikai részvétel karakternemesítő mivolta. Nézete szerint ennek éppenséggel az ellenkezője az igaz: a politika nem jobbá, hanem rosszabbá teszi az embereket: a társadalmat egymást gyűlölő és ellenségként tekintő politikai törzsek harci terepévé változtatja. [24] Ennek orvossága éppenséggel a politikai részvétel korlátozása. A demokráciát instrumentalista módon felfogó Brennan szerint ez a politikai berendezkedés nem önmagában vett cél, önigazoló jellegű procedurális forma, hanem eszköz: kalapács, amelyet, ha nem alkalmas, hogy beverjük vele a falba a szöveget, jobbra kell cserélni. [25] Ez a jobb kalapács pedig a leginkább David Estlund által népszerűsített *episztokrácia* lehet. A fogalom a görög episztémé szóból származik, ami tudást jelent, s Platón ideális államának filozófus-király koncepcióját melegíti föl. Eszerint a politikai színtérre annak szabad belépnie, aki rendelkezik az ehhez szükséges tudással és a tudás jóhiszemű használatának képességével. A gyakorlatban ez az állampolgári jogon járó általános választójog megszüntetését, s a választók közé bekerülést valamiféle kompetencia-vizsgák sikeres letételéhez kötő politikai forma bevezetését jelentené. Brennan szerint ugyanis a modern tömegdemokrácia sokfejű, inkompetens király. [26] Elgondolása mögött a felvilágosodás egalitarizmusának átértelmezése rejlik. Abból, hogy a politikai egyenlőtlenség múltbeli formái igazságtalanok voltak, nem következik, hogy a politikai egyenlőtlenség önmagában eleve igazságtalan – állítja. [27] Gondolatmenetének lényegi eleme a polgári és politikai szabadságok közötti különbségtétel. Olyan jogok,

mint a szólásszabadság, vallásszabadság, gyülekezési jog valóban alanyi jogon járnak, ám a szavazati jog nem. Az ugyanis – az általa elnyert politikai tisztségekhez hasonlóan – mások fölött gyakorolt hatalmat jelent, míg a polgári szabadságjogok saját magunk fölötti hatalmat – ezek az egyéni autonómiát teljesítik ki. [28]

Bryan Caplan könyvének címe, ha lehet, még kihívóbb, mint Brenneré: *A racionális szavazó mítosza*. Mondandójának kiindulópontja gazdaság és politika szembeállítása. Alapvető célja a piaci fundamentalizmus vádjának cáfolata. Nézete szerint a közgazdászok nagyon kritikai módon ítélik meg a piacok működését, előnyeiket és hátrányait. Ezzel szemben nagyon is létezik demokratikus fundamentalizmus, amely a demokráciát vallásként kezeli. Caplan szerint a szavazói tudatlanság nem átmeneti kulturális aberráció, hanem a természetes emberi önzés terméke. [29]

A modern politika értelmezésében gazdaságpolitika; [30] márpedig a szavazópolgárok többsége képtelen az alapvető közgazdasági igazságok belátására. Ugyanakkor a választói tudatlanság és irracionalitás szelektív. Kizárjuk az információkat, amelyek nem érdekelnek bennünket, és nem gyakoroljuk racionális képességeinket olyan témák esetében, amelyek ugyancsak nem érdekelnek bennünket. Másfelől a szavazói tudatlanság abból a megfontolásból is táplálkozik, hogy egyetlenegy szavazat befolyásoló képessége valójában elenyésző. Miért is pazaroljam energiámat a politikára, amikor behatásom a dolgok végső kimenetére igen-igen csekély? A választói viselkedés mögött paradox módon egyfajta racionális irracionalitás munkál, állítja Caplan: „A demokrácia arra kéri a választókat, hogy döntsenek, ám az egyes választót végtelenül kicsi befolyással ruházza fel. Az egyéni választó szemszögéből az, ami történik, független az ő személyes választásától. (...) Azok a hitek, amelyek irracionálisak az igazságkeresés szemszögéből, racionálisak az egyéni haszonmaximalizálás perspektívájából nézve.” [31]

És Magyarország?

A demokrácia-kritikának jó évszázados magyar hagyománya van, amely eredetileg nálunk is kultúrkritikai keretbe illeszkedett. Szabó Dezső híres könyvében, *Az elsodort faluban* (1919), egy erdélyi választás körülményeit írja le az első világháború előtti években a maga túlzóan ironikus, expresszív stílusában, a korban legkevésbé sem szokatlan antiszemita utalásokkal: „Politika, pezsgő, kártya, drága fehérnép szétrágták a Zágoni megtatarozott jóllétét. Most már egyetlen mandátuma lógott meg a boltjában, hát ezen adott túl. Báró Fogarasi F. Adolfnak, a zsidó milliomos gyárosnak mandátumra volt szüksége, találkozott az ősszékely rabonbánnal s a két ember csakhamar megegyezett. Zágoni lemond és áttereli a szavazó barmokat az új pásztorhoz. A lemondás meg is történt. Automobilok hozták be az urakat a faluba, ahol Deák Ádám, a Zágoni rendes kortese, megyehíres ravasz székely, már beharangozta a falut egy megható búcsúzóra. Jól kiesztorgált mondatok szálltak lelkekből lelkekbe. (...) Hogy az új báró kicsit zsidó, de annyi milliója van, mint a szegény embernek tetve. Hogy lesz lakodalom, evés, ivás, pénz, amennyi tetszik. És protekció is, mert az urak mind a zsebében vannak, s ha akarná, főhercegek kapcsolnák be a szíjat a nadrágján. (...) Vasárnap délutánra tűzték ki a Zágoni búcsúzóját és az új honmentő programbeszédét. Az öreg Schönbergerhez már napokkal azelőtt nagy hordó pálinkák érkeztek, Deák Ádám már szombat este meghívta egy kis kóstolóra a főbb kolomposokat. Vasárnap délelőtt, templom előtt és templom után nagy mértékben nyelték a potya ihletet. A gyűlés délután kettőre a Zágoni nagy csűrrebe volt összehíva, melyet e célra szalmával hintettek be, hogy a voksbarmok patái el ne fagyjanak a szavazás előtt.” [32]

magyar politikai gondolkodás

Valószínűleg sokakat meglep, hogy a 20. századi magyar politikai gondolkodás legnagyobb alakja, a modern képviseleti demokráciát a későbbiekben az európai kultúrkör

legnagyobb történelmi teljesítményének látó Bibó István egy 1942-es, a korabeli konzervatív kultúrkritika által erősen inspirált, korai esszéjében még úgy látja, hogy a szavazás intézményétől a mindent mérhető mennyiségekre redukálni akaró modern ember többet vár, mint amit az adni képes: „A legújabb kor embere – mint arra már

többen rámutattak – mindinkább egy dimenzióban, mindinkább számokban értékel. Mértéktelenül elterjedt minden gyakorlati módszer – mérés, pontozás, szavazás –, mellyel értékelésszerű különbségeket számbeli különbségekre lehet redukálni. (...) A szavazás intézménye olyan régi, mint az emberi kultúra, de világos, hogy nem értékek mérésére szolgál, hanem egy gyakorlati, technikus módja annak, hogy egy közösség, mely együtt akar maradni, a maga mindennapi konfliktusait megoldja. Amint azonban szavazással és szavazáson alapuló intézményekkel magasabb értékekre vonatkozó ellentéteket akarunk elintézni, a szavazás kerekébe tört értékek bosszút állanak.” [33]

Amikor aztán Bibó – belső emigrációban élve – kidolgozza a maga normatív politikai koncepcióját, ezt abban az időszakban teszi, amikor a demokrácia mint politikai intézmény éppen a zenitjén van: az 1960-as és 70-es éveket írjuk ekkor. Joggal érzi úgy, hogy fiatalkori kételyei okafogyottá váltak. Ezzel szemben ma – amikor ismét időszerűnek tűnnek az akkori kételyek – könnyen vélekedhetünk úgy, hogy megcsalta megátalkodott jóhiszeműsége és alkati optimizmusa, s – az akkori létező kelet-európai szocializmus világában élve – túlságosan sokat várt a demokráciától mint politikai intézményrendszerrel.

Ám korai lenne lesajnálóan pálcát törni a naiv Bibó István fölött! Legmaradandóbb teljesítménye, a politikai-közösségi hisztériáknak és az azokból kinövő zsácutcáknak a koncepciója nagyon is termékenynek tetszik a mai hazai szituáció értelmezésében. Bibó kiindulópontja az volt, hogy a politikai közösségek viselkedését alapvetően meghatározzák a múltbeli traumáknak a társadalmi tudatalattiban munkáló lenyomatai. Ám azt remélte – a felvilágosodás gondolkörében élő gondolkodóként és persze reménykedő magyar patriótaként –, hogy mégiscsak lehetséges a tanulási folyamat, a nemzet tanulásra képes politikai közösség; nem végzetszerű, hogy újra és újra ugyanabba a folyóba lépünk. Ám mi van, ha a közösségi hisztéria mint kollektív pszichológiai attitűd fixálódik, és – Wolfgang Schivelbusch német történész terminusát használva – a hajdani történelmi traumák nyomán kialakuló sajátos konstelláció, a *vereség kultúrája* egy közösség világlátásának tartós módjává lesz?

nagyságrendekkel több marhaság

Gondban vagyunk ma a Bibó-féle zsákutca fogalmával is. Ennek bevezetéséhez ugyanis olyan normatív gondolkodás kell, amelynek a feltételei nagyon kevésbé adóttak. Számos okos

és mélyenszántó elemzést lehet olvasni arról, ami *van* – persze nagyságrendekkel több marhaság kíséretében: a digitális korszak a maga buborék mini-univerzumaival erre minden korábbinál nagyobb teret ad –, ám vegyük észre, hogy a mégoly mélyenszántó empirikus szociológiai elemzés sem ad választ a politikai cselekvés milyenségének megítélésére. A *van* és a *kell* szakadékának – aminek létezésével Bibó kantiánus jogfilozófián iskolázott emberként mélyen tudatában volt – áthidalásához normatív gondolkodásra van szükség. A zsákutca csak ennek fényében jelenik meg zsákutcaként, társadalmi állapotot kórosnak, politikai gyakorlatot károsnak csak ebből kiindulva ítélni lehetünk. Bajaink itt kezdődnek. Amikor azt mondjuk, hogy modernitásválság vagy civilizációs válság kellős közepében élünk – a kettő ugyanaz, mert ebben a válságban az a civilizációs minta látszik szétfoszlani, amelyben a modernitás eddig artikulálódott –, akkor ez egyebek mellett azt is jelenti, hogy az az intellektuális-kulturális kontextus tűnik el, amely megalapozza a normativitást. Ezért amíg a politikai diagnosztika Bibó látteletét időszerűnek érezzük, a politikai terapeuta Bibó által javasolt gyógy mód – a demokratikus társadalomszerveződés mintáinak meggyökereztetése – hatékonyságát és kivitelezhetőségét illetően lényegesen borúlátóbbak vagyunk nála.

Hiába támasztja alá az empirikus szociológia, hogy a társadalomszerveződés aktuálisan létező lokális keretei a Bibó-féle szabadság kis körei helyett a kliensi hálózatok, az alulról felfelé építkezés helyett pedig felülről lefelé tartó társadalomszervezés zajlik, az empírián belül maradva legfeljebb azt mondhatjuk: itt egy ténylegesen létező társadalomszerkezetről van szó, amelynek megvan az a felülmúlhatatlan előnye mindenféle elképzelt állapottal szemben, hogy létezik és működik. Hogy ezt az állapotot – amely a magyar társadalom- és politikatörténetben, néhány köztes és mulékony intermezzót leszámítva, igencsak tartósnak tetszik – a zsarnokság kis köreinek nevezzük, normatív gondolkodás kell. Ahhoz meg, hogy ezzel szemben a szabadság kis köreiről beszéljünk, még inkább. Rossz hír, hogy ennek a normativitásnak a keretét jelentő civilizációs kötőanyag, a felvilágosodás mind kevésbé látszik egybetartani a posztmodern civilizáció végtelenül fejlett és leleményes

technológiák segítségével felhúzott és működtetett sok száz emeletes épületkomplexumát. Nem feltétlenül jelenti persze, hogy itt a világvége – ámbár az ökológiai válság, a világjárvány és újabban a háború nagyon fogékonnyá tesznek az apokaliptikus víziókra –, de azt vélhetően igen, hogy az épületkomplexum a régi formájában nem marad meg: a legfelső emeletek beomlanak, bizonyos szárnyak lakatlanná válnak. Aztán hogy az átépítés eredménye egy szép új világ 2.0 lesz-e, egy felhasználó- és fogyasztóbarát disztópia, azt a jövő dönti el. Annyi bizonyos, hogy ennek most nagyobb az esélye, mint harminc évvel ezelőtt.

1. Az írás *A „sensus communis” hagyománya a magyar gondolkodásban: A filozófia és a nyilvánosság tere; nyilvános filozófia, nemzeti filozófia, nemzetkarakterológia* című, NKFIH/OTKA – azonosító szám: K 135 638 – projekt keretében készült. A szerző a BTK Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

Colin Crouch: *Post-Democracy*. Cambridge, UK – Malden, USA, Polity Press, 2004. ↑
2. Ahány szerző, annyi egymást csak részben fedő, vagy éppenséggel egymásnak ellentmondó definíció, ami jelzi a fogalom képlékenységet, Próteusz-jellegét, hogy folyton folyvást kicsúszik az értelmező kezéből. Van, aki két különböző korszakként kezeli a modernitást és a posztmodernitást, s van, aki a modernitás egy sajátos konstellációját, nem pedig annak meghaladását látja a posztmodernben. Az alább idézett Jean Francois Lyotard posztmodern állapotról beszél, Heller Ágnes tagadja, hogy lehetséges a modernitás meghaladása, Michel Maffesoli két egymás követő korszakról ír: szerinte a modern és a posztmodern két, nemcsak egymást követő, hanem alapjellemzőiben egymást opponáló történelmi korszak. ↑
3. „A modernet azok a 'metaelbeszélések' jellemzik, amelyekről *A posztmodern állapotban* van szó: az ész és a szabadság progresszív emancipációja, a munka (az elidegenedett érték forrása a kapitalizmusban) haladó vagy pusztító emancipációja, az egész emberiség gazdagodása a tőkés techno-tudomány révén, sőt, ha magát a kereszténységet is a modernhez számítjuk, akkor a teremtmények üdvözlése a lélek megtérésével a vértanúi szeretettől a krisztusi elbeszéléshez. A hegeli filozófia mindezeket az elbeszéléseket egyesíti magában, és ebben az értelemben benne összponstosul a spekulatív modern.” / Jean-Francois Lyotard: 'Szélgjegyzetek az elbeszélésekhez'. In: *A posztmodern állapot*. Jürgen Habermas, Jean Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Fordította Angyalosi Gergely, Bujalos István, Nyezsnyánszky Ferenc, Orosz László. Budapest: Századvég Kiadó, 1993, 146. ↑
4. Immanuel Kant: 'Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?' In: Uő: *Vallás a pusztaság ész határain belül*. Fordította Vidrányi Katalin. Budapest, Gondolat, 1974, 80. ↑
5. Ulrich Beck: *The Reinvention of Politics*. Rethinking modernity in the Global Social Order. Cambridge–Oxford: Polity Press, 1997, 129–130. ↑
6. Ennek problematikusságát pontosan fogalmazza meg Fehér Ferenc és Heller Ágnes. *A modernitás ingája*, Világosság 1992/8–9, 587.) ↑
7. Szilágyi Ákos: *A magyar nemzet tribalizálása*, <http://ketezer.hu/2005/02/a-magyar-nemzet-tribalizalasa-1/> ↑
8. „A (...) nemzet (...) elképzelt politikai közösség, amelynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el. (...) A nemzetet behatároltnak képzelik el, mivel még a legnagyobb is – foglaljon akár milliárdnyi embert magába – véges határokkal rendelkezik (még ha tágíthatók is ezek), határvidékein túl pedig más nemzetek élnek. (...) Szuverénnek képzelik el, mert a fogalom abban a korban született, amikor a felvilágosodás és a forradalom lerombolta az isteni elrendelést követő, hierarchikus birodalmak legitimitását. (...) Végül pedig közösségként képzelik el, mivel függetlenül az épp fennálló, bármely nemzetben jelen levő egyenlőtlenségtől és kizsákmányolástól, a nemzetet mindig mély, horizontális bajtársiasságként fogják fel. Alapvetően ez a testvériség

tette lehetővé az elmúlt két évszázadban oly sok millió ember számára nem is annyira a gyilkolást, hanem az ilyen behatárolt elképzelésekért vállalt önkéntes halált.” Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek. Condolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Fordította Sonkoly Gábor. Budapest: L'Harmattan-Atelier, 2006, 20–22. ↑

9. Michel Maffesoli: Maffesoli: *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in Mass Society*. Translated by Don Smith. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, 1996. [A francia eredeti 1988-ban jelent meg.] ↑
10. Uo. 10. ↑
11. Uo. 60. ↑
12. Uo. 116–117. ↑
13. Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya II.* Fordította Simon Ferenc. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1994, 574, 665. ↑
14. A továbbiakban az alábbi kiadásra hivatkozom: Joseph A. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Unwin Paperbacks, 1987. ↑
15. Uo. 241–242. ↑
16. Lásd: Max Weber: *Állam Politika Tudomány*. Tanulmányok. Fordította Józsa Péter. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970, 368–461. ↑
17. Joseph A. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, 279. ↑
18. Uo. 258–259. ↑
19. Uo. 261. ↑
20. Uo. 263. ↑
21. Jason Brennan: *Against democracy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2016, 2. ↑
22. Uo. 4. ↑
23. Uo. 5. ↑
24. Uo. 232. ↑
25. Uo. 14. ↑
26. Uo. 243. ↑
27. Uo. 18. ↑
28. Uo. 10. ↑
29. Bryan Caplan: *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2006, 5. ↑
30. Uo. 21. ↑
31. Uo. 140–141. ↑
32. Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Budapest: A Táltos kiadása, 1919, 139–140. ↑
33. Bibó István: *Válogatott tanulmányok I.* Magvető: Budapest, 1986, 212. ↑

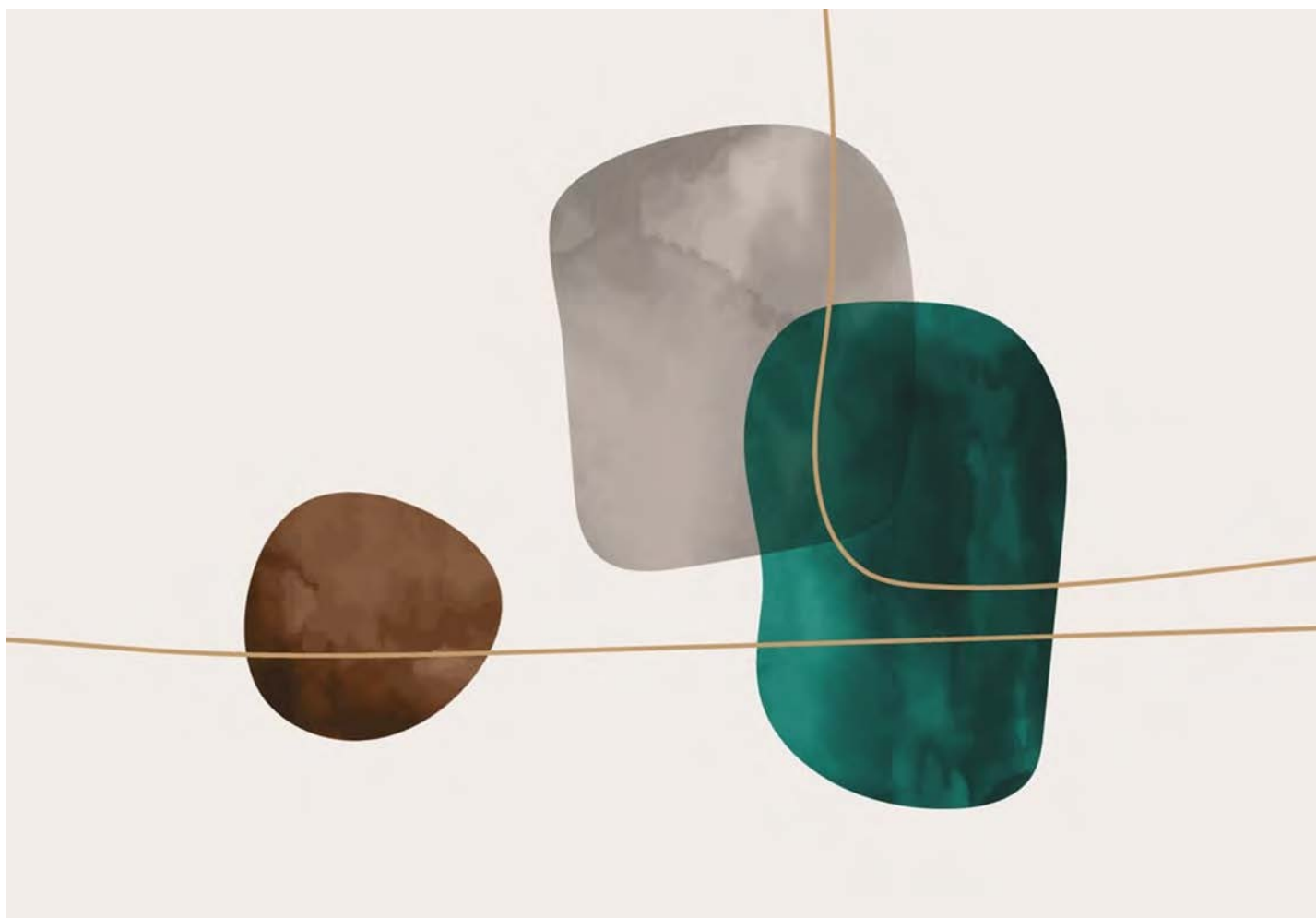
kép | David Michael Hinnebusch művei, wikiart.org

Kiss Lajos András

ÉRZELEM ÉS POLITIKA

EGY EMPATIKUS TÁRSADALOM LEHETŐSÉGÉRŐL (5.)

2022-06-20 | **ESSZÉ**

Érzelem és értelem szembeállításának nagy hagyománya van, a vélt opposzió a huszadik század társadalomtudományi munkáiban is rendre újjászületik. Nussbaum gyakran emlegeti – mint elrettentő példát – Richard Posner *The Economics of Justice* című, 1981-ben megjelent könyvét, amelyben a chicagói közgazdász és jogfilozófus egy sor döbbenetes megállítást fogalmaz meg. Posner szerint a gazdasági

utilitarizmus, hogy döntéseinket és cselekedeteinket a költség/haszon viszonylatnak kell meghatározni, az élet minden területére kiterjeszthető. Vagyis semmiképpen sem racionális a döntés, amikor egy nő két gyereke mellé harmadikat is szülni szeretne. Ugyancsak irracionális az egyetemen bölcsész szakokat (mondjuk klasszika-filológiát) hallgatni, hiszen az ilyen diplomákkal rendelkezők köztudottan csórók maradnak egész életükben. De még az sem észszerű, ha egy anya elhunyt gyermekét gyászolja, hiszen a könnyeivel már úgysem tudja a halottat feltámasztani, ezért jobban teszi, ha valamilyen profitszerző tevékenységgel tölti idejét.

Amikor Posner az érzelmi döntések haszontalan és irracionális jellegét hangsúlyozza, leginkább a nőiesnek tekintett magatartásokkal példálódzik. Nussbaumot elborzasztja okoskodása, és *A nők érzelmei és képességei* című írásában sorra cáfolja az érveket, amelyek az érzelmek haszontalanságát, illetve veszélyességét próbálják bizonyítani.

érzelmi alapon hozott ítéletek

Elsőként a széles körben elterjedt érv ellentmondásosságáról ír, hogy az érzelmek vak erők, és semmi (vagy majdnem semmi) közük az értelemhez. Az érzelmek irracionálisak, mondják a

kritikusok, a reflexiót nélkülöző energiák, amelyek a széllokésekhez, illetve a tengeráramlatokhoz hasonlóan magukkal ragadják az embert. Némelyek ehhez még azt is hozzáteszik, hogy az érzelmek „állatias” eredetűek. „Ez a felfogás gyakorta azzal az elképzeléssel társul, hogy az érzelmek igazából ’nőiesek’, ösztönjellegűek, és nem is tartoznak az emberi mivolt lényegéhez.”^[1] Az értelem viszont „férfias”. Az esszencialista dogmatizmusnak nemcsak efféle pszichologizáló változatai léteznek. A nyugati filozófia legismertebb munkáiban, de akár a kínai vagy az indiai filozófiában is érvelnek az érzelmekkel szemben. Platón, Epikurosz vagy Spinoza úgy vélik, az érzelmek szoros kapcsolatban vannak az ítéletekkel. Számukra egy hibás ítélet nem ellentétes az értelemmel, csak *hamis*. Mert az érzelmi alapon hozott ítéletek túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a kívülálló személyeknek és eseményeknek, amelyeket a cselekvő már nem képes kontrollálni. Az effajta ítéletek inkább az ember sebezhetőségéről és kiszolgáltatottságáról tanúskodnak. Szókratész vagy a sztoikusok

viszont azt tanították, hogy nem kell a rajtunk kívül álló dolgoktól félni, hiszen a jó emberrel nem történhet semmi rossz: szilárd és állhatatos jelleme minden külvilágból érkező bajtól megvédi. A két álláspont különbsége, írja Nussbaum, hogy az első az érzelmeket velünk születettnek tekinti, az utóbbi szerint az érzelmeket tanulással sajátítjuk el, tehát nem lehetetlen megszabadulni tőlük. Nussbaum szerint, noha az érzelemellenesség második, „sztoikus” változata jóval megalapozottabb, mint az első, mégsem fogadható el. Az „elégedettség önmagunkkal” fontos érték lehet, de ha egyúttal a többi embertársunk velünk kapcsolatos állásfoglalásainak negligálásával jár, már igencsak problematikus.

A harmadik ellenvetés azt mondja, hogy az érzelmeknek megvan a maguk szerepe a magánéletben, de a nyilvánosság terében nem lehet helyük. Ennek a felfogásnak a továbbgondolása jelenik meg a negyedik ellenvetésben, hogy az érzelmek kiterjesztése a nagyobb társadalmi csoportokra (például a marxista osztályszolidaritás) ellentmond a pártatlan ítélkezés normatív eszményének. Az

ötödik és egyben utolsó ellenvetés nem általában az érzelmekkel, hanem kifejezetten az érzéki és romantikus szerelemmel kapcsolatos. Némelyik erkölcsfilozófia a félelemnek, a részvétnek, a reménynek és a testvéri szeretetnek pozitív értéket tulajdonít. Olykor még a pártatlanságra felesküdt bírák is úgy vélik, hogy a „racionális és értelemorientált” bírósági gyakorlatban összhangba lehet hozni az értelmi és érzelmi szempontokat. Viszont a romantikus szerelemmel kapcsolatban a szkeptikus hangok dominálnak. A legtöbben úgy tartják, hogy a szerelem és az erotikus szenvedélyek elvakítják az embert, és aláássák a közsférát. „Szerintem ez a kritikai észrevétel jelenik meg Adam Smith *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című munkájában is – egy olyan elméletben, amely egyébként az érzelmeket a racionális gondolkodás és ítéletalkotás fontos alkotórészének tekinti.” [2] Smith szerint a szerelemben valamilyen titokzatos, irracionális erő rejlik, amelyet lehetetlen társadalmilag értelmezni, ráadásul az elvakult szerelmes nem is érdeklődik a külvilág iránt. Az effajta érzelmek erkölcsileg irrelevánsak, és kivonják magukat a közösségi kommunikáció szabályai alól. Ha például egy szerelmes embert arra kérnek, hogy mondja már meg, miért szerelmes X-be vagy Y-ba, sohasem tud racionális válasszal szolgálni. Csakhogy ezek a kritikák önleleplezőek azok számára is, akik az érzelmi irracionálitást mindenáron a nők nyakába varrnák. Hiszen általános tapasztalat, hogy a férfiak legalább annyira lehetnek „elvakult szerelmesek”, mint a nők.

Nussbaum igyekszik mind az öt érzelemellenes álláspontot részleteiben is cáfolni. Először is, nem áll meg az a vád vagy kritika, hogy az érzelmek teljesen irracionálisak. Minden érzelemnek van konkrét tárgya, vagyis az „érzelmi mozgás” intencionális tartalmú. Rendszerint nem általában szeretünk vagy gyűlölünk valakit, hanem érzelmeink konkrét személyre vagy személyekre irányulnak. A szomorúság, a részvét, a remény vagy a harag érzéseit meg kell különböztetnünk az olyan testi szükségletektől vagy késztetésektől, mint amilyen az éhség vagy a szomjúság. „A haragom nemcsak erős impulzus, amit el lehet intézni azzal, hogy most éppen 'felforrt a vérem'. A haragom mindig valakire irányul, egy meghatározott személyre, akiről azt feltételezem, hogy rosszat tett velem.” [3] Lehet persze, hogy tévedek, mert akiről azt feltételeztem, hogy bajt okozott nekem, valójában ártatlan, de ez nem változtat azon, hogy az aktuális haragom mindig konkrét tartalmú, tehát „racionális

elemeket” is magában foglal. Ha például meggyőződöm arról, hogy nem A, hanem B tanár pofozta meg a fiamat az iskolában, a haragomat is átirányítom A-ról B-re. Azt is látnunk kell, hogy a hála vagy a harag, eltérő tartalmuk ellenére, lehet ugyanolyan intenzitású érzelem, és ez megint csak kétségesse teszi az érzelmek irracionálisának dogmáját.

interperszonális

Az érzelmek haszontalan és értelmetlen voltát hangoztató kritikusok másik érve, hogy az érzelmek ugyan nem teljesen irracionálisak, de túlzott jelentőséget tulajdonítanak a rajtuk kívülálló

személyek velünk kapcsolatos állásfoglalásainak. „Ha mások rosszat mondanak rólam, akkor ez rettenetesen feldühít”. Ez tehát azt jelenti, hogy az „én” alárendeli magát a külvilág ítéletének, és feladja az autonóm önbecsülés alapértékét. Pedig, mondják a sztoikus bölcsek, az a lényeg, hogy harmóniában legyünk saját benső meggyőződésünkkel, és ne foglalkozzunk a külvilág ítéleteivel. Csakhogy az emberi érzelmek jó része mégiscsak interperszonális természetű, nem lehet bezárni egyetlen személy „belső pszichéjébe”. A részvét, az együttérzés és a szeretet szociális érzelmek, és ha azt látom, hogy valakit súlyos csapás ért, például meghalt a gyereke, vagy valakit testi fogyatékossága miatt csúfolnak az osztálytársai, nem tudom (és nem is lenne értelme) magamba fojtani a részvétemet és a felháborodásomat, és közömbösen szemlélni embertársam szenvedését. Odaállok mellé és megpróbálom vigasztalni. „Ha elvetjük az önmegelégedettség kérdésében vallott sztoikus hagyományt, ugyanilyen következetességgel kell elutasítanunk azt az érvelést is, amelyet a sztoikusok az érzelmekkel szemben megfogalmaznak – ezek az érvek együtt állnak vagy buknak. De a sztoikusokkal szembeni kritika itt még nem ér véget, ugyanis jó okunk van arra, hogy általában se béküljünk meg az általuk képviselt állásponttal, és ne tekintsük elfogadható morálfilozófia alapvetésének. Ha el is fogadjuk a külső anyagi javakat elutasító álláspontjukat, arra már nincs okunk, hogy az érzelmek értékét általában is megtagadjuk. El kell ismernünk, hogy az érzelmek számos fontos esetben helyesnek és racionálisnak bizonyulnak, s hasznos vezérfonalak, hogy a lehető legjobb döntéseket hozzuk.” [4]

Ami az érzelmek és a pártatlanság normatív eszményének bonyolult viszonyát illeti, Nussbaum elismeri, hogy valóban kifogásolhatóak a döntések, amelyek pusztán érzelmi alapon ítélnék az egyik fél javára vagy ellenére. De ha megfordítjuk, és mondjuk követelményként szegezik nekünk, hogy „minden szülő köteles olyan objektivitással ítélni a saját gyerekééről, mint a glóbusz bármely gyerekééről!” – rögvess zavarba esünk. A személyes érintettség lehetetlenné teszi, hogy rideg racionalitással ítéljünk a hozzánk közel álló emberek sorsáról, nem is beszélve azokról az esetekről, amikor élet-halál kérdése a tét. Nussbaum rendszerint Dickens regényeiből vesz példákat, hogy szemléltesse a „pártatlan és érzelemmentes ítélkezés” ellentmondásait. Megtoldom a hivatkozásokat egy Tolsztoj-esszével: a 19-20. század fordulóján az író felfigyelt egy angol nyelvű újsághírré, hogy az ipari fejlődésben élenjáró Amerikában évről évre szinte exponenciálisan nőtt a vasúti balesetek száma, mivel egyáltalán nem léteztek sorompók és más biztosítóberendezések az átjáróknál.

[5] A sorompók felállításához szükséges műszaki feltételek ugyan már akkor is rendelkezésre álltak, de a chicagói vasúttársaság tulajdonosai és menedzsmentje úgy

gondolkodtak, hogy amíg a balesetet szenvedett polgároknak (leginkább persze a hozzátartozóiknak) fizetett kártérítés összege nem éri el a biztosító berendezések felszerelésének költségeit, inkább ne történjen semmi. „Ha az embernek csak számokkal van dolga, írja Nussbaum, mindig mondhatja, hogy 'ez a szám még rendben van', mert nincs különösebb társadalmi jelentősége.” [6]

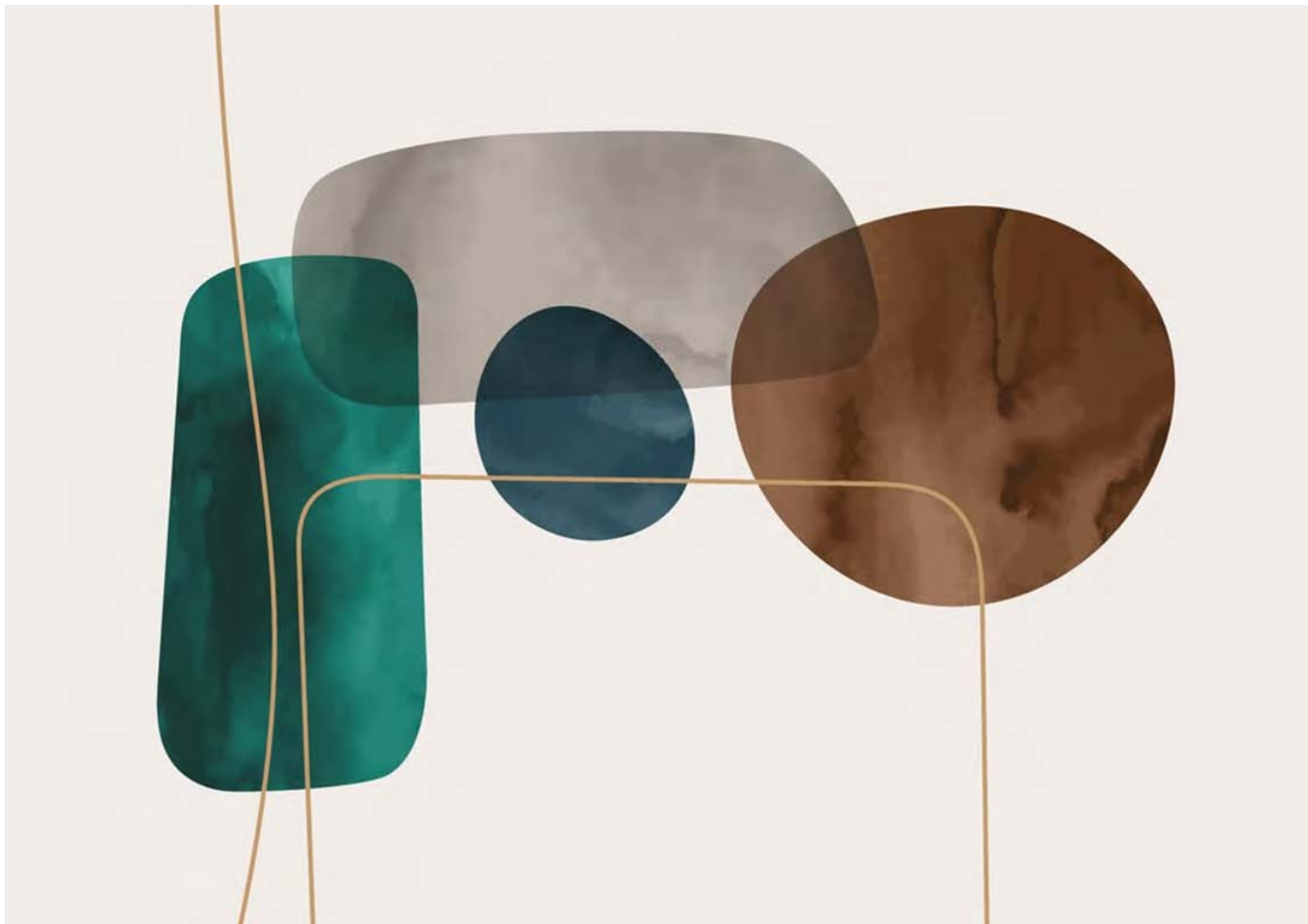
Az érzelmek haszontalanságát bizonyítani kívánó érv „az érzelmi alapú osztályszolidaritás” ellentmondásos természetét célozza meg. Akik így érvelnek, feltételezik, hogy az érzések mindig konkrét személyekre irányulnak, hiszen a nagyobb társadalmi csoportok csak absztrakt fogalmakként jelennek meg a legtöbb ember tudatában, így nem lehet valódi érzelmeket táplálni irántuk. Ugyanakkor az osztályszolidaritás redukcionista szemléletet is tükröz, hiszen a „nem a mi osztályunkhoz tartozó polgárok” iránt legfeljebb haragot és ellenszenvet érezhetünk, szeretetet aligha. Noha az érvelésben vannak részgazságok, mégsem cáfolhatatlan. Ismét regényhősöket idéz Nussbaum, olyan szereplőket, akik az elesettek és a kiszolgáltatottak iránti személyes érzelmeiket általánosan érvényes humanista emberszeretetté transzformálják. Sőt, a jól működő politikai intézményeknek is szükségük van a polgárok érzelmi támogatására. „Azt hiszem, hogy Rawlsnak és Smithnek igaza van: Valóban szükségünk van tiszta és világos fogalmakra, hogy igazságos intézményeket hozzunk létre. De bármennyire igaz is ez a megállapítás, a racionális gondolkodás számos felfogása (köztük Rawls elképzelése is) téves, amikor figyelmen kívül hagyja az érzelmeket, mert ahhoz, hogy valóban igazságos társadalmi intézményeink legyenek, nagyobb figyelmet kell szentelnünk az érzelmeknek.” [7]

Az érzelmek nem vakok, hanem az értékközpontú világtapasztalat intelligens formái, amelyek vagy azonosak elvi meggyőződéseinkkel, vagy kifejezetten támogatják azokat. Az ókori sztoikus filozófusok (legalábbis sokan közülük) és később Spinoza joggal társították az érzelmeket azzal a meggyőződéssel, hogy „sohasem lehetünk elegek önmagunknak”, és jó okunk van feltételezni, hogy ez a hit egyszerre helyes és politikailag értékes. De korábban Arisztotelész is egymás kiegészítőjeként beszélt az észről és az érzelemről: „A hallgatóságon keresztül érjük el célunkat, ha beszédünk hat érzelmeikre; mert nem ugyanúgy ítélünk, ha bosszúsak vagy vidámak vagyunk, ha szeretünk vagy gyűlölünk.” [8]

emocionálisabb lények

Végezetül Nussbaum azt az állítólagos érzelemellenes érvet is visszautasítja, hogy az emóciók szükségképpen „naivak és nőiesek”, ezért nem tarthatnak igényt arra, hogy

általános értéként elismerjék. Az érzéseknek nincs semmilyen „neme”. Nem létezik olyan „női természet”, amely lényegesen különbözne a „férfi természettől”. „Az én felfogásom alapján nincs semmilyen értelme annak, hogy nemek szerint különböztessük meg az érzelmeket. És valóban nincsenek is ilyen örökérvényű különbségek. Némely társadalomban léteznek tipikus formái a félelemnek, a haragnak vagy a szomorúságnak, amelyek egyaránt elfogadottak és társadalmilag értékesek mind a férfiak, mind a nők esetében. (Az antik Athén és Róma éppen ilyen társadalmak voltak – legalábbis amíg a filozófusok nem kezdték feszegetni ezt a kérdést.) Más társadalmak haszontalannak és értelmetlennek tartották az érzelmeket mindkét nem számára. Megint mások, eltérő mértékben ugyan, de mindkét nem esetében hasznosnak tekintették az érzelmi megnyilvánulásokat.” ^[9] Persze van annak magyarázata, hogy miért tekintjük a nőket emocionálisabb lényeknek, mint a férfiakat. Az ismert emberi történelem néhány ezer éve valóban arról tanúskodik, hogy a nők kiszolgáltatottabbak voltak, és jó ideig nem sok esélyük volt az önmegvalósításra. Egzisztenciájuk fenntartásáról jórészt a férfiak gondoskodtak, amit „érzelemtöbblettel” kellett viszonzniuk. Rájuk hárult a gyereknevelés feladata is, azt pedig végképp nem lehet „tisztán racionális tevékenységnek” tekinteni. A modern vagy inkább már posztmodern világ követelményei radikálisan átalakították a hagyományos nemi szerepeket, és lassan eltűnnek a munkamegosztás tradicionális formái. Ugyanakkor Nussbaum óvva int a folyamat erőltetésétől. Mert az a társadalom, amelyben kizárólag racionális nők és emocionális férfiak mozognak, semmivel sem jobb és élhetőbb, mint a jelenlegi. Többet ér, ha belátjuk: egy normális világban csak az értelem és az érzelem kooperációja teremthet teljes és értékes életet, amelyben mindkét nemnek nélkülözhetetlen szerepe van.

Az érzelmek pozitív társadalmi-közösségi funkcióját hangsúlyozza a francia filozófus, Frédéric Lordon is, aki napjainkban a globális finánckapitalizmus egyik legelszántabb bírálója. Lordon is rehabilitálná a közösséghez tartozás hagyományos értékét, és visszautasítja a gazdasági liberalizmus szélsőséges egoizmusát. Évtizedek óta kutatja Spinoza emócióelméletét, és számos munkájában alkalmazza korunk viszonyaira a németalföldi bölcselő tanait. ^[10] Így érvel a posztnemzeti individualizmussal és az absztrakt, „érzéstelenített” univerzalizmussal szemben: „(...) a közösség spinozai felfogása, amely általánosan osztott érzés – például a jó és a rossz közös értelmezése – konvergenciájából alakul ki, amely aztán a szuverén hatalom vertikálisát a tagság feltételeként határozza meg. A közösségi érzés mintegy túlnő a közösséget alkotó egyének individuális érzelmein. Ezek az érzelmek olyasmint hoznak létre, ami ugyan továbbra is az individuumokhoz tartozik, mégis túlmutat rajtuk. Spinoza számára ez a többlet a sokféleség lehetősége, ami megteremti a törvényes hatalmat.” ^[11]

Vagyis az újkor hajnalán Spinoza még úgy látta, hogy a jog és a hatalom szorosan összetartoznak. Akinek a „természet” több hatalmat adott, annak értelemszerűen több joggal is kell rendelkeznie. Ebből kiindulva feltételezte, hogy az ész által kontrollálhatatlan szenvedélyek nem kevés veszélyt rejtenek magukban (például a nők esetében). ^[12] Lordon, ellentétben Spinozával, az individuum mélyrétegeiből feltörő szenvedélyeket nem tekinti olyan veszélyeseknek, amelyeket a tudatos és racionális szubjektumnak mindenképpen kontrollálnia és szabályoznia kellene, hanem eszközöket lát bennük, amelyek a „radikálisan demokratikus haladás” alapját (is) képezhetik. ^[13] Vagyis a közös szenvedélyek és affektusok az élet örömteli gazdagodásának fontos eszközei lehetnek, nélkülük nem élhetnénk teljes és boldog életet. ^[14] Talán meglepő, de Lordon eszmefuttatásához kapcsolódva Slavoj Žižek is hajlandó elismerni, hogy akár a megvetett konzumizmusnak is lehetnek jó oldalai: végső soron van abban valamilyen felszabadító élmény, ha nem éhségünk csillapítása miatt válogatunk a bevásárlóközpontok polcain, hanem egyszerűen a kíváncsiság és a „felfedezőkedv” hajt. Persze Lordon számára a kollektív érzelmek és affektusok sohasem csak a szubjektumok mélyrétegeiben meghúzódó „lélektani motivációk”, hanem szociológiailag meghatározott jelenségek, ezért beszél – Marcel Mauss, Émile Durkheim és Pierre Bourdieu nyomán – a „szenvedélyek strukturalizmusáról”. A szenvedélyek működését döntően befolyásolják az adott társadalmi-gazdasági viszonyok, írja. Ezért addig meg sem érthetjük a kollektív szenvedélyek működését (például a manapság gyakran emlegetett populizmus valódi természetét), amíg nem szabadulunk meg a szubjektumfilozófiák zsarnokságától. A posztnacionalizmus apologétái – akik számára a nemzeti identitás és egyáltalán: a valahova tartozás élményei és értékei a teljesen elavult dolgok közé tartoznak – tévednek. Tévednek, mert érzéketlenek az ember észjárása és érzelmei iránt. Lordon pozitív példaként említi Alain Badiou-t, aki úgy vált radikálisan „univerzalista” gondolkodóvá, hogy közben „íz-ig-vér-ig francia” maradt. ^[15]

Martha Nussbaum számára is nyilvánvaló, hogy egy igazságos társadalom megteremtését és folyamatos reprodukcióját csak olyan politikai rendszer garantálhatja, amely kitüntetett értéket tulajdonít az érzelmi elkötelezettségeknek. De számomra úgy tűnik, Nussbaum Lordonnál erőteljesebben hangsúlyozza az ősrégi

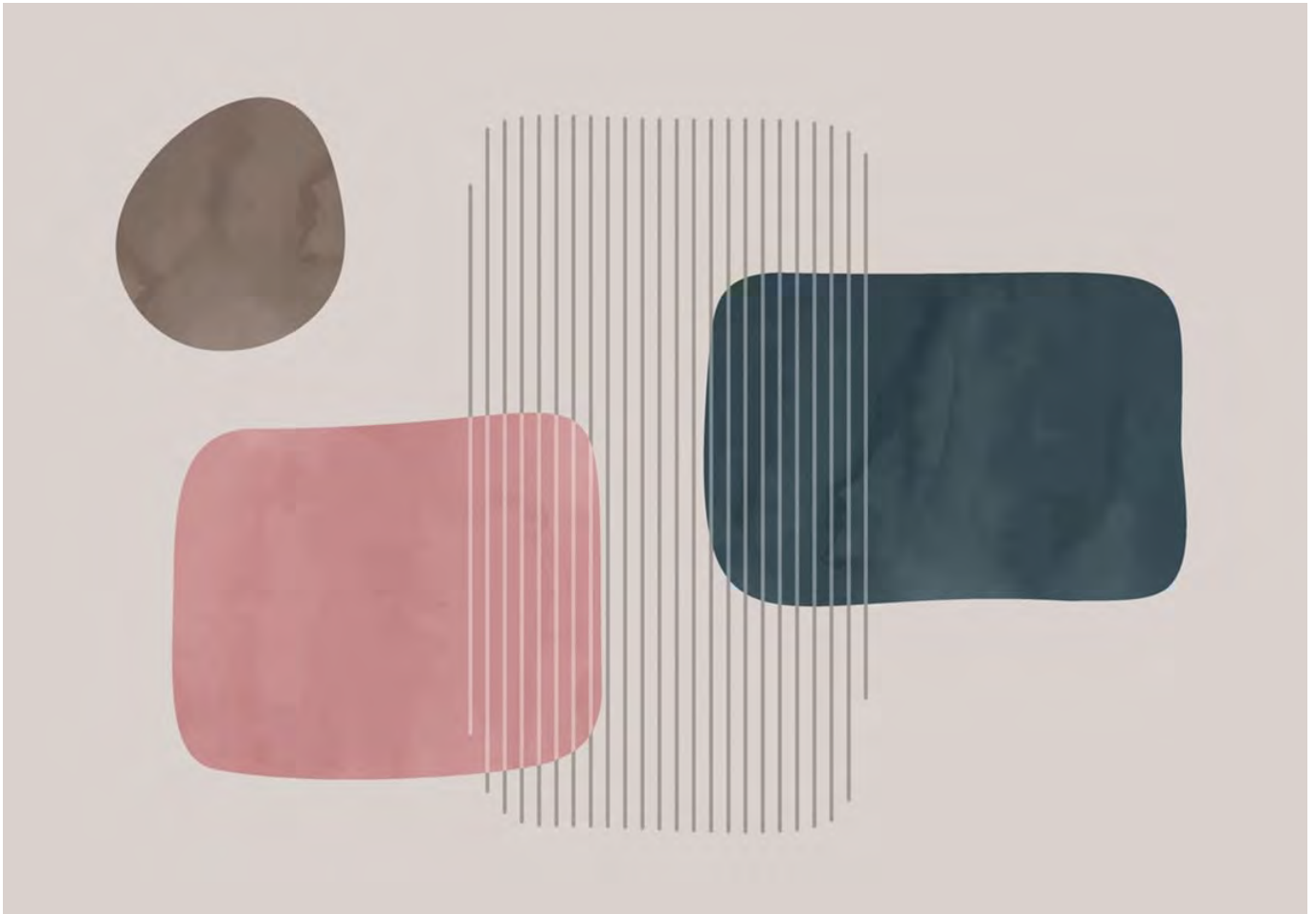
történelmi tapasztalatot, hogy az érzelemalapú politizálás korántsem veszélytelen vállalkozás. A *Politikai emóciók* című munkájában közel kétszáz oldalt szentelt a politikai nyilvánosságnak általában, illetve a patriotizmusban közvetlenül is megjelenő érzelmi elkötelezettség ellentmondásos természetének. ^[16]

sötét és nehezen kiismerhető erők

Mert mi a patriotizmus? „A patriotizmus olyan erős érzület, amely a nemzet egészére kiterjed. A szeretet sajátos formája, különbözik az absztrakt elvek igenlésétől és

elismerésétől. Ez a szeretet magában foglalja az érzést, hogy a nemzeti közösség tagjai a nemzetet *sajátjuknak* tekintik, és az adott nemzet rituáléi is rendszerint ebből az egységérzésből erednek.” ^[17] A francia „*Marseillaise*” vagy az amerikaiak kultikus dala, az „*Én országom, rólad énekelek*” voltaképpen egyes szám első személyé transzformálja a közös élményeket és tapasztalatokat. A hazafias szeretet, hasonlóan a szerelemhez vagy a családszeretethez: a partikulárisra irányul. Például egy csodálatos tájra, valamilyen kitüntetett történelmi eseményre. Emellett a hazafias érzés teljes önátadást és hűséget követel, a nemzet múltjának eleven történelméből merít erőt, és a még bizonytalan jövőre irányul. Ernest Renan így foglalta össze a nemzeti érzés lényegét: „A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, amely voltaképpen egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget.” ^[18] De mi hasznunk származhat az ilyen érzelemből? A hazafias szeretet különleges karaktere és a benne megbúvó erotikus mozzanat láthatóan azzal a következménnyel jár, hogy egyszer csak sötét és nehezen kiismerhető erők vesznek birtokba bennünket. Ennek az erőnek vannak jó és rossz oldalai. Nussbaum az olasz nemzet egyik megteremtőjeként ismert író és politikus, Giuseppe Mazzini gondolatait idézi, amelyet szerinte a jó értelemben vett patriotizmus kvintesszenciájának tekinthetünk. Mazzini azt írja, hogy mindennapi életünket jórészt a kapzsiság és az önérdek-érvényesítés vágya uralja, amely – megfelelő ellenerő hiányában – minden további nélkül

feláldozza a közérdeket. Tehát valamiféle motivációs ellenerőre van szükségünk, de „(...) ennek nem lehet olyan absztrakt tárgya, mint 'az emberiség', konkrétan és megélhetőnek kell lennie. A nemzet eszméje éppen ilyen. Mert lokális és eléggé a 'miénk'; megfelelően konkrét vagy könnyedén konkretizálható. Így erősen motivál, hogy legyőzzük a szívünkben rejtőző kapzsiságot és egoizmust.” [19]

Ugyanakkor nem lehet elhallgatni, hogy a hazafias érzéseket nemcsak a közösségépítésre és a közös múlt iránti tisztelet és megbecsülés nemzedékről nemzedékre történő átörökítésének céljára lehet mozgósítani. Mert itt „(...) számos Szküllához és Kharübdiszhez hasonló kellemetlen problémával kell szembenéznünk, ezek minden valószínűség szerint még a legéberebb utazókat is képesek lerántani a mélybe.” [20] A sokfejű és éles fogazatú Szkülla a tengerszoros egyik oldalán állít csapdát az utazóknak. A mi esetünkben a Szkülla egyik „feje” a behódolás veszélye a hamis értékeknek. A másik „fej”, amikor a patriotizmus a kisebbség(ek) lelkiismeretét terheli azzal, hogy olyan rituálék gyakorlását követeli tőlük, amelyet ezek nem

feltétlenül érznek sajátjuknak. „A harmadik ‘fej’ a szolidaritás és a homogenitás túlhangsúlyozása, amely minden kritikai szellemet kiirtással fenyeget.” [21] A tengerszoros másik partján pedig Kharübdisz áll lesben, hogy hatalmas örvényként a mélybe rántsza azokat a hajósokat, akik túl messzire távolodtak Szküllától. Esetünkben Kharübdisz fenyegetése az Arisztotelész által „felvizezett motivációnak” nevezett veszélyként jelenik meg, amikor némelyek úgy érvelnek, hogy a társadalmi kohézió megteremtését, kiiktatva minden érzelmi kötődést, pusztán a racionálisan működő jogszabályok „autopoietikus erejére” kell bízni.

Nussbaum alaposan számba veszi a veszélyeket, amelyek a hazafias érzelmek kizárólagos értékékkénti tételezéséből és a patriotizmus iránti teljes érzéketlenségből fakadnak. Kezdve a Szküllával szimbolizált veszélyekkel. Ezek legfontosabbika a *kirekesztő vagy hamis értékek* ráerőltetése a közösség minden tagjára. Azért, mert érzelmeket ébresztünk embertársainkban, még nem biztos, hogy rossz ügyet szolgálunk. De a veszély ott leselkedik, s mint a huszadik században, a hazafias érzelmeket gyakran állították más népek, kultúrák, rasszok vagy éppen vallások iránti gyűlölet szolgálatába. „Noha nem tagadható, hogy az erős érzelmi kötődést a nemzethez gyakran összekapcsolták a más népek iránt megvetéssel, ennek nem kell feltétlenül így történnie: minden nehézség nélkül elképzelhető, hogy különböző népek sikeresen együttműködjenek egyazon cél megvalósításáért.” [22]

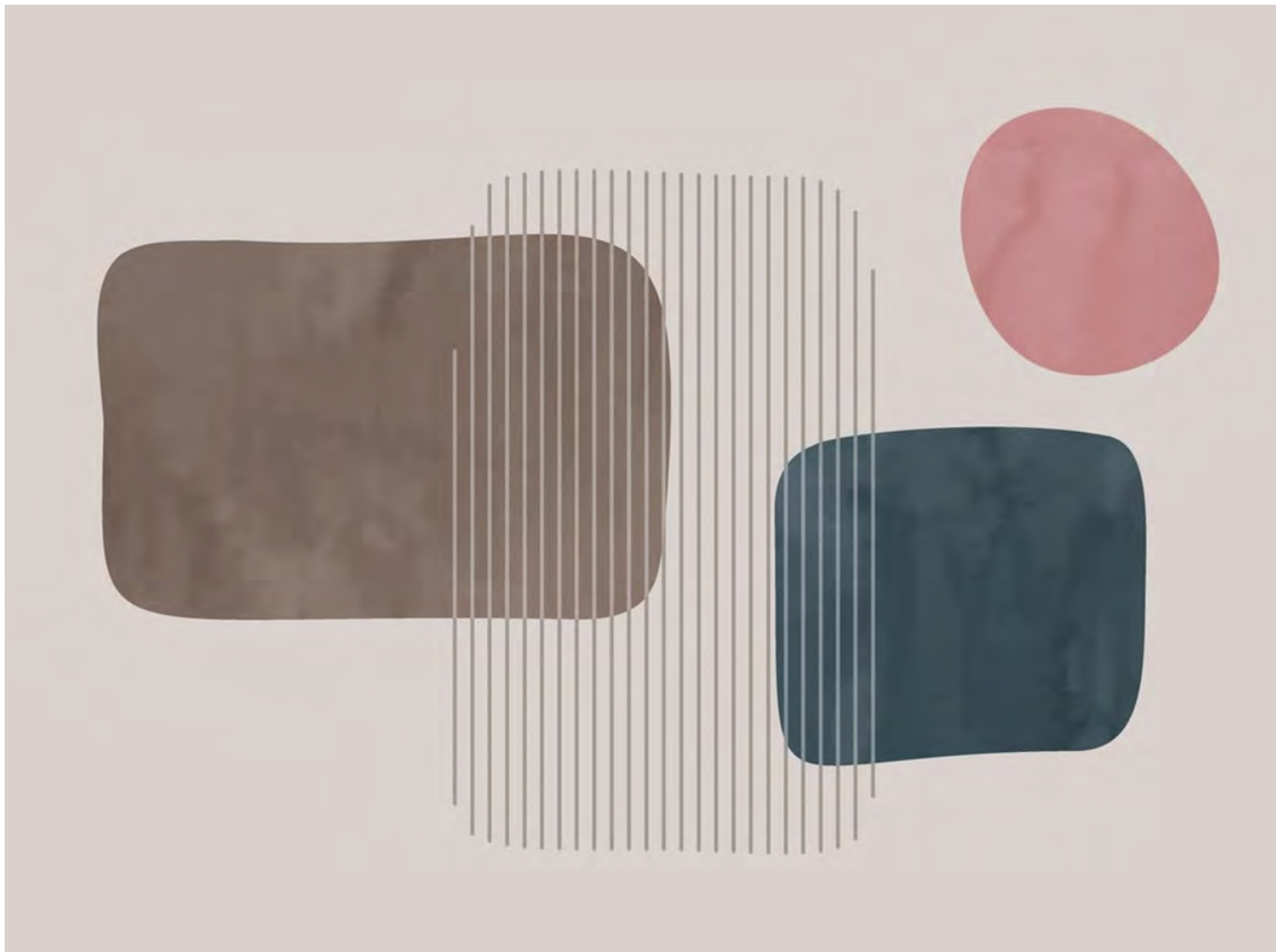
ők a valódi mártírok

Szküllá „második feje” azokat a vallási, kulturális vagy nyelvi kisebbségeket fenyegeti, amelyek fontos kérdésekben a „fősodortól” eltérő nézeteket vallanak. Csak az amerikai történelem

utóbbi kétszáz évéből számos példát találhatunk. A tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben az Amerikába érkező katolikusokat idegen hatalom, a római pápa „ügynökeinek” nevezte a közvéleményt erősen befolyásoló protestáns/neoprotestáns sajtó. Sokan az apácák életvitelével és öltözkészékével nem voltak kibékülve, ezeket „középkoriasnak” és a „higiéniai szabályokkal ellentétben állónak” minősítettek. Közismert az is, hogy bizonyos amerikai iskolákban a tanítás előtt vagy után minden gyereknek kötelező tisztelni az amerikai zászló előtt. Ez általában nem okoz gondot, de némelyik vallási közösség „belső szabályzata” tiltja a tisztelet efféle kinyilvánításait,

mert bálványimádást látnak benne. Még a huszadik század közepén is rendszeresen tiltottak ki gyerekeket az iskolából, ha nem tisztelegtek az amerikai zászló előtt. Jó néhány vallási közösség (például a Jehova Tanúi kisegyház) visszautasítja a házassági fogadalmat, mert vallási hittételük súlyos megsértését látják benne. Az is köztudott, hogy a Jehova Tanúi egyház tagjai – pacifista meggyőződésükre hivatkozva – visszautasítják a fegyveres katonai szolgálat kötelezettségét. A második világháború alatt az Egyesült Államokban nemcsak súlyos börtönbüntetéssel fenyegették az egyház katonakorú férfi tagjait, de az amerikai média rendszeresen „hazaárulóknak” és „náciügynököknek” nevezte őket. (Akkoriban talán nem is tudták Amerikában, hogy a náci Németországban koncentrációs táborokba zárták a Jehova Tanúi egyház tagjait, és legtöbbjüket el is gázosították, mert Luciferrel azonosították Hitlert és politikai rendszerét. Némelyek azt mondják, és nem is alaptalanul, hogy ők a valódi mártírok, hiszen ők a meggyőződésük miatt haltak meg. Előttük állt a lehetőség, hogy azt mondják: „Bocsánat, tévedtem, végül is igazán derék ember ez a Hitler”, és akkor minden további nélkül kisétálhattak volna a tábor kapuján. Állítólag senki sem tagadta meg a hitét, inkább vállalta a halált.)

Szküllá harmadik „feje” azt követeli a nemzet tagjaitól, hogy ellentmondás nélkül vessék alá magukat a nemzet vélt vagy valós érdekeit szolgáló eszméknek és tartózkodjanak a különvéleményektől. Vagyis a teljes homogenizáció követelménye ez, amely nem biztosít szabadságot az egyéni álláspontok kialakítására, illetve nem fogadja el azok nyilvános képviseletét. Ez a kifogás is jogos, mondja Nussbaum, de látni kell, hogy az efféle, az egyéni szabadságot korlátozó követelmények nemcsak a rosszul értelmezett patriotizmus esetén merülnek fel, hiszen másfajta emberi közösségekben is gyakran találkozhatunk velük. A helyesen értelmezett patriotizmusnak el kell kerülnie mindhárom veszélyforrást. De az egyik szörny előli menekülés során nem futunk-e bele a másikba, Kharübdisz „karjaiba”?

Kharübdisz legnagyobb veszélye a „felvizezett motiváció” követelménye. A kifejezés Arisztotelésztől ered, és Platón államelméletének kritikája kapcsán használja a *Politikában*. Platón úgy gondolta, az ideális államban senkinek sem lehet magántulajdona és a pártatlanság követelménye a legelső érték – ez viszont feltételezi, hogy a politikai jogokkal rendelkező polgároknak meg kell szabadulniuk mindenféle családi és baráti (érzelmi) kötődéstől, és kizárólag az államérdek „racionális képviselőjére” koncentrálnak. Arisztotelész nem fogadta el a rideg hozzáállást: „Mert az embereknek két lényeges körülmény van, ami a törődésről és a szeretetről tanúskodik: a tulajdon és a vonzalom; csak hogy ezek egyike sem lehet meg az ilyen polgároknál.” ^[23] A polgárok nem hihetik, hogy az államban lévő minden gyerekért egyforma felelősséggel tartoznak. A platóni ideális állam egy kolosszális háztartáshoz hasonlít, ahol annyi tennivaló akad, hogy végső soron senki

sem érez felelősséget semmiért, „(...) elkerülhetetlen, hogy az ilyen közösségben a szeretet fel ne híguljon, s a legkevésbé nevezi majd 'enyémnek' a fiút az atya, és az atyát a fiú.” [24]

Nussbaum úgy látja, a patriotizmus „érzelmi kiüresítésre” törekvése napjainkban tovább él, jelei tetten érhetők az egyébként „mesterének tekintett” John Rawls politikafilozófiájában is. Rawls nem becsülte le az érzelmek és a fantázia jelentőségét a társadalmi-közösségi élet különböző területein, de ragaszkodott az érzelmi kapcsolatok reciprocitásának feltételéhez (mert ezt követeli meg az igazságosság elve), ami például azt jelenti, hogy a gyerekek kötelessége „érzelmileg meghálálnia” a szülői szeretetet. De mi történik, ha a gyerek hálátlan, és nem viszonzozza a szeretetet és gondoskodást? Ekkor már nem tarthat igényt a szülői szeretetre? Vajon nem túlságosan elvont emberképpel dolgozik Rawls? És nem rántja-e az utazót, aki azonosul Rawls absztrakt teóriájával, Kharübdisz örvénye a mélybe? Persze Rawls sem állítja, hogy a gyerekek egy elvont értéket, nem pedig hús-vér apját és anyját kell szeretnie. „De mivel a valóságos ember valóságos problémáit rendre megkerüli, nem veszi észre sem a hasznosítható lehetőségeket, sem a potenciális veszélyeket.” [25]

a pártatlan ítékezés apostola

John Rawls elméletében vannak ugyan hiányosságok, írja Nussbaum, de ezeken túl lehet lépni, és maga az elmélet eredményesen fejleszthető. Nussbaum érinti az „alkotmányos

patriotizmus” Jürgen Habermas által kidolgozott elméletét is. Szerinte az mindenképpen Habermas mellett szól, hogy hajlandó elismerni, hogy a politikai elveknek – a racionális igazoláson túl – szükségük van emocionális támogatásra is. „Ugyanakkor, Rawlsszal ellentétben, Habermas még csak kísérletet sem tesz, hogy megfogalmazza, mi ezeknek az érzelmeknek a valódi tartalma és milyen politikai hatást fejtenek ki.” [26] Habermas koncepciója túlságosan moralizáló, illetve annyira absztrakt és „felvizezett”, hogy nehéz elképzelni, miképpen működhet a mindennapi életben. A tragikus német múlt persze rendkívül szkeptikussá és érzékennyé teszi az embert, amikor a politika világában az erős érzelmekre, különösen, ha a patriotizmus

fontosságára apellál. ^[27] De a német történelem azt is példázza, hogy a liberális és szociáldemokrata értékeknek is van mobilizáló erejük, és ugyanúgy képesek érzelmi azonosulást kiváltani a lakosság széles rétegeiből, mint a szélsőjobb „érzelempolitikája”. Habermas extrém módon megnyilvánuló elvontságát valószínűleg azzal magyarázhatjuk, hogy a pártatlanság nagyon fontos érték számára. De voltaképpen mit jelent ez a pártatlanság emocionálisan? Nála jóval bőbeszédűbbnek bizonyult egykor a sztoikus filozófus császár, Marcus Aurelius, aki ugyancsak a szenvedélymentes élet és a pártatlan ítélkezés apostola volt. Marcus már az *Elmélkedései* első könyvében közli az olvasóval: „Nevelőmtől tanultam, hogy a cirkuszban sem a zöldek, sem a kékek, sem a kerekpajzsúak, sem a hosszúpajzsúak pártjához ne csatlakozzam (...).” ^[28] A sztoikus bölcs számára nem elfogadható sem a pártosság, sem az elvtelen lokálpatriotizmus. Nussbaum úgy véli, ha Marcus Aurelius ma élne, bizonyosan megvetően beszélne a különböző futballcsapatok szurkolótáborairól. Marcus még a családhoz, a szülővároshoz vagy a hazához fűződő vonzalmakat is elutasítja, és a privát érzelmekről való lemondásra ösztönöz. Az a fontos, hogy ne ragadjunk le a partikuláris érzelmek szintjén, és lehetőleg minden embertársunk érdekében mozgósítsuk a bennünk rejlő energiákat. De bármilyen meggyőzően érvel az érzelemmentes erkölcsi univerzalizmus mellett, valahogy mégis „embertelennek” tűnik. „Marcus eszmefuttatásában az a legnyugtalanítóbb, hogy a pártatlan ‘patriotizmus’ mélyrétegeiben szeretne elrejtőzni. Csak olyan patriotizmust hajlandó elismerni, amely absztrakt elveken nyugszik. Azt állítja, hogy az egyetemes és következetes pártatlanság megköveteli az érzékiség felszámolását.” ^[29] Persze, az általunk ismert történelem tele van jogtalansággal, szélsőséges, egoista nacionalizmusokkal és a lojalitás erősen szelektív változataival. Mindez mégsem meggyőző érv amellett, hogy fordítsunk hátat a hazaszeretetnek, és ne próbáljuk a nemzetünk iránti érzelmeinket az általános emberszeretettel összhangba hozni.

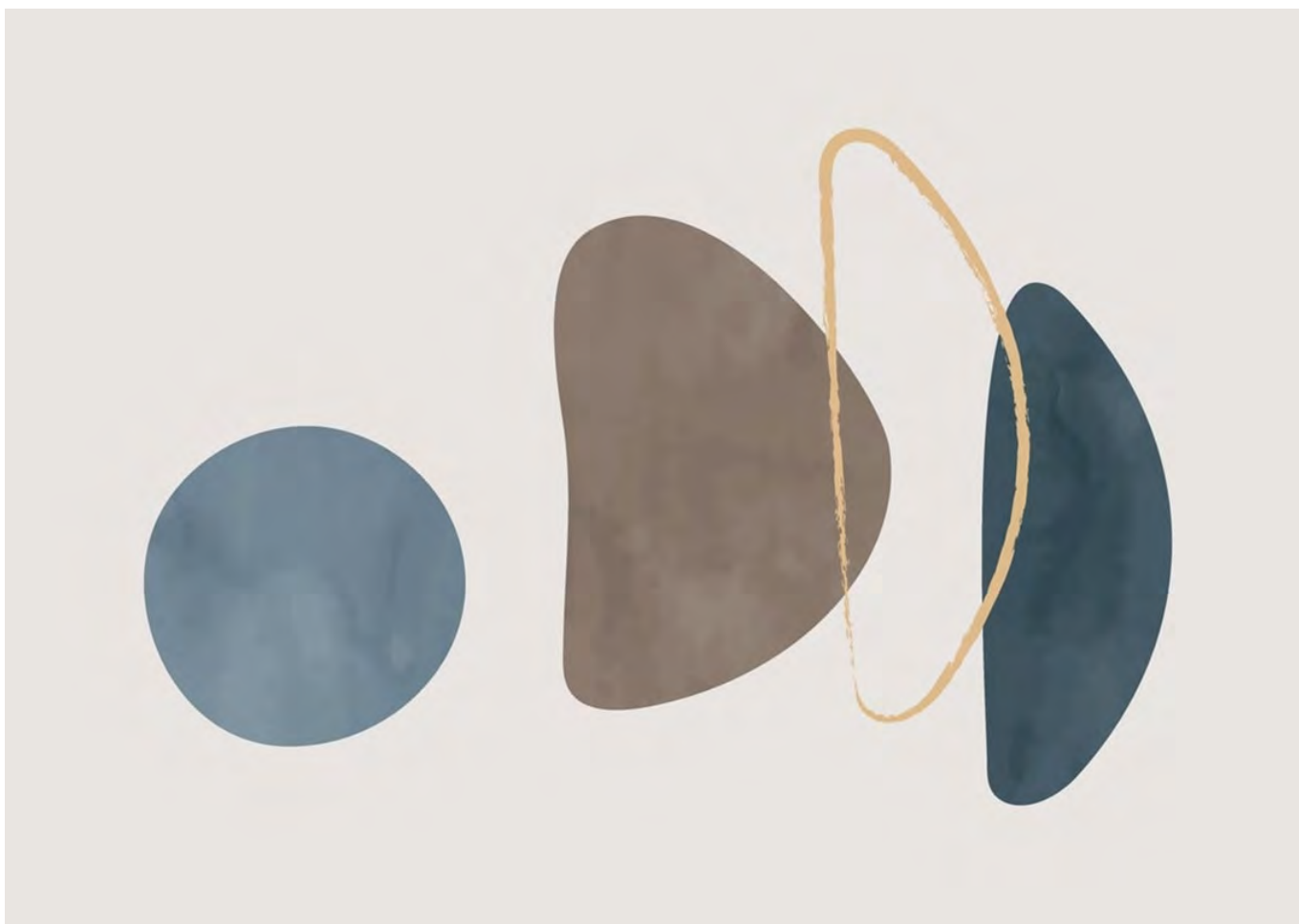

Sokak szerint Habermas demokrácia-felfogása Böckenförde elhíresült tételének tagadására épül, e szerint a *jogállam* saját előfeltevéseit *jogilag* már nem tudja garantálni. Habermas viszont lehetségesnek tartja a tiszta jogi garanciát, mivel Böckenförde tétele csak addig a pillanatig érvényes, amíg a liberális állam nem képes monarchista (és domesztikált) elődeitől megszabadulni. Az igazi jogállamban – ahol a polgárok közössége magamagának teremt alkotmányt – nincs szükség semmilyen jogot megelőző vagy azon túli tekintélyre, mert a jogrendszer önszerveződő (autopoietikus) teljesítménye minden lehetséges konfliktust „kezelni tud”. Tény, hogy a társadalmi-politikai kapcsolatok Habermas-féle „joghatósági redukcióját” számos történész és filozófus fejcsóválással fogadta. Mert ha igaz Habermas álláspontja, meg kellene válaszolnunk a kérdést, hogy mely instancia képes az aktuális alkotmány megváltoztatására? „A népszuverenitás valószínűleg nem, mivel ezt Habermas nagy lélegzetvétellel pusztán csak ‘erkölcsi szubsztanciaként’ kezeli, és ebben a minőségében lényegében semmibe veszi.” ^[30] Ezzel viszont kitessekel a látótérből

a politikum egyik legfontosabb dimenzióját: a rendkívüli állapotokat és a vészhelyzeteket. A jog mindenhatósága (nomokrácia) ugyanis láthatatlanná teszi a különleges szituációkat, amikor éppen azért kell felfüggeszteni az alkotmányos rendszer bizonyos részeit, hogy meg lehessen menteni az államszervezet működésének egészét. Habermas értelmezésében az összes politikai döntés úgyszólván „előre programozottan” működik, ahol kivételes helyzetek elő sem fordulhatnak. Ez a rideg racionalitással működő, önszervező rendszer valamennyi mentális elemet kiiktat a politikából, pedig e nélkül, állítja Egon Flaig, egyetlen demokrácia sem létezhet. Ezért szerinte teljes félreértésen alapul Habermas tézise, hogy „A jog semlegessége az etikai különbségekkel szemben azzal magyarázható, hogy a komplex társadalmakban nem kapcsolható össze minden polgár egy szubsztanciális értékkonszenzus révén, csak a legitim jogalkotás és hatalomgyakorlás eljárásairól kialakított megállapodáson keresztül.” [31] Habermas kommunikatív cselekvésmélete, hasonlóan Niklas Luhmann rendszerelméleti felfogásához, azt vallja, hogy a tartalmi elemekkel terhelt – azaz a kollektív identitásokat is magában foglaló – *erkölcsi integrációt* el kell választani az absztrakt és érzelemmentes *politikai integrációtól*. Pedig a dolgok logikája ezzel ellentétesen működik, véli Egon Flaig. Az alkotmányos elvek csak egy előzetesen adott, a köznap morálra épülő politikai kultúra keretei között értelmezhetők, legalábbis amíg a társadalmi nyilvánosság fogalmának valamilyen konkrét és gyakorlati értelmet tulajdonítunk. Persze amikor a jogrendszer is megteremti a saját politikai kultúráját, létrejönnek a keretek, amelyek pontosan szabályozzák az állampolgári lojalitás előzetesen adott, úgynevezett „naiv formáit”. Az európai országok alkotmánybíróságai azonban „aprócska szervezetek”, amelyek nem rendelkeznek demokratikus legitimációval. „Az alkotmánybíróság láthatóan arra törekszik, hogy a demokratikus elveket alárendelje egy új típusú nomokráciának. Ha a politikai kultúra mértékét kizárólag az alkotmányos elvek értelmezésének feladatában határozzuk meg, az alkotmánybírák döntései jó esetben is egy passzív politikai kultúra homályos vázlatai. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy magát a társadalmi nyilvánosságot ültetjük tolókocsiba.” [32]

paradox következmény

Kétségtelen, folytatja Flaig, hogy az utóbbi évtizedekben a Habermas-féle kritikai elmélet hegemon pozícióra tett szert a német tudományos és egyetemi életben. Szerinte ez azzal a paradox következménnyel járt, hogy a morális felsőbbrendűség igényével fellépő kritikai elméletet „ma már szinte lehetetlen kritizálni”. Csakhogy az előző generációk iránt érzett hála elutasításának szomorú következményei vannak: fokozatosan semmivé foszlanak a köztársaság erkölcsi fundamentumai, és mivel „(...) az összetartozás érzése negatív megítélés alá esik, lassan el is tűnik.” **[33]**

Egon Flaig egyébként elismeri, hogy az állampolgári lojalitást Habermas is alapvető értéknek tekinti, hiszen ez teszi lehetővé, hogy egy adott közösség politikai kultúrája nemzedékről nemzedékre öröklődjön: „Maga a lojalitás, írja Habermas, az alkotmányos elvek olyan interpretációjában gyökeredzik, amelyet minden államnemzet a saját történelmi tapasztalata alapján végez el, és amely – ennyiben legalábbis – etikailag nem lehet semleges.” **[34]** A Habermas által emlegetett

lojalitás és történelmi emlékezet azonban nagyon szűkre szabott, mindössze három generáció emlékezetkultúrájára terjed ki, ami korántsem elegendő egy hatékonyan működő organikus szolidaritás megteremtésére és folyamatos reprodukciójára. A Habermas által emlegetett „poszt-konvencionális / poszt-tradicionális identitás” túlságosan szűk időkeretben gondolkodik, ezért nem biztosít lehetőséget arra, hogy a naiv és nem-reflektált értékek beépüljenek az átlagpolgári habitusba.

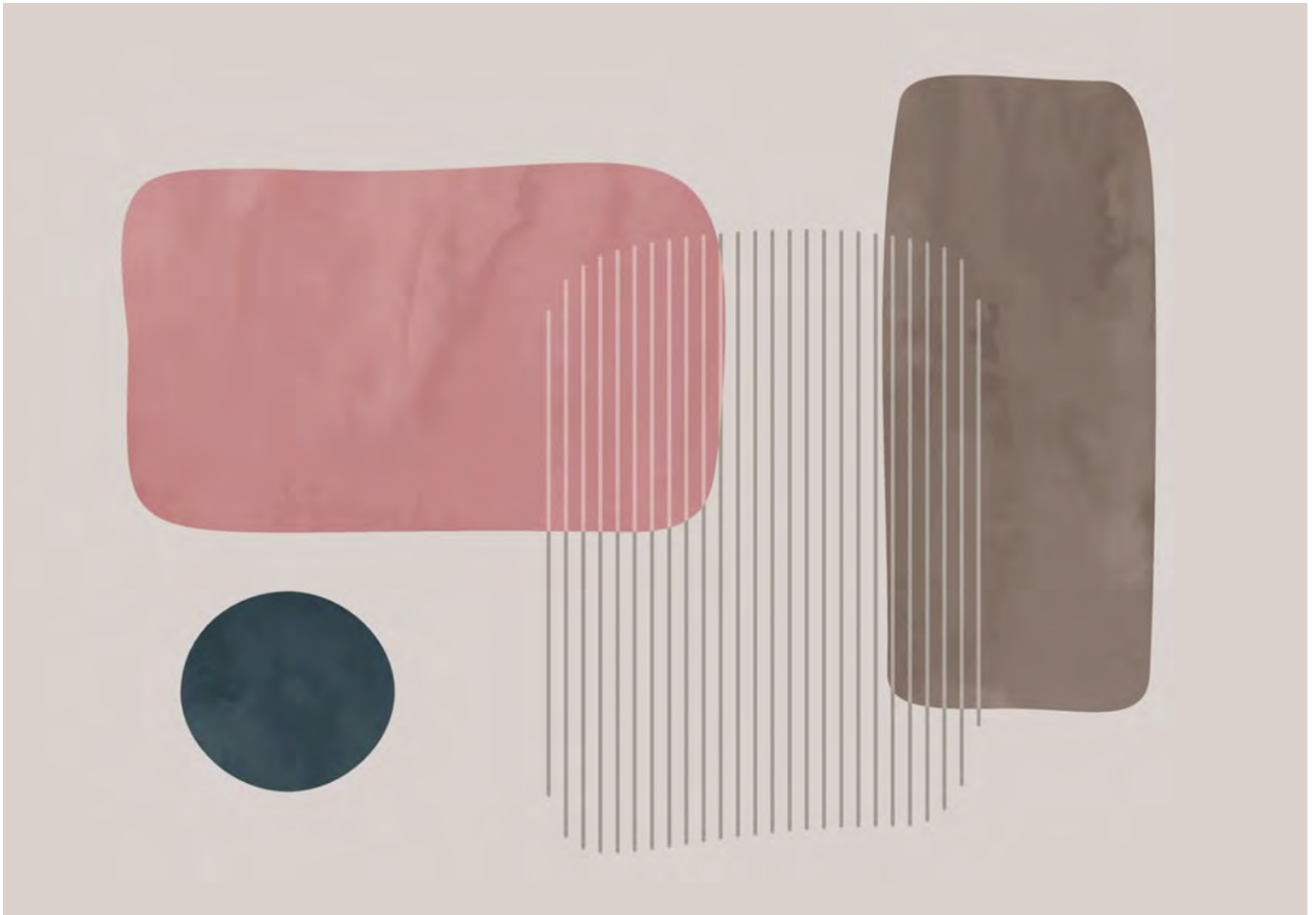
komoly demokrácia-deficit

Sok igazság van a kritikában, de az Egon Flaig által vallott „organikus demokrácia-felfogás” és „felvilágosult republikanizmus” sem problémamentes.

Hiszen úgyszólván minden hagyományban – még a leginkább demokratikusnak tekintett nyugat-európai nemzetek hagyományaiban is – lehetnek az általános emberi jogokkal nehezen összeegyeztethető értékek és szokások, amelyek megkövetelik az állam jogintézményeinek kontrollját. Nem világos az sem, hogy Egon Flaig szemében, aki önmagát a „felvilágosult konzervativizmus” szerzőjeként definiálja, miért értékelődik le ennyire a formális jog szerepe a társadalmi kohézió fenntartásában, amikor a felvilágosodás gondolkodói éppen a társadalmi kapcsolatok „racionális és kiszámítható jellegében” látták a polgári jövő zálogát. Abban igaza lehet, hogy a jogrendszer abszolutizálása és minden külső kritikával szembeni immunizálása és a konkrét politikai/állampolgári kontroll teljes kiiktatása végső soron a népakarat „kiherélését” jelenti, ami komoly demokrácia-deficitet eredményez. [35]

Érdekes, hogy a német konzervatív Egon Flaig számos kérdésben hasonlóan gondolkodik, mint az amerikai liberális Martha Nussbaum. Mindketten nehezményezik, hogy az „állandó progresszió és gazdasági hatékonyság” imperatívuszára hivatkozva a köz- és felsőoktatásból mára szinte teljesen száműzték a klasszikus humán kultúra maradványait is. [36] Úgy tűnik, a pedagógiai reformok élharcosai számára Platón és Arisztotelész eszméinek, Cicero és Marcus Aurelius elmélkedéseinek vagy Szophoklész tragédiáinak már nincs semmilyen „kézzel fogható” vagy „profitot termelő” értéke, ezért az a legjobb, ha ezek a munkák a könyvtárak polcain porosodnak. [37] Pedig a „pedagógiai progresszivitás” bajnokainak nem ártana, ha elolvasnák Hannah Arendt *Az oktatás válsága* című

tanulmányát, amelyben a szerző már a múlt század ötvenes éveinek Amerikájában figyelmeztetett az oktatás állandó reformjaiból fakadó veszélyekre. Arendt szerint éppen a forradalmi és újíto eszmék elkötelezettjeinek kellene belátniuk, hogy az a legjobb megoldás, ha az oktatás-nevelés *konzervatív alapokon* nyugszik. Hiszen a konzervatív szellemben nevelkedő fiatalok, ha felnőttként majd valami *újat és mást* szeretnének csinálni, mint elődeik – ami egyébként természetes törekvés –, pontosan tudniuk kell, hogy *mi az, amihez képest* mást és újat szeretnének csinálni. [38]

Érdemes hát újra feltenni a kérdést: hogyan viszonyuljunk a Janus-arcú patriotizmushoz? Mellette vagy ellene foglaljunk-e állást? Válaszában Nussbaum ismét Renan gondolataira emlékezteti az olvasót: a nemzet nem befejezett képződmény, ami ott áll készen előttünk. „A nemzet 'szellemi elv', ami sokféle elemből áll. Így a számomra mértékadó államférfiak (Washington, Lincoln, King, Gandhi, Nehru) sohasem egy előzetesen adott nemzeti identitásról beszéltek, hanem a történelem és az emlékezet anyagából építették fel a maguk patriotizmusát. Néhány

történelmi tényt hangsúlyoztak, másokat háttérbe szorítottak vagy éppen teljesen mellőztek. El kell ismernünk, hogy ezek a személyek jól végezték el feladatukat, és ügyesen navigáltak Szkülla és Kharübdisz között. Intenzív szeretetet ébresztettek hazájuk iránt. S tették mindezt anélkül, hogy közben kirekesztő homogenitást vagy hamis értékeket népszerűsítettek.” [39]

folytatjuk

1. Nussbaum, Martha C.: Gefühle und Fähigkeiten von Frauen. In: Uő. *Gerechtigkeit oder Das gute Leben*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2014. (8. kiadás), 137. ↑
2. I. m. 142. ↑
3. I. m. 145. ↑
4. I. m. 155. ↑
5. Lásd Tolsztoj, Lev: Mi vallás és mi is a lényege? In.: Török Endre (szerk.): *Az orosz vallásbölcselet virágkora I. Vigilia*, Budapest, 1988. 44. Ford.: Baán István ↑
6. Nussbaum i. m. 158. ↑
7. I. m. 166. ↑
8. Arisztotelész: *Rétorika*. Telosz Kiadó, Budapest, 1999. I. könyv, 2. fejezet (1356a) 33. Ford.: Adamik Tamás ↑
9. Nussbaum, i. m. 168. ↑
10. Lásd például Lordon, Frédéric: *Imperium. Structures et affects des corps politiques*. La Fabrique édition, Paris, 2015; uő. *Les affects de la politique*. Éditions du Seuil, Paris, 2016. ↑
11. Idézi Slavoj Žižek. Lásd Žižek, Slavoj: *Der Mut der Hoffnungslosigkeit*. S. Fischer Verlag, 2017. 337–340. Ford.: Frank Born ↑
12. I. m. 337–340. Spinoza is „korának gyermeke” volt, és úgy látta, a férfiak és a nők szellemi, mentális és fizikai képességei eltérőek. A nőket inkább az érzelmeik irányítják, a férfiak inkább „észlények”. S mivel az ész az érzelem fölött áll, a férfiak több joggal rendelkeznek. Mint Žižek helyesen mondja, a legismertebb „polgári” antifeministák (Fichtétől Otto Weiningerig) Spinozát követve ugyancsak a nemek között meglévő „természetes egyenlőtlenségre” hivatkoznak, amikor a nőket „korlátozott jogi képességekkel rendelkező lények”-ként határozzák meg. ↑
13. „Ezért van az, mondja Spinoza, hogy az *eszmék mint eszmék* képtelenek arra, hogy testünk fölött hatalmat gyakoroljanak. Csak az értelmiségi aprómunkások, például szerkesztők, szakértők, politikusok és egyetemi emberek – a saját partikuláris helyzetükből kiindulva – hajlamosak azt hinni, hogy az 'eszmék uralják a világot', mondja Lordon. Az effajta feltételezés mögött voltképpen a következő 'finom cérnával varrt szillogizmus' húzódik meg: ha az eszmék uralják a világot, és *mi* vagyunk az eszmék termelői, akkor *mi* uraljuk a világot is...” Lásd Lordon, Frédéric: *Les affects...*, 22. ↑
14. Vö. Žižek, i. m. 341. ↑
15. I. m. 342. Nem úgy, mint Jürgen Habermas és Ulrich Beck, akik „élettelen univerzalista elméleteket dolgoztak ki.” Uo. ↑
16. Nussbaum, Martha C.: *Politische Emotionen*. Warum Liebe für die Gerechtigkeit wichtig ist? Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2013. 305–594. Ford.: Ilse Utz ↑

17. I. m. 316. ↑
18. Renan, Ernest: *Mi a nemzet?* Holmi, 1994. augusztus. 185. Ford.: Réz Pál ↑
19. Nussbaum, *Politische...*, 319. ↑
20. I. m. 315. ↑
21. I. m. 315. ↑
22. I. m. 323. ↑
23. Arisztotelész: *Politika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 101–102. (1262b) Ford.: Szabó Miklós ↑
24. I. m. 101. (1262b) ↑
25. I. m. 338. ↑
26. I. m. 338. ↑
27. Gyerekként Habermas tagja volt a Hitler-Jugendnek, és egy kisebb születési rendellenessége miatt (nyúlszáj) sokat gúnyolták. Ezért, ha csak tehette, elkülönült a többiektől, és magányában Kant műveit olvasgatta. ↑
28. *Marcus Aurelius elmékedése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975. 5. (l. 5), Ford.: Huszti József ↑
29. Nussbaum, i. m. 242. ↑
30. Flaig, Egon: *Die Niederlage der politischen Vernunft. Wie wir die Errungenschaften der Aufklärung verspielen zu* Klampen Verlag, Berlin, 2017. 263. ↑
31. Habermas, Jürgen: Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban. In. Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 168. Ford.: Szijártó Zsolt. ↑
32. Flaig, i. m. 269. ↑
33. I. m. 273. ↑
34. Habermas, i. m. 168. ↑
35. I. m. 309. ↑
36. Érdemes tudni, hogy eredetileg Nussbaum és Flaig is klasszikafileológusnak készült. ↑
37. Lásd Flaig, i. m. 274. Továbbá: Nussbaum, Martha C.: *Nicht für den Profit! Warum Demokratie Bildung braucht*. TibiaPress Verlag, Überlingen, 2012. Ford.: Ilse Utz ↑
38. Lásd Arendt, Hannah: Az oktatás válsága. In: uő.: *Múlt és jövő között*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 181–204. Ford.: Módos Magdolna ↑
39. Nussbaum, *Politische...*, 343–344. Írása következő fejezeteiben Nussbaum részletes elemzéssel szolgál a fent említett politikusok és gondolkodók patriotizmusról kialakított elképezéseiről. ↑

kép | shutterstock.com